

Selma Lagerlöf

Körkarlen. Berättelse [vetenskaplig utgåva]

Textkritisk utgåva med inledning av Maria Karlsson, textkritisk kommentar av Petra Söderlund (huvudredaktör) och ordförklaringar av Jenny Bergenmar. Svenska Vitterhetssamfundet. Stockholm 2012.

Det är nyårsnatt och stadens värsta buse, David Holm, ligger medvetslös på kyrkogården efter ett slagsmål. Han väcks till liv av ett skärande gnissel. Framför honom står en skraltig vagn med en körkarl utstyrd som liemannen. David Holm tvingas nu ut på en mardrömslik resa, som visar följderna av hans illgärningar. Kan han förändras? Är botgöring möjlig?

Selma Lagerlöfs *Körkarlen* (1912) är en socialrealistisk berättelse med inslag som alkoholism, tuberkulos och stadsslummens villkor. Den handlar om ondska, kärlek, andlighet och botgöring. Men den utspelar sig även i en spöklik hinsidesvärld och upphäver gränsen mellan liv och död...

[– Läs mer om verket här](#)

Det avbildade exemplaret tillhör utgivaren.

Svenska Vitterhetssamfundet. Utgivarens inledning och kommentarer får inte spridas eller förändras. Den litterära texten: CC BY 4.0.

Ytterligare information om upphovsrätt för detta verk finns hos Litteraturbanken:

<https://lb.se/författare/LagerlöfS/titlar/Körkarlen2012/faksimil?om-boken>

Permanent länk (URN):

<https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:lb-lb13416197-faksimil>

Selma Lagerlöf
KÖRKARLEN

Selma Lagerlöf

KÖRKARLEN

BERÄTTELSE

Textkritisk utgåva med inledning av Maria Karlsson,
textkritisk kommentar av Petra Söderlund (huvudredaktör)
och ordförklaringar av Jenny Bergenmar

sVs

SVENSKA VITTERHETSSAMFUNDET
STOCKHOLM 2012

Denna upplaga är tillkommen i samarbete mellan Svenska Vitterhetssamfundet och Selma Lagerlöf-sällskapet. Tryckningen har finansierats av Magnus Bergvalls Stiftelse.

Abstract

Selma Lagerlöf, *Körkarlen*. *Berättelse*. Med inledning och kommentarer av Jenny Bergenmar, Maria Karlsson och Petra Söderlund. (Selma Lagerlöf, *Thy soul shall bear witness*. With introduction and commentary by Jenny Bergenmar, Maria Karlsson and Petra Söderlund.) Published by Svenska Vitterhetssamfundet, LVIII + 174 pp, Stockholm. ISBN 978-91-7230-162-7.

Selma Lagerlöf's (1858–1940) *Körkarlen* (1912) is one of the author's darkest and most morally biased novels. It is concerned with the abuse of alcohol, tuberculosis and the misery of the working class. The book contains mystic elements, and the narrative is structured around a religious and moral struggle of good and evil, that partly takes place in a realm between life and death.

This scholarly edition of *Körkarlen* was originally a pre-print (2009) produced by Selma Lagerlöf-arkivet (The Selma Lagerlöf Archive); www.selmalagerlofarkivet.se. The archive will provide online access to Selma Lagerlöf's works, in digital scholarly editions, as well as facsimiles of manuscripts, letters, photographs and reviews.

ISBN 978-91-7230-162-7
Svenska Vitterhetssamfundet
Mariatorget 1C
118 48 Stockholm
www.svenskavitterhetssamfundet.se

Printed in Sweden by Instant Book AB, Stockholm 2012

Förord

Arbetet med denna utgåva av Selma Lagerlöfs *Körkarlen* (1912) har utförts inom ramen för Selma Lagerlöf-arkivet, som är en digital struktur för utgivning, presentation och publicering med fokus på Lagerlöfs författarskap. Boken är en textkritisk utgåva som trycktes första gången år 2009, i en (av upphovsrättsskäl) mycket begränsad upplaga, endast för intern spridning. I arbetet med utgåvan prövades principer och programvara inför en digital, textkritisk utgåva av Selma Lagerlöfs samlade verk. Vi är nu glada över att ha fått möjlighet att trycka en ny upplaga. Smärre ändringar i förhållande till utgåvan från 2009 har gjorts i huvudsakligen den textkritiska kommentaren. Omslaget är också något modifierat.

Förberedelser och arbete för Selma Lagerlöf-arkivet har pågått sedan 2003. Initiativtagare var Selma Lagerlöf-sällskapet, som i samarbete med Kungliga biblioteket, Litteraturbanken och Svenska Vitterhetssamfundet utvecklade de ursprungliga planerna på en traditionell bokutgåva till att avse en mer omfattande digital struktur. Selma Lagerlöf-arkivet ska inte bara rymma textkritiska utgåvor av författarens verk utan även merparten av hennes litterära kvarlåtenskap, som finns bevarad framförallt i Kungliga biblioteket. När Selma Lagerlöf-arkivet blir tillgäng-

ligt för allmänheten kommer det att innehålla digitaliserade manuskript i olika stadier, manuskriptredogörelser, möjlighet att jämföra skilda upplagor med varandra, en databas för allt Selma Lagerlöf skrivit, forskning om författarskapet, ljud- och bildmaterial samt filmklipp.

Boken har utgivits av tre personer: Petra Söderlund (huvudredaktör och ansvarig för textetablering och textkritisk kommentar), Maria Karlsson (författare till bokens inledning) och Jenny Bergenmar (som utformat ord- och sakförklaringarna). Ytterligare några personer har dock varit involverade i arbetet: Leif-Jöran Olsson har arbetat med utveckling av programvara som använts för att jämföra olika upplagor av *Körkarlen*, Dick Claesson har tillsammans med Jenny Bergenmar utarbetat en struktur för digital visning och Ilaria Tedde har jämfört provutgåvans text mot originalupplagans.

Textkritiska utgåvor används med fördel vid översättningar. 2011 utkom *Körkarlen* på engelska med stöd av föreliggande utgåva (Selma Lagerlöf, *The Phantom Carriage*, övers Peter Graves, inledn. Helena Forsås Scott, Norvik Press: London 2011).

Magnus Bergvalls Stiftelse har bidragit med ekonomiska medel för den nya upplagan. Selma Lagerlöf-arkivet finansieras under åren 2010–2012 av Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond och medel för framställning av provutgåvan erhöles från The Barbro Osher Pro Suecia Foundation.

Innehåll

INLEDNING	IX
Tillkomst	XX
Mottagande	XXIV
Selma Lagerlöfs synpunkter på verket	XXVII
Forskning om Körkarlen	XXIX
Litteraturhistoriska översiktsverk	XXXV
Körkarlen i andra medier	XXXIV
Käll- och litteraturförteckning	XLII
KÖRKARLEN. BERÄTTELSE	I
TEXTKRITISK KOMMENTAR OCH ANALYS ...	143
Utgivarens ändringar	146
Manuskript	149
Ändringar i manuskripten – om interna varianter, tillkomst och skrivprocess	162
Skrifter 1933 och ändringar gentemot 1912 års sättning .	166
Tryck efter Skrifter 1933	168
ORD- OCH SAKFÖRKLARINGAR	169

Inledning

Det är nog bäst, att du läser den här historien vid dagsljus för den är hemsk. Det kanske blir så, att människor inte kunna stå ut med den [...].¹

Så skrev Selma Lagerlöf till sin livskamrat Valborg Olander innan hon sände henne manuskriptet till *Körkarlen* (1912). Valborg Olander brukade renskriva och språkgranska Selma Lagerlöfs texter. Ofta var det också hon som skickade in dem till förlaget för tryckning.

Selma Lagerlöf och Valborg Olander träffades i Falun i slutet på 1890-talet och relationen varade till Selma Lagerlöfs död. Paret besökte varandra ofta och hade en intensiv brevkontakt. Valborg Olanders insatser för Selma Lagerlöfs författarskap kan knappast överskattas. Inte bara lade hon sista handen vid många av de litterära verken. Hon var även till oundgänglig hjälp när det gällde tidskrävande praktikaliteter, såsom att besvara den stora brevmängden. Selma Lagerlöf brukade kalla henne för sin ”sekreterare”, och Ying Toijer Nilssons utgåva med brev från Selma Lagerlöf till Valborg Olander bär träffande namnet *En riktig författarhustru* (2006).²

Vid tiden för *Körkarlen* var Selma Lagerlöf en omsusad stjärna. Hennes böcker sålde bättre än någon annan svensk författares. Hon var hedersdoktor, hon hade fått Nobelpriset och många av de största litterära framgångarna låg bakom henne. Brev strömmade in från hela världen: allmänheten, översättare, tidskriftsredaktörer, regissörer, skolor, freds- och kvinno föreningar, välgörenhetsorganisationer, beundrande kollegor. En resa till Helsingfors och S:t Petersburg 1912 vittnar om Selma Lagerlöfs drottninglika position. Gatorna kantades av hurrande människor, skolbarn sjöng och diktare knäföll med ”rosor och hyllningar”.³

Litterärt sett började dock tiden att hinna ikapp författaren. Den fantasifulle, symbolistiska och känslolagda stilen – nittitalismen – som hon var med och bröt ny mark för på 1890-talet förlorade förespråkare. Pendeln svängde bakåt mot 1880-talsrealismen och dess uttalade samhällskritiska hållning. Förankringen i den breda läsekretsen hade Selma Lagerlöf kvar, men kritikerna var inte längre lika entydigt positiva till hennes verk.

Förändringen i det litterära klimatet brukar knytas till den så kallade Strindbergsfejden, en bitvis hätsk debatt som egentligen inleddes 1909 med Erik Hedéns pamflett ”De tigande diktarna”.⁴ 1909 var året för storstrejken och Hedén angrep nittitalisterna för deras bristande sociala engagemang.

Redan Hedéns skrift var oroande för Selma Lagerlöf. Men det blev värre. Året därpå gav sig August Strindberg in i debatten. Han gjorde skoningslöst upp med den litterära samtiden, som han ansåg fullständigt sakna revolutionär och radi-

Selma Lagerlöf i Helsingfors 1912; en ögonblicksbild tagen av Björn Engström. (Digitalt foto: Esbjörn Eriksson, Kungl. biblioteket.)

kal anda.⁵ Selma Lagerlöf klarade sig undan uttrycklig kritik, men hon visste med sig att hon hade haft tur. Utan tvekan tillhörde hon den grupp författare som påstods vara verklighetsfrånvända, ointellektuella och tandlösa.⁶

Det hela blev inte bättre av att en viss skrivkramp trängde sig på efter Nobelpriset. För att hitta inspiration återvände författaren till miljöerna i *Gösta Berlings saga* (1891), och 1911 utkom romanen *Liljecronas hem*. Förväntningarna var mycket höga. Boken trycktes i en enorm upplaga om 30 000 exemplar och sålde slut på tre veckor.⁷ Mottagandet var i huvudsak positivt men ovanligt lamt, och några recensenter var öppet kritiska. I samtliga recensioner ställdes sagotemat i förgrunden, men att romanen faktiskt var nydanande både vad gäller språket och den psykologiska realismen berördes inte med ett ord.⁸

Selma Lagerlöf reagerade starkt på kritiken. *Körkarlen* har delvis betraktats som ett svar på den, en sorts anpassning till det litterära klimat, som vred författarskapet i ny riktning.⁹ Ett citat ur ett brev till väninnan Ida Bäckmann brukar användas för att illustrera denna förändringssträvan: ”jag nödgas för att återvinna min samtids aktning skriva en bok, som ingen vill läsa. Det är inte fint att vara populär och skriva snälla böcker som jag gör”.¹⁰

Men meningarna är delade om *Körkarlen* verkligen utgjorde någon större förändring i tidens riktning.¹¹ Boken är förvisso tydligt socialt syftande och i viss mån realistisk med naturalistiska stråk. Den är mörk och väjer inte för att skildra social misär, sjukdom och utsatthet. Men flera av dessa drag

karaktäriserar också tidigare verk. Det sociala perspektivet – om än inte gestaltat i programmatiskt samspel med strukturella samhälliga orättvisor – finns i debutromanen *likväl* som i exempelvis *Antikrists mirakler* (1897) och *Herr Arnes penningar* (1904).

Realismen i *Körkarlen* är heller inte genomgående. Framställningen är både symbolistisk, melodramatisk och i viss utsträckning expressionistisk. Bokens budskap är själens mognad och befrielse från kroppen, och handlingen kretsar kring ett religiöst botgöringstema. Sjalshistorien utspelar sig också i en parallell existens: en sfär mellan liv och död, som erinrar om den som mystikern Emanuel Swedenborg kallade för ”mellantillståndet”.¹² Detta ockulta drag skapar spökestämning. Det rör sig dock inte om en renodlad spökhistoria, eftersom hinsidestillvaron lika gärna kan utspela sig i en dröm.¹³

Huvudpersonen i *Körkarlen* är en ondskefull, tuberkulös alkoholist och hustrumisshandlare som omvänds och blir botfärdig. Idén är hämtad från Charles Dickens *A Christmas Carol*, i vilken den girige Scrooge under en julnatt tvingas möta sitt förflutna.¹⁴ Selma Lagerlöfs Scrooge heter David Holm och är stadens värsta buse. Han är en makalös egoist som avsiktligt utsätter människor för smitta. Sin bror har han fördärvat, sina barn bryr han sig inte om och sin hustru har han drivit på flykt. Den enda människa som inte skyr David Holm är en frälsningssoldat, syster Edit. Men även henne har han svikit och dessutom smittat ner med sin sjukdom.

I romanens inledning är det nyårsnatt. Syster Edit ligger för döden i sitt barndomshem. David Holm befinner sig på

stadens kyrkogård för att supa in det nya året med några dryckesbröder. Han roar sig med att skrämma upp dem med en spökhistoria. Den är hämtad från en bretonsk dödsmyt om hur själen befrias vid dödsögonblicket och kropparna samlas upp i en kärra.¹⁵ Uppdraget som dödskärrans körkarl är vikt åt den som sist avlider under året, avslöjar David Holm för sina skräckslagna åhörare.¹⁶

När kamraterna blivit tillräckligt rädda byter David Holm ämne. Han börjar raljera över syster Edit, som under dagen bett honom att komma till sin dödsbädd. Vännerna uppmanar honom att besöka henne, och när David Holm hånfullt vägrar utbryter ett slagsmål.

Precis vid tolvslaget faller David Holm medvetlös till marken i en blodstörtning. När han så småningom vaknar till liv igen är det på grund av ett fruktansvärt, skärande gnissel. Framför sig ser han en skraltig vagn spänd bakom en luggsliten häst. Kusken är en mörk figur med lie, huva och ögon som trasiga speglar. Gestalten visar sig vara Georges, den kamrat som en gång lockade David Holm till spriten. Men Georges är död. Han dog föregående nyårsnatt och nu tjänstgör han som körkarl åt döden.

Allt ter sig överkligt för David Holm. Han kan inte styra över sin kropp. Bara själen lever, och det heter att han står utanför sig själv likt en ”dubbelgångare” (s. 43). Beskrivningen av David Holms nya belägenhet är ingående. Det är först i detta tillstånd, bortom det materiella, som det är möjligt för honom att förändras. Mot sin vilja slängs han upp i dödskärran och en kuslig färd tar sin början. Resan i den illaljudande

vagnen – gnisslet är samvetets röst – har tre anhalter.¹⁷ Alla hör samman med både David Holms illgärningar och döden. Först bär det iväg till syster Edits dödsbädd, därefter till fängelset där David Holms bror tynar bort och slutligen hem till botgörarens förtvivlade hustru.

Hos syster Edit slängs David Holm ner i en hög vid ytterdörren. Han och Georges är osynliga för de levande och kan därför tjuvlyssna till samtalen vid dödsläget. David Holm förundras över att han själv tycks vara något av en huvudperson. Plötsligt står det klart för honom att syster Edit älskar honom och att denna kärlek inte bara är av andlig natur. Det är känslor som är lika osannolika som förbjudna. David Holm är visserligen förvånandsvårt välbehållen – reslig, stark och stilig. Men han är också ondskan personifierad och en behövande som syster Edit tagit sig an i sitt arbete. Och, inte minst: David Holm är gift. Det sista vet syster Edit, som – ”omedvetet svartsjuk” och med förfärliga följder – återförenat hustrupågåren med familjen.¹⁸ På sin dödsbädd försöker slumsystemen nu desperat att gottgöra sitt misstag.

Till och med för en så förhärdad egoist som David Holm är slumsystemens kärlek något oerhört. Den är så oväntad och rörande att han veknar och en kärlek väcks även i honom. Innan körkarlen befriar Edits själ från kroppen fattar David Holm knäböjande hennes hand ”meddelande henne sin kärlek, sin tacksamhet, sitt hjärtas begynnande uppmjukelse”. (s. 92)

Rannsaktionsresan går därefter vidare genom ett förkrympt och stiliserat landskap, upplyst av en tidlöshetens stillastående

de måne. Miljön för tankarna till Pär Lagerkvists expressio-
nistiska ångestdiktning och har setts både som en exponent
för David Holms självstillstånd och en gestaltning av dröm-
mens logik med dess brott mot tid och rum.¹⁹

Nästa anhalt är ett fängelse, och den som ska besökas där
är David Holms döende bror. Körkarlen tvingar David Holm
att lyssna till vad hans bror varit med om. Brodern berättar
hur han på rymmen från fängelset fick kontakt med en liten
sjuk pojke. För att kunna hjälpa pojken återvände han frivil-
ligt till fångenskapen. Men nu, framför David Holms ögon,
ligger brodern för döden och kan inte fullgöra sitt löfte till
pojken familj. Det var David Holm som en gång lockade sin
bror till spriten och misären, och hans samvete gör sig allt
starkare påmint. Men inget går att göra för att förhindra för-
loppet. Körkarlen är obeveklig.

Efter besöket i fängelset anträder ekipaget slutstationen:
David Holms eget hem. Framför sig ser han till sin förskräck-
else hur hans hustru står i begrepp att ta livet av sig själv och
barnen. David Holm bönar och ber om att få tillbaka makten
över sin kropp. I sista minuten ger körkarlen med sig. Botgö-
raren vaknar upp på kyrkogården, rusar hem och hinner i en
gastkramande kamp mot klockan precis i tid för att stoppa
händelserna. Gråtande försöker han sedan övertyga hustrun
om sin botfärdighet.

Men när hon efter en lång och tårfylld övertalning säger
sig lita på honom känner David Holm ett kyligt drag över
pannan. Syster Edit gör sig påmind. Det är hon och ingen an-
nan som är det egentliga föremålet för hans känslor – ett slags

platonisk kärlek mellan själar som trotsar gränsen mellan liv och död. All David Holms längtan står efter att befrias från jordelivet så att han kan förenas med sin älskade. På näst sista sidan står det att det är drömmen om detta som får honom att hårda ut med botgöringen på jorden: ”Hans tårar upphörde och förbyttes i ett inåtvänt, hemlighetsfullt leende [...] Sedan, när allt detta var gjort, skulle han få gå till den älskade, efterlängtrade.”

Detta slut har tolkats på olika sätt. En forskare har kallat David Holms kärlek till Edit för ”besläktad med den platoniske Eros – en uppåtrörelse mot det sköna och goda, mot mognad och utveckling”.²⁰ Andra har tolkat det mindre idealistiskt och hävdar att man får leta länge efter ett ”mer iskallt och djävulskt *ménage à trois*”.²¹

Körkarlens viktigaste budskap är således det om botgöring och om själens frälsning och mognad ”innan den ska skördas” (s. 141). Berättelsen innehåller ockulta och mystisk-religiösa drag, och den spränger gränsen mellan liv och död. Men boken är alltså även ett socialrealistiskt familjedrama i arbetarklassmiljö, som tar upp högst jordiska ting som alkoholism, tuberkulos, förbjuden kärlek, skuld och skam.

I samtiden kritiserades *Körkarlen* för kompositionen och då framförallt för att den i så hög utsträckning relateras i andra hand genom samtal mellan gestalterna.²² Forskningen har dock förknippat detta grepp med att det gör röster ur det förflutna mer närvarande.²³ Det har även knutits till bokens sceniska karaktär. Så har tjuvlyssnandet vid Edits dödsbädd exempelvis setts som att körkarlen och David Holm ges funk-

tionen av en ställföreträdande teaterpublik – ett intryck av teater som förstärks av att rumsbeskrivningarna påminner om scenanvisningar.²⁴

Anmärkingar på språket har också varit vanliga. Framförallt har det ansetts vara för högtravande och exalterat. Det finns dock flera skäl till den språkliga utformningen. Ett är att Selma Lagerlöf beslöt sig för att använda äldre pluralformer av verb, trots att hon normalt sett var mycket mån om att skriva på modern svenska. Anledningen till detta var att det för de flesta människor i samtiden ännu var lättare att läsa den äldre svenskan och att Selma Lagerlöf med *Körkarlen* var särskilt mån om att bli läst. Så här skrev hon till Valborg Olander: ”Jag tänkte denna gång avstå från nymodigheterna och behålla pluralformerna, därför att detta skulle bli en bok för de många, som inte alls begripa och njuta av det fina, som finns i Liljecronas hem.”²⁵

Men också karaktärernas hängivna och känslotinna tal var utstuderat. Selma Lagerlöf var alltid noga med att anpassa stilen efter ämnet och i *Körkarlen* imiteras såväl frälsningsarméns hängivna, religiösa språk som nykterhetsrörelsens pamfletter. Det en smula oförsynta bruket av deras klichéer – traktaten, språket, gesterna – har med andra ord ett estetiskt syfte. Vivi Edström har formulerat det så att det är från ”detta ’vulgära’ material” som Selma Lagerlöf ”aktiverar både det vilda och det andliga”.²⁶ Sammantagna påverkade naturligtvis både bibehållandet av äldre pluralformer och de överdrivna, känslolagda inslagen språket i en ålderdomlig, sentimental och lätt högtravande riktning.

Om det var så att Selma Lagerlöf drev en aning med frälsningsarmén, så berodde det inte på att hon tog lätt på religiösa frågeställningar.²⁷ Hennes hållning i andliga frågor kan närmast sammanfattas som seriöst utforskande. Selma Lagerlöf hade en gudstro, men hon hade även ett stort intresse för det mer ockulta.²⁸ I likhet med många av samtidens intellektuella influerades hon av den andliga pånyttfödelse som centrerades kring Rudolf Steiner, sedermera grundare av antroposofin. Teosofiska och spiritistiska skrifter hade dock ingått i Selma Lagerlöfs läsning ända sedan början av 1890-talet.²⁹

Selma Lagerlöfs brev till den närmsta kretsen vittnar om att det andliga var särskilt viktigt för henne när *Körkarlen* tillkom. Hon trodde vid denna tidpunkt inte på Kristus som frälsare, och hon var aldrig tilltalad av kristendomens syn på helvetet. Ett rättvist straff som reningsmedel ansåg hon dock vara fullt rimligt och hon var övertygad om att människan, som i *Körkarlen*, får en ny chans i mellantillståndet.³⁰ Till sin väninna och författarkollega Sophie Elkan skrev hon 1912 om en känsla av transcendens i tillvaron där bara ett "litet tunt förhänge" skilde henne från att uppleva "övermänskliga ting".³¹ Hon gav även uttryck för tron på en fördold, skapande "innermänniska", en "inre själ". Det gudomliga är, hävdade författaren, en omgivande intelligens "som vet och vill" och som är åtkomlig framförallt genom studier av det undermedvetna.³² En motsvarighet till sin tro fann Selma Lagerlöf i norrmannen C.O. Bredas bok *Livstro* (1912), som hon läste under arbetet med *Körkarlen*. Hon var säker på att hennes övertygelse en dag skulle bli vetenskapligt bevisad.³³

TILLKOMST

Impulser

Enligt Ulla-Britta Lagerroth vilar *Körkarlen* på ett ”dubbelt uppdrag”, som bestämt strukturen på det sociala mönstret i romanen. Detta uppdrag bestod både av ”impulser från tidens nykterhetsrörelse” och av ”dess strid mot tuberkulosen”.³⁴

Vad gäller tuberkulosmotivet ska Selma Lagerlöf ha hört av sig till Svenska nationalföreningen mot tuberkulos i samband med att hon skrev *Nils Holgersons underbara resa genom Sverige* (1906–1907). Vid detta tillfälle skulle hon ha tillfrågats om att bidra till föreningens tidskrift.³⁵ Ulla-Britta Lagerroth menar att det mycket väl kan ha gått till så, men att det mest sannolika ändå är att författaren tillfrågats långt senare, eftersom hon hade regelbundna kontakter med företrädare för föreningen ända fram till 1915.³⁶ Selma Lagerlöf var också i hög grad insatt i sjukdomens betingelser och förlopp. Hennes syster Anna hade avlidit i den, och 1904 hade Selma Lagerlöf skrivit under ett upprop för nationalföreningens bildande.³⁷

Trots denna bakgrund blev inte *Körkarlen* den upplysningsskrift i tuberkulosfrågan som föreningen troligen hade önskat sig. Tuberkulosmotivet i boken riktar sig enbart till den enskilde och de materiella förhållandena ställs i skuggan av de andliga. Själshistorien står med andra ord hela tiden i centrum och gör så även i bevarade manuskript, trots att upplysningarna om sjukdomen där är flera.³⁸ Sjukdomens funktion är således alldeles uppenbart främst konstnärlig, knuten som den är till motivkomplex som smitta–passion–feber och skuld–tid–död.³⁹

Tuberkulosföreningen var emellertid inte den enda samslutning som hade bett Selma Lagerlöf att skriva. Hon hade också kontaktats av Svenska sällskapet för nykterhet och folkuppfostran.⁴⁰ Men även om nykterhetsrörelsen kom att uppskatta *Körkarlen* var den knappast ensam inspiratör till alkoholskildringen. Forskningen har lyft fram betydelsen av Selma Lagerlöfs egen uppväxt med en alkoholiserad far.⁴¹ Hennes hjälpverksamhet i Landskronas slumområden på 1880-talet kan också ha spelat in.⁴² Slutligen bär boken släktskap med novellen ”Luftballongen” från 1908, som publicerades i *En saga om en saga och andra sagor*, i vilken Selma Lagerlöf skildrar en försupen far och en fattig arbetarfamilj i kris.⁴³

Skrivprocessen

När det gäller *Körkarlens* konkreta tillkomst bör först nämnas att Valborg Olander 1914 lät publicera flera grupperingar av utkast till kapitel II. Att utkastet offentliggjordes visar att Selma Lagerlöf och Valborg Olander inte ansåg att den allmänna bilden av författarskapet innefattade det stora arbete som faktiskt låg bakom det.⁴⁴ Utkastet saknas i de bevarade manuskript till verket som finns i Kungl. bibliotekets Selma Lagerlöf-arkiv.

Hur gick då skrivprocessen till? Selma Lagerlöf började författa *Körkarlen* under andra halvan av 1912. Den 3 augusti 1912 fick Karl Otto Bonnier veta att hon hade en kort berättelse på cirka 100 sidor ”i huvudet”, men att hon ännu inte hade satt pennan till papperet.⁴⁵ I slutet av augusti skrev hon

till Sophie Elkan att hon i flera år haft ”en plan till en sådan där julnovell som Dickens brukade skriva” i huvudet. ”Så fort jag vill göra något annat, kommer den och ställer sig ivägen och säger här är jag.”⁴⁶ Redan veckan därpå upplyste hon väninnan om att ”novellen” skulle bli mellan 90 till 100 sidor lång och kunna ges ut före jul.⁴⁷

Det dröjde sedan ända till den 27 oktober innan Karl Otto Bonnier fick besked om att det skulle bli en bok till julhandeln. Selma Lagerlöf presenterade den för honom som ”tung och allvarsam” och hon påpekade att publiken kunde ”finna den för svår”. Som inspirationskälla nämnde hon Charles Dickens *Christmas Carols – Christmas Books* var den egentliga samlingstiteln på Dickens julberättelser – men hon skrev att hennes bok ”blivit mycket sorgligare än de äro”.⁴⁸

Den 4 november fick Karl Otto Bonnier fler upplysningar. Selma Lagerlöf föreslog nu titel, gav synpunkter på hur omslaget borde ta sig ut och uppgav att de första sidorna dagen efter skulle skickas till Valborg Olander i Falun för renskrivning. Slutet var dock inte färdigt, skrev hon. I ett odaterat brev till Valborg Olander i november – efter den 4 november men före den 25 november – uppgav Selma Lagerlöf att det nu återstod 40 sidor av boken.⁴⁹ Av brevet till Karl Otto Bonnier den 4 november 1912 framgår att Selma Lagerlöf uppskattade att manuset skulle vara klart till den 16 november, då hon planerade att resa till Falun för att ta sig an korrekturet. Tidsplanen höll till punkt och pricka. Den 17 november meddelar hon Bonnier att hon skrev det sista föregående dag och att hon skulle åka till Falun den 18 november.

I Falun hade Valborg Olander gått igenom hela manuskriptet. Hon språkgranskade det och renskrev delar. Tillsammans med Selma Lagerlöf läste hon sedan korrektur. Också inför 1933 års utgåva av *Körkarlen*, då språket moderniserades, delegerade Selma Lagerlöf språkliga frågor till Valborg Olander.⁵⁰

Körkarlen utgör ett av flera verk där Sophie Elkans åsikter resulterade i förändringar av innehållet. Selma Lagerlöf sände henne berättelsen den 25 november.⁵¹ Troligen fick hon läsa ett av spaltkorrekturen, eftersom Selma Lagerlöf och Valborg Olander brukade tillsändas varsitt.⁵² Sophie Elkan tycks ha reagerat omedelbart. Bland annat ansåg hon att boken blev för mycket av traktat i tuberkulosfrågan.⁵³ I ett brev till Karl Otto Bonnier, av allt att döma författat de första dagarna i december, bad Selma Lagerlöf honom att dels göra en uteslutning i ”kap XI av sjuksköterskans tal”, dels att stryka ”samtalet mellan de båda vålnaderna” i kap X.⁵⁴ De bevarade manuskripten visar att Bonnier strök dessa delar. Selma Lagerlöf och Valborg Olander korrekturläste sedan ändringarna innan boken gick i tryck. De sent påkomna justeringarna hann alltså införas, och mellan den 12 och 18 december låg Selma Lagerlöfs nya roman på bokhandlarnas diskar.⁵⁵

Vi vet alltså att impulserna till *Körkarlen* var flera och kan ha legat gott och väl en handfull år bakåt i tiden. Själva skrivprocessen var dock mycket koncentrerad. Brevet visar att berättelsen påbörjades vid månadsskiftet augusti/september 1912 och att ett manuskript förelåg den 25 november. Den allra sista handen vid manuset lade Selma Lagerlöf så sent som

i början av december, och *Körkarlen* hann komma ut lagom till julhandeln.

MOTTAGANDE

Forskningen om hur *Körkarlen* mottogs kan ge intrycket av att recensionerna var påtagligt negativa.⁵⁶ Detta var inte fallet. Receptionen var blandad och enbart i jämförelse med det mottagande Selma Lagerlöf vanligen brukade få kan den betraktas som hård. Liksom när det gällde *Liljecronas hem* var det dock ingen recensent som såg *Körkarlen* som särdeles nyskapande. De kritiker som anmärkte på boken var emellertid inflytelserika, vilket naturligtvis svärtade ner Selma Lagerlöfs egen bild av mottagandet.

Mot vad riktade sig då missnöjet? Främst rörde kritiken form- och stilfrågor, men även det moralisk-didaktiska draget hade somliga svårt för. De som lovordade berättelsen lyfte framförallt fram det etiska: temat om syndarens omvändelse och vikten av själen framför det materiella. Men det fanns recensenter som uppskattade strukturen och inte alls stördes av den språkliga stilen.

Fredrik Böök var samtidens tyngste kritiker och hans recension i *Svenska Dagbladet* (18/12 1912) var avgjort mest negativ. Han hävdade att Selma Lagerlöf försvårade uppgiften för sig och anmärkte på att ”den stora och konstmässiga, ibland rent av krångliga tekniska apparaten” skymde själshistorien istället för att göra den tydlig. Böök kritiserade också människoskildringen. Andrahandsrelaterandet fick följden att

vissa gestalter bara beskrevs genom omgivningens ögon, menade han. Därtill var talet alldeles för moraliskt och uppstyltat. Dessa svagheter, påstod Böök, ledde till att "den abstrakta tankegången i verket" trädde "allt för obeslöjad fram".

Även Karl Warburg, i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* (19/12 1912), invände mot det indirekta berättandet, ett drag som han uppgav var "kändt äfven från andra Selma Lagerlöfs böcker". I övrigt var Karl Warburg dock positiv och lokaliserade ett av hela författarskapets vackraste partier till boken – avsnittet om David Holms bror och den sjuke pojken.

I *Stockholms-tidningen* (20/12 1912) klagade också Holger Nyblom på strukturen, som han ansåg vara "tröttande" med sina bihandlingar och sin form för relaterandet. Ordet "tröttande" återfanns även i Ture Nermans kommentar till *Körkarlens* form i *Nya samhället* (21/12 1912). Och i *Stockholms Dagblad* (15/12 1912) skrev Sven Söderman om en "märkelig löslighet i kompositionen", som var särskilt iögonfallande "därför att förf. bär ett så stort namn". Likt Böök tyckte Söderman att det estetiska trätt tillbaka för idén, något som ibland gav "intryck af att läsa en uppbyggelsebok".

Det uppbyggliga budskapet diskuterades av flera. Nils Erdman, i *Nya Dagligt Allehanda* (18/12 1912), ondgjorde sig över bokens karaktär av predikan, men menade att detta över-skuggades av romanens förträfflighet i övrigt. Estetiken och etiken kan inte skiljas åt, skrev han, "så förenade äro de". Enligt Erdman främjade berättelsen vidare "*sann kultur*" eftersom den "gör oss bättre".

Mottagandet gav alltså även prov på entusiasm trots att det framgår att Selma Lagerlöf inte längre ansågs tillhöra författarkårens mest nyskapande garde. *Dagens Nyheter* (14/12 1912) John Landquist kallade boken för "Selma Lagerlöfs senaste graciösa och allvarsamma" och berömde "diktens fina och obehindrade öfvergång mellan drömmens värld och den kroppsliga, stelnad i rummet". Recensionen var dock ovanligt sval för att komma ur John Landquists penna: ingen övervallade lovsång, men heller inte någon direkt avfärdande kritik.⁵⁷

Fredrik Vetterlund i *Aftonbladet* (19/12 1912) var mer uttryckligt uppskattande. Framförallt berömde han den konstnärliga utformningen av etiska frågor. Han satte även högt värde på att mänsklig transcendens framställdes som viktigare än det vardagliga livet.

En annan välvillig kritiker var Hans Emil Larsson i *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* (24/12 1912). Enligt denne var boken en "hymn åt människokärleken". Larsson berömde det etiska och påpekade att han även i konstnärligt avseende såg *Körkarlen* som "ett mästestycke". Även Vera von Kræmer, som ofta var negativt inställd till Selma Lagerlöf, instämde i loyprisandet. I *Social-Demokraten* (18/12 1912) skrev hon att behandlingen av det etiska gjorde verket till en "milstolpe" i Selma Lagerlöfs produktion.

Av tidskriftsrecensenterna bör Carl David Marcus lyftas fram. Hans recension publicerades i *Det nya Sverige. Tidskrift för nationella spörsmål* (nr 3 1913), och utgångspunkten var att försvara *Körkarlen* sedan det visat sig att den "väckt

stridiga känslor”. Marcus tog upp arbetarklasskildringen som en nyhet i författarskapet, och, skrev han, ”ser man efter, hur Selma Lagerlöf lyckats att foga samman det realistiska stoffet med det visionära elementet, skall man finna, att hon öfverallt rör sig med samma beundransvärda säkerhet och logik som i sina största verk”. I *Ord och Bild* (nr 6 1914) visar Olof Rabenius den för receptionen som helhet karaktäristiska splittringen mellan kritik av formen och uppskattning av etiken.

Körkarlen sålde bra. Perioden 28 november till 2 december trycktes 15 000 exemplar och redan den 19 december trycktes ytterligare 5 000.⁵⁸ Men till *Liljecronas hems* försäljnings-siffror nådde boken inte upp. Det gjorde för övrigt inget av Selma Lagerlöfs verk i det första skedet.⁵⁹

SELMA LAGERLÖFS SYNPUNKTER PÅ VERKET

Selma Lagerlöf själv uppskattade *Körkarlen* mycket och lär sent i livet ha yttrat: ”Den boken står mitt hjärta närmare än kanske någon annan.”⁶⁰ Uttalandet stöds inte minst av att – som ovan nämnts – Selma Lagerlöf, som annars var så mån om att skriva på modern svenska, i *Körkarlen* använde äldre pluralformer för att kunna fånga ”de många” läsarna.

När recensenterna sagt sitt försvarade hon sig också. *Körkarlen* hade i alla fall intresserat henne själv, poängterade hon, och publikens kallsinnighet berodde på att de inte alls brydde sig om vad som hände på andra sidan livet.⁶¹ Hon tvekade inte att använda ordet ”mästerverk” om romanen. Tiden skulle utvisa dess höga kvalitet, ”ty mästerverken behöva mogna”,

skrev hon till Valborg Olander den 23 december 1912.⁶² Till sin danska översättare Ida Falbe Hansen rapporterade hon ett par veckor senare:

Min bok har inte ett så fridsamt och behagligt öde som t.ex. Liljecronas hem. Den är omstridd både av publik och kritik och har inte gått ut i så stor upplaga på långt när. Men om den inte har så många vänner, så tyckas de vara desto varmare och få se om inte *Körkarlen* om någon tid blir en riktig folkbok. Det var nog inte min mening att den skulle vara en predikan och jag ångrar det inte, fastän det kanske är ett brott mot estetiken. Jag säger kanske, för jag är inte fullt säker på detta. Det tycks mig, att den sköna litteraturen är den bro, varpå allt möjligt körs in i hjärnan: filosofi, levnadskonst, varför då inte också moral och religion, bara det inte görs alltför tråkigt.⁶³

I varje fall när det gäller *Körkarlen* var argumentet om estetikens sekundära värde i förhållande till etiken konstant. Så sent som 1939 håller Selma Lagerlöf bestämt fast vid åsikten. Kritikerna hade ”missförstått saken. [...] I ’Körkarlen’ hade jag framförallt ett budskap att frambära”.⁶⁴

Ulla Britta Lagerroth noterar för övrigt samma mönster i Selma Lagerlöfs sätt att resonera efter romanen *Bannlyst* (1918).⁶⁵ Den negativa kritik hon då fick för det estetiska försökte hon i flera brev till sina väninnor släta över genom att betona den primära vikten av verkets moraliska budskap.⁶⁶

FORSKNING OM KÖRKARLEN

Det existerar ingen monografi över *Körkarlen*, men berättelsen har flera gånger behandlats i studier som också tar upp ett eller flera verk av Selma Lagerlöf. Den har omskrivits i artiklar och kommenterats mer introducerande än tolkande i de många biografier som finns om författaren. Följande avsnitt avser att göra reda för de viktigaste forskningsbidragen.

Den första forskare som introducerade idén om att David Holms botgöringsresa kunde utspela sig såväl i en värld bortom verkligheten som i form av "hjärnspöken av den döende" var Walter Berendsohn, vars biografiskt orienterade studie från 1929, *Selma Lagerlöf*, på ett par sidor tar upp *Körkarlen*.⁶⁷ Hjärnspökerna knyts till samtidens föreställningar om ett livspanorama i dödsögonblicket: "Det är ju allmänt bekant, att vid dödsfara för den inre synen hela det förflutna livet kan framträda i skarpa bilder".⁶⁸ Utöver ett rent innehållsreferat diskuterar Berendsohn även berättelsens moraliserande tendens.⁶⁹

Länge var den mest inflytelserika av Selma Lagerlöfs levnadstecknare Elin Wägner, som skrev biografien *Selma Lagerlöf* 1–2, vilken utkom kort efter författarens bortgång.⁷⁰ Även Elin Wägner redogör tämligen summariskt för *Körkarlen*, men behandlar även tillkomsten och mottagandet. Enligt henne är *Körkarlen* överraskande både till innehållet och i jämförelse med det övriga författarskapet. Främst diskuterar hon de parallella skeendena, det vill säga skildringen av gränslandet mellan liv och död och denna sfärs möte med verkligheten. Vad gäller de andliga inslagen skriver Elin Wägner att

Selma Lagerlöf under skrivprocessen ansett sig ha ”haft en ledsagare som hon kallar sin inre dolda människa”.⁷¹

En handfull år före nämnda biografi, 1935, utkom Louise von Hofstens ”Några stildrag hos Selma Lagerlöf med utgångspunkt från *Charlotte Löwensköld*”.⁷² Uppsatsen tar inte upp några biografiska aspekter alls – vilket var ovanligt vid denna tid – utan är enbart inriktad på stilfrågor. På ett flertal ställen behandlar von Hofsten *Körkarlen*. Boken ses som ett exempel på hur författarens episodiska och objektiva berättande gradvis för in läsaren i handlingen, något som anses öka både spänningen och spökstämningen.⁷³ Även bruket av äldre pluralformer kommenteras och relateras till det övriga författarskapet.⁷⁴

Det mest omfattande och grundläggande vetenskapliga arbetet om *Körkarlen* utkom 1963. Det är Ulla-Britta Lagerroths avhandling *Körkarlen och Bannlyst. Motiv- och idéstudier i Selma Lagerlöfs 10-talsdiktning*. I studien drivs tesen att Selma Lagerlöf under 1910-talet var inne i en skaparkris, vilken främst orsakades av att kritiken hade börjat betrakta författarskapet som förlegat och för lite samhällsorienterat. Den realistiska skildringen av social problematik i *Körkarlen* skulle därför vittna om en medveten, tidsanpassad förnyelse.⁷⁵ Liksom Elin Wägner ser alltså Ulla-Britta Lagerroth romanen som ett tydligt brott i författarskapet.

Ulla-Britta Lagerroths studie är mycket perspektiv- och detaljrik. Hon genomlyser systematiskt romanens motivkomplex mot bakgrund av litterära strömningar, impulsgivande rörelser och idéer i tiden, men ställer dem även i ljuset av Selma Lagerlöfs egna intentioner och personliga erfa-

renheter. Metoden är därtill genetisk-komparativ; *Körkarlen* sätts i samband med Selma Lagerlöfs vida litterära beläsenhet liksom med hennes stora intresse för politiska och religiösa skrifter. Andra ämnen som behandlas i undersökningen är tillkomsten, receptionen, stilen och formen.⁷⁶

Den andliga bakgrunden till *Körkarlen* ägnas stort utrymme och Selma Lagerlöfs teosofiska och spiritistiska kunskaper diskuteras. Ulla-Britta Lagerroth visar att förbindelsen mellan levande och döda i romanen inte i första hand har spiritistisk dignitet utan snarare ”metafysisk-psykisk”.⁷⁷ Det hinsides utformades enligt Ulla-Britta Lagerroth med hjälp av det teosofiska system, som Selma Lagerlöf, likt exempelvis August Strindberg, fördjupade sig i med hjälp av Rudolf Steiners teosofiska verk och den litteratur som teosofen Torsten Hedlund rekommenderade henne att läsa.⁷⁸

Även Sven Stolpe lägger stor vikt vid de andliga inslagen i sitt avsnitt om *Körkarlen* i *Selma Lagerlöf. Ur vår Litteraturhistoria* som utkom 1984.⁷⁹ Stolpe är mån om att lyfta fram den förnyelse som boken innebar, men han gör det på andra grunder än Ulla-Britta Lagerroth och Elin Wägner. I stället för att tala om verket som delvis ett resultat av den samtida kritikens krav inskräper han hur, i positiv bemärkelse, unikt det är i formen. Han skriver att *Körkarlen* ”var så ny i sin form, stod så öppet i strid med alla dittills fastlagda regler för prosaberättelser att den naturligtvis blev hårt behandlad av kritiken”.⁸⁰ Stolpe betraktar med indignation *Körkarlen* som misstolkad av samtida och även senare kritiker och författare. Inte minst gäller detta de andliga inslagen: ”De yngre kri-

tikerna använder ogenerat ordet mystik om Gunnar Ekelöfs möjliga genialiska men också klart sjuka fantasier om intighetens värld som den djupaste av alla verkligheter. Selma Lagerlöfs under ett långt liv fortsatta och ständigt fördjupade tankar om, och kontakter med den andra verkligheten avvisas som stolliga inbillningar.”⁸¹

Körkarlen analyseras även utförligt i Henrik Wivels avhandling *Snödrottningen. En bok om Selma Lagerlöf* (1990).⁸² Studien har som övergripande syfte att utreda en växande dödsfixering i författarskapet, vilken Henrik Wivel anser har en motsvarighet i Selma Lagerlöfs liv. Avsnittet om *Körkarlen* är förstås viktigt för denna tes.

Enligt Wivel är romanen det första av Selma Lagerlöfs verk som fullt ut förverkligar hennes ”behov [...] nämligen att skriva in kärleken i döden”.⁸³ Detta innebär, vill han klargöra, att kärleken växer i döden, något som också gäller *eros*: ”i och med *Körkarlen* frigörs eros för första gången oåterkalleligen från kroppen och fogas in i dödens rike”.⁸⁴ I sistnämnda fall har Selma Lagerlöf överträtt en gräns som ditintills varit tabu för henne, hävdar Wivel. Tidigare har karaktärerna arbetat sig fram genom kriser till en möjlig kärlek, men i *Körkarlen* utgör döden den enda fortsättningen. Enligt Wivel är orsaken till detta att bokens triangeldrama saknar lösning i sinnevärlden.⁸⁵ Wivel drar i sammanhanget paralleller till Selma Lagerlöfs eget liv och menar att författaren vid denna tid bara levde i konsten: ”Hennes kropp var efter hemkomsten till Mårbacka ingenting annat än ett hölje som hyste en konstnärlig själ.”⁸⁶

I Wivels studie betonas att syster Edit inte bara är en oskuldsfull gestalt. Framförallt anser han att det är svartsjuka som gör att hon med katastrofala följder återförenar David Holm med familjen.⁸⁷ Han tar i sammanhanget upp det hos Selma Lagerlöf återkommande motivet med skönheten och odjuret/vilddjuret. Detta diskuteras även i Maria Karlssons avhandling *Känslans röst. Det melodramatiska i Selma Lagerlöfs romankonst* (2002).⁸⁸ På dödsbädden, en plats som ger den döendes ord och gester en speciell tyngd, utövar syster Edit makt, hävdar Karlsson. Därmed är slumssystemen inte ett passivt offer. I kraft av sitt döende blir hon ett subjekt för David Holm och kan uppväcka hans kärlek, men det är också genom detta som hon kan frälsa sin egen själ.⁸⁹

Maria Karlssons studie är textanalytiskt inriktad och behandlar den betydelse som melodramatiken fyller i berättandet. Det som i *Körkarlen* ter sig klichéartat och alltför överdrivet och känslofyllt, är i själva verket laddat med betydelser, menar hon. I studien uppmärksammas särskilt melodramatiskt-expressionistiskt orienterade element, det metafiktiva berättandet liksom tidens och rummets betydelse.

År 2002 utkom även Vivi Edströms stora biografi om Selma Lagerlöf, *Livets vågspel*.⁹⁰ Den är numera standardverket om Selma Lagerlöf och hennes verk, inte minst på grund av att det biografiska stoffet knyts till för genren ovanligt utförliga tolkningar av verken, deras tillkomst och mottagande.

Vivi Edström har behandlat *Körkarlen* flera gånger tidigare. Hon var fakultetsopponent på Ulla-Britta Lagerroths avhandling 1963.⁹¹ I studierna *Selma Lagerlöf* (1984) och *Selma*

Lagerlöfs litterära profil (1986) finns *Körkarlen* med om än i korthet och huvudsakligen presenterande.⁹² Fem år senare, 1991, utkom författarmonografen *Selma Lagerlöf*. Den innehåller textanalyser, men förhåller sig även till Selma Lagerlöfs rikliga brevväxling med framförallt Sophie Elkan. *Körkarlen* ägnas ett eget avsnitt, som främst inriktas på det spöklika, de andliga inslagen, motsättningen mellan manligt och kvinnligt samt på Selma Lagerlöfs eget förhållande till romanen.⁹³

I *Livets vågspel* är utgångspunkten rakt motsatt Henrik Wivels. Vivi Edström menar att Selma Lagerlöfs verk bejakar livet och att denna livstillvända sida *betingas* av hennes dödsmedvetande.⁹⁴ Analysen av romanen är här utförligare än i Vivi Edströms tidigare arbeten. Även tillkomsten och bokens position i författarskapet behandlas.⁹⁵ Stilen, formen och de huvudsakliga motiven diskuteras. Mest utrymme ägnas dock kärlekshistorien och Selma Lagerlöfs ”fascination inför det vilda”. Vivi Edström skriver att det ”är som om Selma Lagerlöf i David Holm äntligen unnar sig att skriva in det raseri hon tidigare tyglat och dolt”.⁹⁶ I samband med diskussionen av budskapet hävdar Vivi Edström att det är körkarlen själv som är bokens egentliga botgörare, eftersom det är hans löfte att köra den gnisslande vagnen ännu ett år, som gör att David Holm kan återvända till sin familj.⁹⁷

Forskningen om Selma Lagerlöf har i viss mån gett upphov till polemik. När det gäller *Körkarlen* utbröt en debatt om reduktionism och biografisk tolkning efter en artikel av Per Olof Enquist, betitlad ”Den medberoende sagoförtäljerskan från Märbacka” och publicerad i *Dagens Nyheter* (1/3 1996).⁹⁸

Som rubriken antyder är tesen att Selma Lagerlöf var medberöende i faderns alkoholism. Detta skulle enligt Per Olof Enquist ge sig till känna i en alltid närvarande dold ”urberättelse” i författarskapet och hans tolkning av *Körkarlen* används för att styrka denna argumentation.⁹⁹ Henrik Wivel kritiserade Per Olof Enquists artikel för att vara reduktionistisk.¹⁰⁰ Andra röster i debatten var Karl Erik Lagerlöfs och Birgitta Holms.¹⁰¹

Anna Nordlunds avhandling från 2005, *Selma Lagerlöfs underbara resa genom litteraturhistorien*, behandlar inte *Körkarlen* textanalytiskt, men diskuterar romanen i förhållande till reception, forskning, litteraturhistorieskrivning och debatt.¹⁰²

LITTERATURHISTORISKA ÖVERSIKTSVERK

Selma Lagerlöfs övertygelse om att *Körkarlen* skulle komma att ses som ett mästerverk med tiden har inte riktigt besannats, även om forskningen under andra hälften av 1900-talet och framåt varit mycket positivt inställd till berättelsen. Ett betydligt instabilare liv har den nämligen levt i de litteraturhistoriska översiktsverken. Dessa har en tendens att ”ärva” information och omdömen från varandra, något som i detta fall får betydelse, eftersom kritiker som var negativa till *Körkarlen* i sina recensioner sedermera kom att ge ut litteraturhistoriska översiktsverk.¹⁰³

Den mer generella synen på Selma Lagerlöf i svenska översiktsverk har varit föremål för forskning.¹⁰⁴ Dessa studier har visat att det funnits en stark tendens att reducera Selma La-

gerlöfs författarskap till förmån för hennes samtida manliga kollegor.

Litteraturhistorikernas behandling av just *Körkarlen* till och med 1961 har Ulla-Britta Lagerroth gett en kort redogörelse för.¹⁰⁵ Som hon visat omnämns inte *Körkarlen* alls i Fredrik Bööks litteraturhistoria från 1921, *Sveriges moderna litteratur*.¹⁰⁶ I Gunnar Castréns del av Henrik Schücks och Karl Warburgs *Illustrerad svensk litteraturhistoria* från 1932 presenteras boken endast på ett par rader och då som ett exempel på hur Selma Lagerlöf i undantagsfall har "ett behov av att förkunna någon bestämd tanke".¹⁰⁷

Mer utrymme upplåter Gunnar Brandell åt verket i *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria* (1957). Han ser Selma Lagerlöfs tiotal som en nedgångsperiod, men ägnar ändå viss uppmärksamhet åt *Körkarlen*. Boken ses som en yttring av och ett bevis på Selma Lagerlöfs intresse för ockulta läror, men Gunnar Brandell betonar att David Holms självuppgörelse är det mest väsentliga i romanen.¹⁰⁸ Avsnittet illustreras med en bild ur Victor Sjöströms berömda stumfilm *Körkarlen* (1921).

Ett brott mot dessa tämligen oentusiastiska förhållningsätt till *Körkarlen* utgör Alrik Gustafsons *A History of Swedish Literature*, som utkom 1961. Han ser romanen som ett helt unikt verk i författarskapet och skriver: "The action takes place in the slum district of a modern city, and the moral is pressed home with devastating force. The art of this tale resembles expressionism in its strange blending of realism and fantasy, its stark, terrifying visionary quality."¹⁰⁹

I *Epoker och diktare* från 1972, som redigerades av Len-

nart Breitholtz, görs däremot inte någon stor affär av *Körkarlen* – den berörs med endast ett fåtal meningar.¹¹⁰ Något större utrymme får boken femton år senare i Ingemar Algulins och Bernt Olssons *Litteraturens historia i Sverige*.¹¹¹ Nu beskrivs inte längre 1910-talet som en nedgångsperiod för Selma Lagerlöf. I stället betonas att författaren ännu på 1910-talet skrev flera verk av ”betydande intresse”.¹¹² *Körkarlens* ockulta drag och dess religiösa livskänsla omnämns, liksom att den blandar en andlig värld med en realistisk. Som tema anges ondskans problematik och ”behovet av botgöring och försoning”.¹¹³

Något förvånande omnämns *Körkarlen* överhuvudtaget inte i vare sig *Litteraturens historia* av Hans Hertel (1989), Göran Häggs *Den svenska litteraturhistorien* (1996) eller Elisabeth Møller Jensen och Ebba Witt-Brattström med fleras *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* (1997).¹¹⁴ Och i Sven Delblancs och Lars Lönnroths omarbetade upplaga av *Den svenska litteraturen* från 1999 ges den endast några knappa rader.¹¹⁵

Den första upplagan av sistnämnda verk kom ut 1989 och kritiserades för behandlingen av framförallt Selma Lagerlöf. I 1999 års upplaga finns två nyskrivna partier av Birgitta Steene. I dessa nämns Victor Sjöströms film *Körkarlen* och Per Olof Enquist pjäs *Bildmakarna*, vilken delvis handlar om filmen och som sattes upp på Dramaten i Ingmar Bergmans regi 1997.

Körkarlen har alltså fört en anonym tillvaro i de litterära översiktsverken, men har fått mer utrymme under senare hälften av 1900-talet. Detta beror sannolikt på den förändrade bilden av såväl boken som författarskapet i forskningen, men också på att berättelsen blivit teater och, framförallt, film.¹¹⁶

Ur Victor Sjöströms film *Körkarlen*. © 1921, AB Svensk Filmindustri.

KÖRKARLEN I ANDRA MEDIER

Genom regissören Victor Sjöströms filmatisering av *Körkarlen* 1920 har boken uppnått världsrykte.¹¹⁷ I de filmhistoriska översiktsverken och i filmforskningen omskrivs hans stumfilm som ”en milstolpe”, ”ett mästerverk”, ”höjdpunkten under den svenska filmens guldålder”, ”ett av de centrala verken i filmkonstens utvecklingshistoria”.¹¹⁸

Stumfilmen *Körkarlen* uruppfördes 1921, på Röda Kvarn i Stockholm, lämpligt nog på nyårsdagen. Den blev en lysande framgång inte bara i Sverige utan även utanför gränserna, framförallt i London och Paris. Charlie Chaplin såg den i London, och han påstod sig aldrig ha sett en bättre film.¹¹⁹ I USA var recensionerna överväldigande.¹²⁰

Enligt Leif Furhammar lockades Victor Sjöström till boken på grund av att både tematiken och berättarstrukturen var osedvanligt krävande rent inspelningstekniskt.¹²¹ Där litteraturkritiken förhöll sig bitvis tveksam såg Victor Sjöström möjligheterna. Han skrev filmmanuset på bara en vecka. Sedan reste han till Mårbacka och läste upp det för en mycket tilltalad Selma Lagerlöf.¹²²

När det gäller fototekniken fanns det inte någon motsvarighet i världen till *Körkarlen* vid denna tidpunkt. Filmaren Julius Jaenzon återgav med trickfilmning och avancerade dubbelexponeringar romanens andliga värld i det fysiska rummet på ett enastående raffinerat sätt. Lars Furhammar skriver:

Och det märkligaste med denna tekniskt avancerade ekvilibristik var att den så självklart smälte in i filmens konstnärliga

helhetsvision att den aldrig föreföll demonstrativ eller själv-tillräcklig. Lika konstnärligt imponerande var Sjöströms förmåga att förena det till synes oförenliga: att skildra det övernaturliga med naturalistiska medel, att föra ner det religiösa medeltidsmysteriet i den moderna storstadsslummen.¹²³

Även spelet i filmen har beundrats. Rune Waldekrantz beto-
nar hur också de mest melodramatiska partierna i berättelsen
spelas med ”dämpad intensitet, en stramt tyglad kraft”, och
hur Victor Sjöström, som själv spelade David Holm, lyckas
bära fram både ”den sammansatta, olyckliga människan
[...] och det iskalla hånet mot omvärlden hos den förhårdade
drinkaren”.¹²⁴

Inom filmvetenskapen ställs *Körkarlens* stil oftast i relation
till tematiken – Rune Waldekrantz skriver till exempel om att
tonvikten lades vid ”det inre dramat”, det vill säga kampen
mellan onda och goda krafter.¹²⁵ Den som är intresserad av
boken *Körkarlen* kan därför utvinna en hel del kunskaper ur
filmhistoriska översiktsverk, såsom Rune Waldecrantz *Fil-
mens historia*, Gösta Werners *Den svenska filmens historia*
och Leif Furhammars *Filmen i Sverige*.¹²⁶ Bengt Forslunds
avhandling *Victor Sjöström – hans liv och verk* innehåller ock-
så ett avsnitt om *Körkarlen*. Tytti Soila har skrivit uppsatsen
”Desire Disavowed in Victor Sjöström’s *The Phantom Car-
riage*”, som framförallt handlar om tuberkulosens funktion
i relation till begäret.¹²⁷ En analys som är mer orienterad mot
specifika stilelement i filmen återfinns i Bo Florins avhandling
Den nationella stilen, från 1997, som dock även innehåller en
kortfattad jämförelse mellan det litterära verket och filmen.¹²⁸

1958 tog sig regissören Arne Mattsson an *Körkarlen* för att göra en talfilm. Resultatet betraktas inte som lysande – ”till och med trickfotot var underlägset det i Sjöströms stumfilmsversion”.¹²⁹ Ödet att bli jämförd med Victor Sjöströms film drabbade även den franska versionen 1939, som till stor del bygger på sin svenska föregångare.¹³⁰

Många filmregissörer har förstås inspirerats av Victor Sjöströms *Körkarlen*, inte minst Ingmar Bergman.¹³¹ En tydlig dialog med filmen syns i Jan Troells *Maria Larssons eviga ögonblick* (2008) där även filmmusiken av Matti Bye har många likheter med dennes musiksättning till *Körkarlen*.¹³²

Körkarlen har också inspirerat till teater, delvis på grund av Victor Sjöströms filmatisering. Per Olof Enquist skrev det tidigare omnämnda dramat *Bildmakarna* för Dramaten i regi av Ingmar Bergman och år 2004 regisserade Rickard Günther *Körkarlen* på Teater Galeasen, en föreställning som också uppfördes i Finland.

Även skönlitterärt har Selma Lagerlöfs berättelse varit inspirerande. Erik Axel Karlfeldt härmar körkarlsbönen i sin dikt ”Sjukdom”, och det spiritualistiska draget i Jan Fridegårds författarskap ska ha haft *Körkarlen* som impulsgivare.¹³³

Maria Karlsson

Noter

- 1 Brev till Valborg Olander, 1/11 1912, Kungl. biblioteket, Ep. L:45.
- 2 *En riktig författarhustru. Selma Lagerlöf skriver till Valborg Olander*, utg. Ying Toijer-Nilsson, Stockholm 2006. En ingående beskrivning av relationen mellan Valborg Olander och Selma Lagerlöf ges i Vivi Edström, *Selma Lagerlöf. Livets vågspel*, Stockholm 2002, s. 214–218 och s. 286–296. För exempel på parets litterära samarbete, se t.ex. Petra Söderlund, "Lagerlöfs författarverkstad", *De Nio. Litterär kalender*, red. Gunnar Harding, Stockholm 2007, s. 95–109.
- 3 Om resan till Finland, se Edström 2002, s. 404 ff. För citatet, se *ibid.*, s. 405.
- 4 Erik Hedén, "De tigande diktarna", *Tiden* 1909, s. 86–93 [omtr. i *Eros och Pólemos. Litterära hyllnings- och stridsartiklar*, Stockholm 1968].
- 5 August Strindbergs första inlägg hette "Två konungar" och publicerades i *Aftonbladet* 6/6 1910. Fejden har samlats och kommenterats i *Strindbergsfejden. 465 debattinlägg och kommentarer*, red. Harry Järv, Staffanstorps 1968. Den har även analyserats i Björn Meidal, *Från profet till folktribun. Strindberg och Strindbergsfejden 1910–12*, (diss. Uppsala) Stockholm 1982 samt August Strindberg, *Tal till svenska nationen. Folkestaten. Religjös renässans. Tsarens kurir*, i *Samlade Verk* 68, red. Björn Meidal, Stockholm 1988
- 6 För Selma Lagerlöfs reaktioner på Strindbergsfejden, se framförallt Ulla-Britta Lagerroth, *Körkarlen och Bannlyst. Motiv- och idéstudier i Selma Lagerlöfs 10-talsdiktning*, (diss. Lund) Stockholm 1963, s. 9 ff.
- 7 Anna Nordlund, *Selma Lagerlöfs underbara resa genom den svenska litteraturhistorien 1891–1996*, (diss. Uppsala) Stockholm/Stehag 2005, s. 138. *Liljecronas* hem har försäljningsrekord, när det gäller initial försäljning av Selma Lagerlöfs verk. Se *ibid.*
- 8 Ulla Torpe, *Orden och jorden. En studie i Selma Lagerlöfs roman Liljecronas hem*, (diss. Stockholm) Hedemora 1992, s. 29 ff. Se även Edström 2002, s. 397.
- 9 Lagerroth 1963, s. 1–32.
- 10 Brev till Ida Bäckmann [mars 1912], Kungl. biblioteket, Ep. L:45. Om dateringen, se Lagerroth 1963, s. 454, not 29.
- 11 Se Vivi Edström, *Samlaren* 1964, s. 255–260. Edström hävdar att tesen om nyriktning inte tar hänsyn till författarskapets kontinuitet. (Edström har också betonat det faktum att Selma Lagerlöf strävade efter att varje bok skulle vara olik de andra. Se Edström, *Selma Lagerlöf*, Stockholm 1991, s. 107.)
- 12 Emanuel Swedenborg, *Om himmelen och dess underbara ting och om helvetet på grund af hvad som blifvit hördt och sedt*, övers. fr. latin C.J.N. Manby, 2 uppl., Stockholm 1893, s. 299. Sambandet mellan Swedenborg och *Körkarlen* utreds i Lagerroth 1963, se framförallt s. 161–177.
- 13 Se t.ex. Walter Berendsohn, *Selma Lagerlöf*, Stockholm 1928, s. 296.
- 14 Selma Lagerlöf nämner inspirationskällan första gången i slutet av augusti

1912 i ett brev till Sophie Elkan. Se brev till Sophie Elkan, nr 2268, Kungl. biblioteket, L 84:1. Selma Lagerlöfs brev till Sophie Elkan är oftast inte daterade. Ying Toijer-Nilsson har i sin brevtgåva i regel angett och uppskattat datum med ledning av när Sophie Elkan besvarade breven. Hon har även numrerat breven. Charles Dickens, *A Christmas Carol. In Prose. A Ghost Story of Christmas*, London 1843.

15 Dödsmyten är nedtecknad i Anatole le Braz, *La Légende de la Morte en Basse-Bretagne*, Paris 1893. Enligt Ulla-Britta Lagerroth lånade Selma Lagerlöf boken av André Bellessort våren 1904 och uppgav sig vara särskilt fascinerad av dödsekipaget. Se Lagerroth 1963, s. 136. Jfr dock Vivi Edström som hävdar att Selma Lagerlöf fick dödsmyten berättad för sig då André Bellessort besökte Mårbacka. Se Edström 2002, s. 411 f. (Detta behöver dock inte utesluta att Selma Lagerlöf också lånade och läste boken.)

16 Umgänget bland gravarna har det Bellman-klingande temat sprit-tid-död och leder även tanken till dödsdansmotivet i Johan Olof Wallins dikt ”Dödens ängel”. Se Lagerroth 1963, s. 129.

17 Lagerroth diskuterar utförligt gnisslet som både samvetets röst och dess uppväckare. Se *ibid.*, s. 154–161. Om vagnens symbolvärde, se Maria Karlsson, *Känslans röst. Det melodramatiska i Selma Lagerlöfs romankonst*, (diss. Uppsala) Stockholm/Stehag 2002, s. 85–90.

18 Citat från Henrik Wivel, *Snödrottningen. En bok om Selma Lagerlöf och kärleken*, (diss. Köpenhamn) Stockholm 1990, s. 259.

19 I Karlsson 2002, s. 90–102, diskuteras de expressionistiska inslagen i berättelsen. Se även Edström 1991, s. 104.

20 Lagerroth 1963, s. 270.

21 Wivel 1990, s. 259.

22 Se utredningen av detta i Lagerroth 1963, s. 9 ff.

23 Till exempel Edström 2002, s. 419.

24 Se Lagerroth 1963, s. 192–201 för en diskussion om den sceniska gestaltningen av det förflutna. Melodramatiken i *Körkarlen* – gestik, överdrivet språk, teatralitet etc. – diskuteras passim i Karlsson 2002, s. 85–120.

25 Odaterat brev till Valborg Olander, Kungl. biblioteket, Ep. L:45. Troligen författat efter 1/11 1912 (se vidare avsnittet om tillkomsten i denna inledning).

26 Sven Stolpe, *Selma Lagerlöf. Ur vår Litteraturhistoria*, Stockholm 1984, s. 156; Wivel, 1990, s. 249; Per Olof Enquist, ”Den medberoende sagoförtäljerskan”, *Selma Lagerlöf och kärleken. Lagerlöfstudier 1997*, red. Karl Erik Lagerlöf, Hedemora 1997, s. 118 f.; Edström 2002, s. 408; Karlsson, s. 93 ff. samt där efter passim t.o.m. s. 120.

27 Vid sidan av i tidigare nämnda Lagerroth 1963 diskuteras Selma Lagerlöfs religiösa övertygelse vid tidpunkten i Stolpe 1984, s. 153–173. Om Selma Lagerlöf och kristendomen mer allmänt, se även t.ex. Margareta Brandby-Cöster, *Att uppfatta allt mänskligt. Underströmmar av luthersk livsförståelse i Selma Lagerlöfs*

författarskap, Karlstad University Studies 2001:23, (diss.) Karlstad 2001. Cösters avhandling behandlar inte *Körkarlen*.

28 Ulla-Britta Lagerroth utreder detta med inriktning på *Körkarlen*. Lagerroth 1963, s. 161–204.

29 Ibid.

30 Stolpe 1984, s. 167.

31 Brev till Sophie Elkan, nr 2277, Kungl. biblioteket L 84:1. Detta brev är besvarat den 15/9 1912. Se *Du lär mig att bli fri. Selma Lagerlöf skriver till Sophie Elkan*, utg. Ying Toijer-Nilsson, Stockholm 1992, s. 383.

32 Brev till Sophie Elkan, nr 2279, Kungl. biblioteket, L 84:1. Brev besvarat den 29/10 1912. Se Toijer-Nilsson 1992, s. 386.

33 Ibid.

34 Lagerroth 1963, s. 67.

35 Sven Vallmark redovisar sina kontakter med Selma Lagerlöf i exempelvis den korta artikeln ”Selma Lagerlöf och lungtuberkulosen”, *Vi och Ni. Tidskrift för sjuka och friska*, 1944. Se även Lagerroth 1963, s. 43.

36 Ibid., s. 44.

37 Ibid., s. 43 ff. samt s. 50.

38 Ibid., s. 44 f.

39 Ibid., s. 45 ff. Se även Karlsson, s. 95 f. Susan Sontag har skrivit om tuberkulosen i *Körkarlen* i samband med en diskussion av litteraturens utbredda bruk av tuberkulosmetaforik. Se Susan Sontag, *Illness as Metaphor*, New York 1978, s. 11 f.

40 Lagerroth 1963, s. 67.

41 Ibid., s. 66 ff. Se även Enquist 1997.

42 Lagerroth 1963, s. 68. Om Selma Lagerlöfs välgörenhetsarbete i Landskrona, se Edström 2002, s. 104–107.

43 Andra litterära paralleller till den naturalistiska slumskildringen ger Lagerroth i *ibid.*, s. 61–66.

44 Valborg Olander, ”En blick in i verkstaden”, *Svenska studier tillägnade Gustaf Cederschiöld*, Lund 1914, s. 202–216. (Omr. i *Märbacka och Övralid. Minnen av Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam av 40 författare*, red. Sven Thulin, Uppsala 1940.) Dessa utkast analyseras i Lagerroth 1963, s. 57 ff.

45 Alla brev från Selma Lagerlöf till Karl Otto Bonnier finns i Albert Bonniers förlags arkiv.

46 Brev till Sophie Elkan, nr 2268, Kungl. biblioteket, L 84:1. Brev besvarat den 29/8 1912. Se Toijer-Nilsson 1992, s. 381.

47 Brev till Sophie Elkan, nr 2270, Kungl. biblioteket, L 84:1. Datumet uppskattat till en vecka efter den 29/8 1912, se Toijer-Nilsson 1992, s. 382.

48 Selma Lagerlöf kallade, bland annat i detta brev, berättelsen för ”novell”.

49 Brev till Valborg Olander, odat. nov. 1912, Kungl. biblioteket, Ep. L:45

50 Se den textkritiska kommentaren i föreliggande utgåva, s. 149–166.

- 51 Brev till Sophie Elkan den 25/11 1912, nr 2283, Kungl. biblioteket, L 84:1.
- 52 Även Ying Toijer-Nilsson hävdar att det var "korrekturet" som Selma Lagerlöf sände till Sophie Elkan. Se Ying Toijer-Nilsson 1992, s. 388.
- 53 Brev från Sophie Elkan till Selma Lagerlöf den 30/11 1912, Kungl. biblioteket, L 1:1.
- 54 Ulla-Britta Lagerroth har uppskattat tidpunkten. Se Lagerroth 1963, s. 54.
- 55 Uppgiften om datum är hämtad från "Svensk bokförteckning", *Svensk Bokhandelstidning* 1912. Jfr dock Lagerroth 1963, s. 54 där det hävdas att boken släpptes för försäljning den 14/12 1912. Selma Lagerlöf själv skrev till Bonnier att hon inte ville släppa boken den 13/12 av vidskepliga skäl. Se brev till Karl Otto Bonnier, den 10/12 1912, Albert Bonniers förlags arkiv.
- 56 Se t.ex. Lagerroth 1963, s. 27–35; Stolpe 1984, s. 156 f. och s. 167; Edström 2002, s. 419; Karlsson 2002, s. 93 samt Nordlund 2005, s. 149 f. De utförligaste genomgångarna är Lagerroths och Nordlunds.
- 57 Anna Nordlund delar inte denna uppfattning. Hon tolkar John Landquists recension som direkt avvisande och kopplar samman den med Fredrik Bööks, i mitt tycke, betydligt mer negativa recension. Se Nordlund, s. 149.
- 58 Se vidare den textkritiska kommentaren i föreliggande utgåva, s. 144
- 59 En första upplaga om 20 000 var jämfört med andra författarskap en oerhörd volym. Anna Nordlund menar att de sämre försäljningssiffrorna kan ha haft att göra med det "svala mottagandet". Se Nordlund, s. 150. Om senare tryckningar av *Körkarlen*, se den textkritiska kommentaren i föreliggande utgåva, s. 144.
- 60 Se Harald Schiller, "Selma Lagerlöf och *Körkarlen*". *Mårbacka och Övralid av 40 författare*, red. Sven Thulin, Uppsala, J.A. Lindblads förlag 1940, s. 258. Se även Edström 2002, s. 408.
- 61 Ulla-Britta Lagerroth 1963, s. 26.
- 62 Brev till Valborg Olander den 23/12 1912, Kungl. biblioteket, Ep. L:45.
- 63 Brev till Ida Falbe Hansen 11/1 1913, citerat efter Selma Lagerlöf, *Brev*, 2, 1903–1940, utg. Ying Toijer-Nilsson, utg. av Selma Lagerlöf-sällskapet, Skrifter 8, red. Nils Afzelius, Ulla-Britta Lagerroth, Ying Toijer-Nilsson, Lund 1969, s. 108.
- 64 För Selma Lagerlöfs syn på *Körkarlen*, se närmare Lagerroth 1963, s. 27 ff. För citatet, se Schiller, s. 258.
- 65 Selma Lagerlöf, *Bannlyst*, Stockholm 1918.
- 66 Lagerroth 1963, s. 28 f.
- 67 Walter Berendsohn 1928, s. 295–297. För citatet, se sid. 296. Berendsohn behandlar även bearbetningen för film av Victor Sjöström, se s. 317 och s. 321.
- 68 *Ibid.*, s. 297.
- 69 *Ibid.*
- 70 Elin Wägner, *Selma Lagerlöf*, 1, *Från Mårbacka till Jerusalem*, Stockholm 1942 samt Elin Wägner, *Selma Lagerlöf*, 2, *Från Jerusalem till Mårbacka*, Stockholm 1943. Partiet om *Körkarlen* återfinns i del 2, s. 104–110.

- 71 Wägner 1943, s. 106 f.
- 72 Louise von Hofsten, "Några stildrag hos Selma Lagerlöf med utgångspunkt från *Charlotte Löwensköld*", *Svenska studier*, red. Bengt Hesselman, Nils Svanberg och Olof Östergren, 15 årg., 1935, s. 150–183.
- 73 *Ibid.*, s. 152.
- 74 *Ibid.*, s. 175.
- 75 Jfr dock Edström 1964.
- 76 Tuberkulosmotivets estetiska funktion och bakgrund behandlas också utförligt. Ulla-Britta Lagerroth diskuterar till exempel hur sjukdomen blir en symbol för hur Edits kärlek blossar upp. Se Lagerroth 1963, s. 42–56.
- 77 *Ibid.*, s. 175.
- 78 *Ibid.*, s. 177 ff. Selma Lagerlöfs förhållande till spiritism och teosofi mer allmänt har även diskuterats av Sigvard Lindqvist i "Om Selma Lagerlöfs förhållande till spiritism och teosofi", *Samlaren* 1962, s. 125–124 samt av Erik Eliasson i "Om Selma Lagerlöf och spiritismen", *Ord och Bild* 1951, s. 263–277.
- 79 Stolpe 1984, s. 153–173.
- 80 *Ibid.*, s. 167.
- 81 *Ibid.*, s. 156.
- 82 Wivel 1990. Tillsammans med ett tillägg om teori och metod, betitlat *Selma Lagerlöf och biografien*, disputerade Henrik Wivel på boken i Köpenhamn 1991. Fakultetsopponent var Erland Lagerroth, vars opposition publicerades i *Erland Lagerroths opposition vid Henrik Wivels disputation i Köpenhamn*, Selma Lagerlöf-sällskapet, 1995. Henrik Wivels avhandling väckte en debatt som återges i Nordlund 2005, s. 265–271.
- 83 Wivel 1990, s. 247.
- 84 *Ibid.* samt s. 258.
- 85 *Ibid.*, s. 258 ff.
- 86 *Ibid.*, s. 261.
- 87 *Ibid.*, s. 259.
- 88 Se Karlsson, s. 90–102. Avhandlingen recenserar av fakultetsopponenten Anders Öhman i *Samlaren* 2002, s. 281–287.
- 89 Lagerlöf-forskningen har ofta kommenterat kontrasten mellan mannen/vildjuret och kvinnan/skönheten i författarskapet. Karlsson menar att dessa dikotoma stereotyper visserligen finns i *Körkarlen*, men att de är utgångspunkter som hela tiden utmanas i berättelsen. Även Lagerroth har utförligt, men från andra utgångspunkter, diskuterat motivet. Se Lagerroth 1963, s. 255–264.
- 90 Edström 2002.
- 91 Oppositionen var i huvudsak positiv, men invände mot tesen om att 1910-talsromanerna skulle utgöra en tydlig kursändring i författarskapet. Se Vivi Edström, *Samlaren* 1964, s. 255–260.
- 92 Vivi Edström, *Selma Lagerlöf*. Twayne's World Author Series, Boston 1984, s. 89–92 samt *Selma Lagerlöfs litterära profil*, Stockholm 1986, s. 133 f.

- 93 Edström 1991, s. 102–107.
- 94 Edström 2002, s. 12. Se även Edström 1991, s. 107.
- 95 Edström 2002, s. 408–419.
- 96 Edström, s. 413 och 414.
- 97 Ibid., s. 416 f.
- 98 Resonemanget utvecklas i Enquist 1997. Selma Lagerlöfs eventuella medberedande i faderns alkoholism har tidigare diskuterats i Ulla Torpe 1992, s. 133–141.
- 99 Enquist 1996. Per Olof Enquist lade tesen till grund för dramat *Bildmakarna*, vilken delvis handlar om tillkomsten av Victor Sjöströms film *Körkarlen* och som sattes upp av Ingmar Bergman på Dramaten 1997 med Anita Björk i rollen som Selma Lagerlöf. Pjäsen är publicerad i Per Olof Enquist, *Bildmakarna*, Stockholm 1998.
- 100 Henrik Wivel, ”Selma förrådd. P.O. Enquist reducerar Lagerlöf till förklädd medalkoholist”, *Dagens Nyheter* 15/2 1998.
- 101 Karl Erik Lagerlöf kritiserade både Per Olof Enquist och Henrik Wivel i artikeln ”Auktoritär tolkning”, *Bonniers Litterära Magasin*, 1999:1, s. 30–42, men riktade främst in sig på deras behandling av romanen *Kejsarn av Portugalien* (1914). Birgitta Holm anknöt till debatten med artikeln ”Selma Lagerlöf och systemkonkuraliteten”, *Bonniers Litterära Magasin* 1999:2, s. 52–56 och Karl Erik Lagerlöf svarade i samma nummer av tidskriften med ”Läsa Selma Selma där det står Klara Gulla Klara Gulla”, s. 57. Se även Henrik Wivel, ”Henrik Wivel om Selma Lagerlöfs suveränitet”, *Bonniers Litterära Magasin*, 1999:3, s. 68. En längre redogörelse för debatten finns i Nordlund s. 275 f. och 279 ff.
- 102 Nordlund, t.ex. s. 145–150, s. 248 ff., s. 267 och s. 305. Avhandlingen recenserades av fakultetsopponenten Christina Sjöblad i *Samlaren* 2005, s. 319–326.
- 103 Fredrik Böök och Karl Warburg. Se not 112 och 113.
- 104 Nordlund 2005, s. 283–343. Anna Williams, *Stjärnor utan stjärnbilder. Kvinnor och kanon i litteraturhistoriska översiktsverk under 1900-talet*, Skrifter utg. av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala 35, Hedemora 1997.
- 105 Lagerroth 1963, s. 35.
- 106 Fredrik Böök, *Sveriges moderna litteratur*, Stockholm 1921.
- 107 Gunnar Castrén, *Illustrerad svensk litteraturhistoria. Sjunde delen. Den nya tiden (1870–1914)* red. Henrik Schüek och Karl Warburg, Stockholm 1932, s. 394.
- 108 Gunnar Brandell, ”Nittiotalsberättare”, *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria. Fjärde delen. Åttiotal. Nittiotal*, red. E.N. Tigerstedt, Stockholm 1957, s. 336 ff.
- 109 Alrik Gustafson, *A History of Swedish Literature*, Minneapolis 1961, s. 314.
- 110 Hans Lindström, ”1800-talets litteratur”, *Epoker och diktare. Allmän svensk litteraturhistoria*, red. Lennart Breitholtz, Stockholm 1972. *Körkarlen* behandlas

på s. 269.

111 Ingemar Algulin och Bernt Olsson, *Litteraturens historia i Sverige*, Stockholm 1987, s. 352 f.

112 Ibid., s. 352.

113 Ibid., s. 353.

114 *Litteraturens historia*, 5, 1830–1914, red. Hans Hertel, övers. Jan Stolpe, Stockholm 1989; Göran Hägg, *Den svenska litteraturhistorien*, Stockholm 1996 samt *Nordisk kvinnolitteraturhistoria. Band 3. Vida världen*, red. Elisabeth Møller Jensen och Ebba Witt-Brattström m.fl., Höganäs 1997.

115 Sven Delblanc och Lars Lönnroth, *Den svenska litteraturen. Den storsvenska generationen 1890–1920*, Stockholm 1999 [1989], s. 390–397.

116 Per Olof Enquist skriver till exempel att filmen ”gjorde romanen odödlig, och krympte den”. Se Enquist 1997, s. 117. Forskningen har också ofta kommenterat att *Körkarlen* påminner om en melodramatisk stumfilm. Se framförallt framställningarna i Enquist 1997, s. 117 ff. och Karlsson 2002, passim.

117 Se t.ex. Gardar Sahlberg, ”Selma Lagerlöf och filmen”, *Lagerlöfstudier 1961*, red. Nils Afzelius m.fl., Sunne 1961, s. 189–205. Se för information om Selma Lagerlöfs mycket bestämda uppfattning om hur hennes verk skulle filmatiseras, Gösta Werner, *Den svenska filmens historia*, Stockholm 1978, s. 37.

118 Rune Waldekrantz, *Filmens historia. De första hundra åren. Från zoopraxiscope till video. Del I: Pionjäråren*, Stockholm 1985, s. 507; Leif Furhammar, *Filmen i Sverige. En historia i tio kapitel och en fortsättning*, Stockholm 2003 [1991], s. 81 f. samt Bo Florin, *Den nationella stilen. Studier i den svenska filmens guldålder*, (diss.) Stockholm 1997, s. 162. Åtta av Selma Lagerlöfs verk blev filmer inom Svenska Bio under åren 1917 till och med 1924. Av dessa filmer regisserades fyra av Victor Sjöström och tre av Mauritz Stiller. Den åttonde filmen var *Dunungen*, som filmades i regi av Ivan Hedqvist 1919. Storhetstiden inom svensk film kom med andra ord att domineras av Selma Lagerlöf, Victor Sjöström och Mauritz Stiller. Även Greta Garbo brukar räknas in. Hon fick sitt internationella genombrott i Stillers *Gösta Berlings saga*.

119 Waldekrantz 1985, s. 508.

120 Ibid., s. 538. Filmen hade premiär i USA 1922 och fick namnet *The Stroke of Midnight*.

121 Furhammar 2003, s. 81.

122 Waldekrantz 1985, s. 505 ff. Se även vad Victor Sjöström själv skrev i ”Selma Lagerlöf och filmen”, *Mårbacka och Övralid. Minnen av Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam* 2, red. Sven Thulin, Uppsala 1941, s. 175–178.

123 Furhammar 2003, s. 81.

124 Waldekrantz 1985, s. 508 och s. 506.

125 Ibid.

126 Ibid.; Waldekrantz, s. 1985, s. 505–508; Gösta Werner 1978, s. 51 ff.

127 Bengt Forslund, *Victor Sjöström – hans liv och verk*, Stockholm 1980. Tytti

- Soila, "Desire Disavowed in Victor Sjöström's *The Phantom Carriage*", *Stage and Screen. Studies in Scandinavian Drama and Film. Essays in Honour of Birgitta Steene*, red. Ann-Charlotte Gavel Adams och Terje I. Lejren, Seattle 2000, s. 159–175. Se även Ebba Segerberg, "Silent Stories: Film, Modernity, and the Storyteller", *Selma Lagerlöf i utlandsperspektiv*, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, konferenser 44, Stockholm 1998, s. 105–119.
- 128 Florin 1997, framförallt s. 160–184.
- 129 Furhammar, s. 240.
- 130 Edström 2002, s. 419.
- 131 Ingmar Bergman försummade aldrig att nämna sin favoritfilm *Körkarlen*. I en intervju som finns som extramaterial till *Körkarlen* i dvd-boxen *Svenska stumfilmsklassiker*, Stockholm 2007, berättar han exempelvis om dess betydelse för honom. I Stanley Kubricks *The Shining* har filmen fått konkret genomslag. Scenen då Jack Nicholson slår sig in i badrummet med en yxa står i direkt dialog med den scen i *Körkarlen* när David Holm försöker slå sig in till sin hustru (scenen finns inte i boken).
- 132 Under år 1998 då Stockholm var kulturhuvudstad restaurerades *Körkarlen* och fick nyskriven musik av Matti Bye. Kompositionen utgavs 1998 på Rotor.
- 133 Om de litterära impulserna, se Edström 2002, s. 419.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

OTRYCKT MATERIAL:

Albert Bonniers förlags arkiv, Stockholm:

Brev från Selma Lagerlöf till Karl Otto Bonnier

Kungl. biblioteket, Stockholm:

Brev från Selma Lagerlöf till Ida Bäckman, Ep. L:45

Brev från Selma Lagerlöf till Sophie Elkan, L 84:1

Brev från Selma Lagerlöf till Valborg Olander, Ep. L:45

Brev från Sophie Elkan till Selma Lagerlöf, L 1:1

TRYCKT MATERIAL:

Recensioner

Böök, Fredrik, *Svenska Dagbladet* 18/12 1912

Erdman, Nils, *Nya Dagligt Allehanda* 18/12 1912

Kræmer, Vera von, *Social-Demokraten* 18/12 1912

Landquist, John, *Dagens Nyheter* 14/12 1912

Larsson, Hans Emil, *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 24/12 1912

Marcus, Carl David, *Det nya Sverige. Tidskrift för nationella spörsmål*,
nr 3 1913, s. 198–202

Nerman, Ture, *Nya samhället* 21/12 1912

Nyblom, Holger, *Stockholms-tidningen* 20/12 1912

Rabenius, Olof, *Ord och Bild*, nr 6 1914, s. 393–394

Söderman, Sven, *Stockholms Dagblad* 15/12 1912

Vetterlund, Fredrik, *Aftonbladet* 19/12 1912

Warburg, Karl, *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 19/12 1912

Litteratur- och filmhistoriska översiktsverk

- Algulin, Ingemar och Bernt Olsson, *Litteraturens historia i Sverige*, Stockholm: Norstedt 1987
- Brandell, Gunnar, "Nittiotalsberättare", *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria. Fjärde delen. Åttiotal. Nittiotal*, red. E.N. Tigerstedt, Stockholm: Natur & Kultur 1957
- Böök, Fredrik, *Sveriges moderna litteratur*, Stockholm: Norstedts 1921
- Castrén, Gunnar, "Selma Lagerlöf", *Illustrerad svensk litteraturhistoria. Sjunde delen. Den nya tiden (1870–1914)*, Tredje, fullständigt omarbetade upplagan, huvudred. Henrik Schück och Karl Warburg, Stockholm: Hugo Gebers förlag 1932
- Delblanc, Sven och Lönnroth, Lars, *Den svenska litteraturen. Den stor-svenska generationen 1890–1920*, Stockholm: Bonnier Alba 1999 [1989]
- Furhammar, Leif, *Filmen i Sverige. En historia i tio kapitel och en fortsättning*, Stockholm: Filminstitutet och Dialogos 2003 [1991]
- Gustafson, Alrik, *A History of Swedish Literature*, Minneapolis: University of Minnesota Press 1961
- Hägg, Göran, *Den svenska litteraturhistorien*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1996
- Lindström, Hans, "1800-talets litteratur", *Epoker och diktare 2. Allmän och svensk litteraturhistoria*, red. Lennart Breitholz, Stockholm: Almqvist & Wiksell 1972
- Litteraturens historia*, 5, 1830–1914, red. Hans Hertel, övers. Jan Stolpe, Stockholm: Norstedt 1989
- Nordisk kvinnolitteraturhistoria. Band 3. Vida världen*, red. Elisabeth Møller Jensen och Ebba Witt-Brattström m.fl., Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker AB 1997
- Waldekrantz, Rune, *Filmens historia. De första hundra åren. Från zoo-praxiscope till video. Del I: Pionjäråren*, Stockholm: Norstedts 1985
- Werner, Gösta, *Den svenska filmens historia*, Stockholm: Norstedts 1978

Övrig litteratur

- Berendsohn, Walter, *Selma Lagerlöf*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1928
- Brandby-Cöster, Margaretha, *Att uppfatta allt mänskligt. Underströmmar av luthersk livsförståelse i Selma Lagerlöfs författarskap*, Karlstad University Studies 2001:23, (diss.) Karlstad 2001
- Braz, Anatole, Le, *La Légende de la Morte en Basse-Bretagne*, Paris 1893
- Dickens, Charles, *A Christmas Carol. In Prose. A Ghost Story of Christmas*, London: Chapman and Hall 1843
- Edström, Vivi, recension av Ulla-Britta Lagerroths doktorsavhandling *Körkarlen och Bannlyst. Motiv- och idéstudier i Selma Lagerlöfs 10-talsdiktning*, *Samlaren* 1964, s. 255–260
- , *Selma Lagerlöf*, Twayne's World Author Series, Boston: Scandinavian Literature 1984
- , *Selma Lagerlöfs litterära profil*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1986
- , *Selma Lagerlöf*, Stockholm: Natur & Kultur 1991
- , *Selma Lagerlöf. Livets vågspel*, Stockholm: Natur & Kultur 2002
- Eliasson, Erik, "Om Selma Lagerlöf och spiritismen", *Ord och Bild* 1951, s. 263–277
- Enquist, Per Olof, "Den medberoende sagoförtäljerskan från Mårbacka", *Dagens Nyheter* 1/3 1996
- , "Den medberoende sagoförtäljerskan", *Selma Lagerlöf och kärleken. Lagerlöfstudier 1997*, red. Karl Erik Lagerlöf, Hedemora: Selma Lagerlöf-sällskapet och Gidlunds förlag 1997 s. 109–125
- , *Bildmakarna*, Stockholm: Nordstedts 1998
- Florin, Bo, *Den nationella stilen. Studier i den svenska filmens guldålder*, (diss.) Stockholm: Aura förlag 1997
- Forslund, Bengt, *Victor Sjöström – hans liv och verk*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1980
- Hedén, Erik, "De tigande diktarna", *Tiden* 1909, s. 86–93 [omtr. i *Eros och Polemos. Litterära hyllnings- och stridsartiklar*, Stockholm: Frams förlag 1968]

- Hofsten, Louise von, "Några stildrag hos Selma Lagerlöf med utgångspunkt från *Charlotte Löwensköld*", *Svenska studier*, red. Bengt Hesselman, Nils Svanberg och Olof Östergren, 15 årg., 1935, s. 150–183
- Holm, Birgitta, "Selma Lagerlöf och syskonrivaliteten", *Bonniers Litterära Magasin*, 1999:2, s. 52–56
- Karlsson, Maria, *Känslans röst. Det melodramatiska i Selma Lagerlöfs romankonst*, (diss. Uppsala) Stockholm/Stehag: Symposion 2002
- Lagerlöf, Karl Erik, "Auktoritär tolkning", *Bonniers Litterära Magasin*, 1999:1, s. 30–42
- , "Läsa Selma där det står Klara Gulla Klara Gulla", *Bonniers Litterära Magasin* 199:2, s. 57
- Lagerlöf, Selma, *Gösta Berlings saga. 1–2*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1891
- , *Antikrists mirakler*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1897
- , *Herr Arnes penningar. Berättelse*, Stockholm: Albert Bonniers förlag [1903] 1904
- , *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, del 1–2, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1906–1907
- , "Luftballongen", *En saga om en saga och andra sagor*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1908
- , *Liljecronas hem*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1911
- , *Bannlyst*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1918
- , *Brev, 2, 1903–1940*, utg. Ying Toijer-Nilsson, Selma Lagerlöf-sällskapet. Skrifter 8, red. Nils Afzelius, Ulla-Britta Lagerroth, Ying Toijer-Nilsson, Lund: Selma Lagerlöf-sällskapet 1969
- , *Du lär mig att bli fri. Selma Lagerlöf skriver till Sophie Elkan*, utg. Ying Toijer-Nilsson, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1992
- , *En riktig författarhustru. Selma Lagerlöf skriver till Valborg Olander*, utg. Ying Toijer-Nilsson, Stockholm: Albert Bonniers förlag 2006
- Lagerroth, Erland, *Erland Lagerroths opposition vid Henrik Wivels disputation i Köpenhamn*, Sunne: Selma Lagerlöf-sällskapet 1995

- Lagerroth, Ulla-Britta, *Körkarlen och Bannlyst. Motiv- och idéstudier i Selma Lagerlöfs 10-talsdiktning*, (diss. Lund) Stockholm: Albert Bonniers förlag 1963
- Lindqvist, Sigvard, "Om Selma Lagerlöfs förhållande till spiritism och teosofi", *Samlaren* 1962, s. 125–124
- Meidal, Björn, *Från profet till folktribun. Strindberg och Strindbergsfejden 1910–12*, (diss. Uppsala) Stockholm: Tidens förlag 1982
- Nordlund, Anna, *Selma Lagerlöfs underbara resa genom den svenska litteraturhistorien 1891–1996*, (diss. Uppsala) Stockholm/Stehag: Symposion 2005
- Olander, Valborg, "En blick in i verkstaden", *Svenska studier tillägnade Gustaf Cederschiöld*, Svenska modersmåsläraarnas arbetsutskott, Lund: Gleerups förlag 1914, s. 202–216 [Omtr. i *Mårbacka och Övralid. Minnen av Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam av 40 författare*, red. Sven Thulin, Uppsala: J.A. Lindblads förlag 1940]
- Sahlberg, Gardar, "Selma Lagerlöf och filmen", *Lagerlöfstudier 1961*, red. Nils Afzelius m.fl., Sunne: Selma Lagerlöf-sällskapet 1961, s. 189–205
- Schiller, Harald, "Selma Lagerlöf och Körkarlen". *Mårbacka och Övralid I. Av 40 författare*, red. Sven Thulin, Uppsala: J.A. Lindblads förlag 1940
- Segeberg, Ebba, "Silent Stories: Film, Modernity, and the Storyteller", *Selma Lagerlöf i utlandsperspektiv*, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, konferenser 44, Stockholm 1998, s. 105–119
- Sjöblad, Christina, recension av Anna Nordlund doktorsavhandling *Selma Lagerlöfs underbara resa genom den svenska litteraturhistorien 1891–1996*, *Samlaren* 2005, s. 319–326
- Sjöström, Victor, "Selma Lagerlöf och filmen", *Mårbacka och Övralid. Minnen av Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam 2*, red. Sven Thulin, Uppsala: J.A. Lindblads förlag 1941, s. 175–178

- Soila, Tytti, "Desire Disavowed in Victor Sjöström's *The Phantom Carriage*", *Stage and Screen. Studies in Scandinavian Drama and Film. Essays in Honour of Birgitta Steene*, red. Ann-Charlotte Gavel Adams och Terje I. Lejren, Seattle: Dream Play Press Northwest, 2000, s. 159–175
- Sontag, Susan, *Illness as Metaphor*, New York: Farrar, Strauss & Giroux 1978
- Stolpe, Sven, *Selma Lagerlöf. Ur vår Litteraturhistoria*, Stockholm: Legend AB 1984
- Strindberg, August, "Två konungar", *Aftonbladet* 6/6 1910
–, *Tal till svenska nationen. Folkstaten. Religiös renässans. Tsarens kurir*, Samlade Verk 68, red. Björn Meidal, Stockholm: Norstedts 1988
- Strindbergsfejden. 465 debattinlägg och kommentarer*, red. Harry Järv, Staffanstorps: Cavefors 1968
- "Svensk bokförteckning", *Svensk Bokhandelstidning* 1912
- Swedenborg, Emanuel, *Om himmelen och dess underbara ting och om helvetet på grund af hvad som blifvit hört och sedt*, övers. fr. latin C.J.N. Manby, 2 uppl., Stockholm: Nykyrkliga förlaget 1893
- Söderlund, Petra, "Lagerlöfs författarverkstad", *De Nio. Litterär kalender*, red. Gunnar Harding, Stockholm: Norstedts 2007, s. 95–109
- Torpe, Ulla, *Orden och jorden. En studie i Selma Lagerlöfs roman Liljecronas hem*, (diss. Stockholm) Hedemora: Gidlunds 1992
- Vallmark, Sven, "Selma Lagerlöf och lungtuberkulosen", *Vi och Ni. Tidskrift för sjuka och friska*, 1944
- Williams, Anna, *Stjärnor utan stjärnbilder. Kvinnor och kanon i litteraturhistoriska översiktsverk under 1900-talet*, Skrifter utg. av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala 35, Hedemora: Gidlunds 1997
- Wivel, Henrik, *Snödrottningen. En bok om Selma Lagerlöf och kärleken*, (diss. Köpenhamn) Stockholm: Albert Bonniers förlag 1990
–, *Selma Lagerlöf och biografien*, Köpenhamn 1991

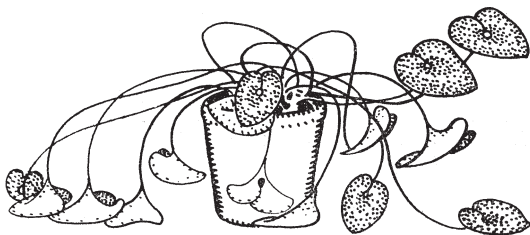
- , ”Selma förrådd. P.O. Enquist reducerar Lagerlöf till förklädd medal-koholist”, *Dagens Nyheter* 15/2 1998
- , ”Henrik Wivel om Selma Lagerlöfs suveränitet”, *Bonniers litterära magasin*, 1999:3, s. 68
- Wägner, Elin, *Selma Lagerlöf*, 1, *Från Mårbacka till Jerusalem*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1942
- , *Selma Lagerlöf*, 2, *Från Jerusalem till Mårbacka*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1943
- Öhman, Anders, recension av Maria Karlssons doktorsavhandling *Käns-lans röst. Det melodramatiska i Selma Lagerlöfs romankonst*, *Samla-ren* 2002, s. 281–287

ÖVRIGA MEDIER:

- Bye, Matti, nykomponerad musik till *Körkarlen*, Stockholm, Rotor 1998 (dvd/cd)
- Sjöström, Victor, *Körkarlen*, 1921 (film)
- , *Körkarlen*, *Svenska stumfilmsklassiker*, Stockholm: Svenska Filminstitutet och SF 2007 (film)

KÖRKARLEN

BERÄTTELSE

I.

Det var en stackars liten slumsyster, som höll på att dö.

Hon hade fått lungсот av den snabba, häftiga sorten, och hon hade inte stått emot längre än ett år. I det längsta hade hon gått omkring och skött sina vanliga åligganden, men då det tog alldeles slut med krafterna, hade hon blivit skickad till ett sanatorium. Där hade hon vårdats under några månader utan att bli bättre, och då hon till sist förstod, att allt hopp var ute, hade hon begett sig hem till sin mor, som bodde i ett eget litet hus borta vid en förstadsgata. Nu låg hon till sängs i en trång kammare, densamma, där hon hade bott som barn och ung, och väntade på döden.

Hennes mor satt vid hennes säng, ängslig och sorgsen, men hon gick så helt upp i att ge dottern all den vård, som hon behövde, att hon inte gav sig ro att gråta. En slumsyster, som hade varit den sjukas kamrat i arbetet, stod vid sängfoten och grät helt stilla. Hennes ögon hängde med den största kärlek vid den döendes ansikte, och då tårarna kommo och skymde,

torkade hon bort dem med en häftig rörelse. På en liten, obekväm stol, som den sjuka hade haft särskilt kär och fört med sig, vart hon än hade flyttat, satt en storvuxen kvinna med ett stort F broderat på klänningskragen. Man hade bjudit henne en annan plats, men hon envisades att sitta på den dåliga stolen, som om detta skulle vara en uppmärksamhet mot den sjuka.

Det var inte en dag som alla andra, utan det var nyårsaf-ton. Ute hängde himlen grå och tung, och så länge som man satt inne, tyckte man, att det var ruskigt och kulet, men kom man ut, så kändes det överraskande ljumt och milt. Marken låg svart, utan snö. En och annan vit flinga föll sakta ner på gatan, men smälte genast. Det såg ut att bli ett stort snöfall, men det ville inte komma i gång. Vind och snö tycktes anse, att det inte lönade mödan att ställa till med något mera bråk på det gamla året, utan ville väl hellre spara sina krafter till det nya, som var i antågande.

Ungefär på samma sätt som med vädret var det med människorna. De tycktes inte heller kunna komma sig för med något. Det var inte någon rörelse ute och inte något arbete inne. Mittför det lilla huset, där den döende låg, fanns en tomt, där man hade börjat påla för ett bygge. På morgonen hade några arbetare kommit dit, dragit upp den stora hejaren under den vanliga skrålande arbetsången och låtit den falla ner igen. Men de hade inte hållit på länge, utan hade rätt snart tröttnat och gått sin väg.

Med allt annat var det på samma sätt. Några kvinnor hade skyndat förbi med korgar för att göra uppköp till helgen. Den trafiken hade varat en stund, men snart upphört. Barn, som

hade varit ute på gatan och lekt, hade blivit inkallade för att sätta på sig sina helgdagskläder, och sedan hade de måst stanna inomhus. Hästar, som drogo arbetsåkdon, kördes förbi för att sättas i stall allra längst borta i förstaden och få vila ut ett helt dygn. Det blev mer och mer stilla, ju längre det led framåt dagen, och det kändes som en lättnad för varje slags buller, som upphörde.

”Det är gott, att hon får dö så här mot en helg,” sade hennes mor. ”Snart hörs det ingenting mer därutifrån, som kan störa henne.”

Den sjuka hade legat medvetslös alltsedan morgonen, och de tre, som voro församlade omkring hennes bädd, kunde säga vad som helst, utan att hon hörde dem. Men detta oaktat var det lätt att se, att hon inte låg i någon slö dvala. Hennes ansikte hade växlat uttryck flera gånger under förmiddagen. Det hade sett förvånat och ängsligt ut, det hade haft än en bönfallande, än en ytterligt plågad min; nu hade det en lång stund varit stämplat av en mäktig harm, som förstorade det och förskönade det på samma gång.

Den lilla slumsystemern hade blivit sig så olik, att hennes kamrat, som stod vid sängfoten, böjde sig ner till den andra salvationisten och viskade:

”Se, kapten! Syster Edit blir så vacker. Hon ser ut som en drottning.”

Den storväxta kvinnan reste sig från den låga stolen för att se bättre.

Hon hade säkert aldrig förr sett den lilla slumsystemern utan den ödmjukt glada min, som hon hade burit in i det sista, hur

trött och sjuk hon än hade känt sig. Hon blev så förvånad över förändringen i hennes utseende, att hon inte återigen satte sig ner, utan förblev stående.

Den lilla slumsystemen hade med en otålig rörelse kastat sig så högt upp på kudden, att hon satt halvvägs upprätt i bädden. Över pannan svävade ett drag av obeskrivlig höghet, och fastän munnen hölls stilla, såg hon ut, som skulle ord av straff och förakt gå över hennes läppar.

Modern såg upp till de två förvånade kvinnorna. ”Hon har varit så där borta de andra dagarna också,” sade hon. ”Var det inte vid den här tiden på dagen, som hon brukade göra sin rond?”

Slumsystemen kastade en blick på den sjukas lilla nötta klocka, som pickade på bordet bredvid sängen.

”Jo,” sade hon, ”så här dags var det, som hon gick ut till de elända.”

Hon avbröt sig tvärt och förde näsduken upp till ögonen. Så snart som hon försökte säga något, passade gråten på att komma till utbrott.

Modern tog en av dotterns små hårda händer mellan sina och smekte den. ”Hon har väl haft det alltför tungt med att hjälpa dem att hålla rent i deras hålor och förmana dem för deras olater,” sade hon med en viss dämpad ovilja i rösten. ”När man har haft ett för ansträngande arbete, är det svårt att få tankarna ifrån det. Hon tror, att hon går omkring hos dem nu igen.”

”Det kan ibland vara så med ett arbete, som man har älskat alldeles för högt,” sade frälsningskaptenen stilla.

De sågo hur den sjukas ögonbryn svällde och drogos samman, så att rynkan mellan dem blev allt djupare, och hur överläppen kröktes uppåt. De väntade endast på att ögonen skulle öppna sig för att utsända en blick av ljungande harm.

”Hon ser ut som en straffängel,” sade frälsningskaptenen i en ton av hänförelse.

”Vad kunna de ha för sig därnere i slummen just i dag?” undrade hennes kamrat och trängde sig förbi de andra, så att hon kom åt att stryka den döende över pannan. ”Syster Edit skall inte bry sig om dem mer,” fortfor hon och smekte henne än en gång. ”Syster Edit har gjort nog för dem.”

Dessa ord tycktes ha haft förmågan att lösgöra den sjuka från den syn, som hade upptagit henne. Spänningen, den upphöjda vreden veko ur hennes drag. Det milda och lidande uttrycket, som var det vanliga nu under sjukdomen, kom tillbaka.

Hon öppnade ögonen, och då hon såg sin kamrat stå lutad över sig, lade hon sin hand på hennes arm och sökte dra henne ner till sig.

Slumsystemern kunde knappt ana sig till vad denna lätta beröring skulle betyda, men hon förstod det bedjande uttrycket i ögonen och böjde sig ända ner till den sjukas läppar.

”David Holm,” viskade den döende.

Slumsystemern skakade på huvudet. Hon var inte säker på att hon hade hört rätt.

Den sjuka ansträngde sig till det yttersta för att bli förstådd. Hon uttalade orden med uppehåll mellan varje stavelse.

”Skic-ka ef-ter Da-vid Holm!”

Hon såg slumsystemern in i ögonen, tills hon var säker om att

denna hade förstått henne. Därpå lade hon sig till ro på nytt, och om ett par minuter var hon åter borta, upptagen av det samma som nyss förut, närvarande vid någon förhatlig scen, som fyllde hennes själ med vrede och ångest.

Slumsystemern reste sig från sin lutande ställning. Hon grät inte mer. Hon hade gripits av en sinnesrörelse, som hade drivit bort tårarna.

”Hon vill, att vi skola sända efter David Holm!”

Det tycktes ha varit något alldeles förskräckligt, som den sjuka hade begärt. Den stora, grova frälsningskaptenen blev lika upprörd som hennes egen kamrat.

”David Holm?” upprepade hon. ”Det är väl inte möjligt. Inte kan man låta David Holm komma till en döende!”

Den sjukas mor hade suttit och sett hur dotterns ansikte åter arbetade upp sig till den harmfulla domarminen. Nu vände hon sig frågande mot de två rådvilla kvinnorna.

”Syster Edit vill, att vi skola sända efter David Holm,” upplyste frälsningskaptenen, ”men vi veta inte om det kan vara lämpligt.”

”David Holm?” frågade den sjukas mor helt osäkert. ”Vem är David Holm?”

”Det är en av dem, som syster Edit har haft mycket arbete med därnere i slummen, men Herren har inte låtit henne få någon makt över honom.”

”Kanske det är Guds avsikt, kapten,” sade slumsystemern tveksamt, ”att verka på honom genom henne i dessa hennes sista stunder?”

Den sjukas mor såg ovilligt på henne. ”Ni har ju fått rå om

min flicka, så länge som hon hade en gnista av liv kvar. Låt mig få ha henne för mig nu, då hon skall dö!”

Därmed var saken avgjord. Slumsystemern återtog sin plats vid sängfoten. Frälsningskaptenen satte sig ner på den lilla stolen, slöt sina ögon och försjönk i en lågt frammumlad bön. De andra hörde av ett och annat ord, att hon bad Gud, att den unga systemerns själ skulle få skiljas från detta livet i frid, utan att vidare oroas och störas av sådana plikter och omsorger, som tillhörde denna prövningarnas värld.

Då hon var djupt inne i bönen, väcktes hon av att slumsystemern lade sin hand på hennes skuldra. Hon slog hastigt upp ögonen.

Den sjuka hade vaknat till medvetande än en gång. Men nu såg hon inte så blid och ödmjuk ut som sist. Något av det hotfulla stormmolnet dröjde kvar över hennes panna.

Slumsystemern böjde sig genast framöver henne, och hon hörde nu tydligt nog en förebrående fråga.

”Varför har inte syster Maria skickat efter David Holm?”

Det var troligt, att den andra hade velat göra invändningar, men något, som hon läste i den sjukas ögon, tystade henne. ”Jag skall hämta hit honom till syster Edit,” sade hon. Hon vände sig urskuldande till modern: ”Jag har aldrig sagt nej till något, som syster Edit har bett mig om, och jag kan inte göra det i dag heller.”

Den sjuka slöt ögonen med en suck av lättnad, och slumsystemern lämnade den lilla kammaren. Där blev allt stilla som förut. Frälsningskaptenen bad tyst i stor ångest. Den döendes bröst arbetade tyngre, och hennes mor flyttade sig närmare

sängen liksom för att söka skydda sitt stackars barn mot plågor och död.

Om några sekunder blickade den sjuka åter upp. Hon hade samma otåliga min som förut, men då hon såg, att kamratens plats var tom, kunde hon förstå, att hennes önskan var på väg att uppfyllas, och hon fick ett blidare uttryck. Hon gjorde inte något försök att tala, men hon återföll inte heller i medvetlöshet, utan höll sig vaken.

Det gick i en yttre dörr, och hon nästan satte sig upp i sängen. Slumsystemen visade sig strax därpå i sängkammardörren, som hon öppnade det minsta möjliga.

”Jag törs inte komma in,” sade hon. ”Jag är för kall. Vill inte kapten Andersson vara snäll och komma hit ut ett ögonblick?”

I detsamma märkte hon hur väntansfullt den sjukas blickar voro fästade på henne. ”Jag har inte kunnat finna honom,” sade hon. ”Men jag har träffat Gustavsson och ett par andra av de våra, och de ha lovat mig, att de skola skaffa reda på honom. Gustavsson för nog hit honom till syster Edit, om det är någon möjlighet.”

Hon hade knappt talat ut, förrän den döende slöt ögonen och försjönk i detta inre skådande, som hade upptagit henne hela dagen.

”Hon ser honom nog,” sade slumsystemen. Hennes röst lät harmsen, men hon rättade sig genast. ”Halleluja, det är ingen olycka, att det sker, som är Guds vilja.”

Hon drog sig sakta tillbaka ut i det yttre rummet, och frälsningskaptenen följde henne.

Därute stod en kvinna, som knappast kunde vara mer än trettio år gammal, men som hade en så grå och liksom omilt tillskrynklad hy, ett så tunt hår och en så avmagrad gestalt, att mången åldring inte var så illa lottad som hon i dessa avseenden. Därtill var hon så tarvligt klädd, att man kunde tro, att hon hade satt på sig några särskilt dåliga paltor för att gå ut på en tiggarevandring.

Frälsningskaptenen såg på denna kvinna med en känsla av häftigt uppstigande ångest. Det var inte hennes eländiga kläder eller hennes förtidiga ålderdom, som var det värsta med henne, utan det var den stela orörligheten i hennes anletsdrag. Det var en människa, som rörde sig, gick och stod, men som tycktes vara alldeles okunnig om var hon befann sig. Hon tycktes ha lidit så förfärligt, att hennes själ stod vid något slags vändpunkt. I nästa ögonblick kunde den brista ut i vansinne.

”Detta är David Holms hustru,” sade slumssystemen. ”Jag fann henne så här, då jag kom upp i deras bostad för att kalla hit honom. Han var utgången, och hon gick där ensam och kunde inte svara ett ord på vad jag frågade henne. Jag tordes inte gå ifrån henne, utan jag tog henne med mig hit.”

”Är detta David Holms hustru?” utropade frälsningskaptenen. ”Jag har bestämt sett henne förr, men jag kan inte känna igen henne. Vad kan det ha hänt henne?”

”Det syns väl vad som har hänt henne,” svarade slumssystemen häftigt, liksom gripnen av ett vanmäktigt raseri. ”Det är mannen, som håller på att plåga ihjäl henne.”

Frälsningskaptenen betraktade kvinnan om och om igen. Ögonen stodo utsprängda ur sina hål, och pupillerna stirra-

de envist rätt fram. Ett par av fingrarna vredos oupphörligen om varandra, och gång efter annan trängde ett svagt huttrande över läpparna.

”Vad har han gjort åt henne?” sade hon.

”Jag vet inte. Hon har inte kunnat svara mig. Hon satt och huttrade så där, då jag kom. Barnen voro ute, och det fanns ingen att fråga. O, Herre Gud, att detta skulle komma just i dag! Hur skall jag kunna sköta om henne nu, då jag bara vill tänka på syster Edit?”

”Han har väl slagit henne.”

”Det har varit något ändå värre. Jag har nog sett dem, som ha blivit slagna, och de pläga inte vara sådana. Nej, det har varit något mycket värre,” tog hon i med stigande förfäran. ”Vi sågo ju på syster Edits ansikte, att det hände något förskräckligt.”

”Ja!” utbrast frälsningskaptenen. ”Vi kunna förstå nu, att det var detta hon såg. Och Gud vare tack och lov för att syster Edit fick se det, så att ni kom dit i tid, syster Maria! Gud vare tack och lov! Det är säkert hans mening, att vi skola kunna rädda hennes förstånd.”

”Men vad skall jag ta mig till med henne? Hon följer mig, då jag tar hennes hand, men hon hör inte vad jag säger. Själen är bortflugen. Hur skola vi kunna fånga in den igen? Jag har ingen makt över henne. Kanske det går bättre för er, kapten Andersson?”

Den storväxta frälsningskaptenen tog den stackars kvinnans hand och talade till henne med än mild och än sträng röst, men inte ett spår till medvetande visade sig på hennes ansikte.

Mitt under dessa fåfänga ansträngningar stack den sjukas mor in huvudet genom dörren. "Edit blir orolig," sade hon. "Det är bäst, att ni kommer in."

Båda salvationisterna skyndade in i den lilla kammaren. Den sjuka kastade sig fram och tillbaka i bädden. Men hennes oro tycktes snarare ha berott av någon själens ängslan än av egentliga kroppsplågor. Hon blev lugnare, så snart som hon såg sina två vänner på de vanliga platserna, och slöt ögonen.

Frälsningskaptenen gav slumsystemen ett tecken att stanna kvar hos den sjuka, men själv reste hon sig för att smyga sig ut igen. I detsamma öppnades dörren, och David Holms hustru kom in.

Hon gick fram till sängen och blev stående där med medvetslöst stirrande ögon, huttrande som förut och vridande sina hårda fingrar, så att det knäppte i lederna.

Under en lång stund kunde man inte märka, att hon visste vad hon såg, men helt sakta mildrades stelheten i blicken. Hon böjde sig framåt, närmade sig alltmer den döendes ansikte.

Det kom nu något hotfullt och hemskt över kvinnan. Fingrarna skilde sig åt och kröktes. De två frälsningssoldaterna sprungo upp, i fruktan att hon skulle kasta sig över den döende.

Då slog den lilla slumsystemen upp ögonen, såg på den förfärliga, halvt vansinniga varelsen framför sig, reste sig upp i sängen och slog armarna omkring henne. Hon drog henne intill sig med all den styrka, varav hon var mäktig, och kysste hennes ansikte, hennes panna, hennes kinder och mun, allt medan hon framvisade:

”Ack, stackars fru Holm! Stackars fru Holm!”

Den fattiga, olycksslagna kvinnan tycktes först vilja dra sig tillbaka, men plötsligen gick en ryckning genom hennes kropp. Hon bröt samman i snyftningar och sjönk ner på knä bredvid sängen, alltjämt med huvudet tryckt mot den döendes kind.

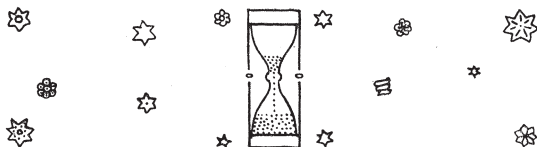
”Hon gråter, syster Maria, hon gråter,” viskade frälsningskaptenen. ”Hon blir inte vansinnig.”

Slumsystemen knöt handen hårt om den tårdränkta näsduken och viskade med ett förtvivlat bemödande att göra rösten stadig: ”Det är bara hon, som kan göra sådant, kapten. Vad skall det bli av oss, då hon är borta?”

I nästa ögonblick uppfångade de en bedjande blick från den sjukas mor.

”Ja visst,” sade frälsningskaptenen, ”vi måste skaffa bort henne. Det går väl heller inte an, att mannen träffar henne här, om han skulle komma. Nej, syster Maria skall stanna hos sin vän!” fortsatte hon, då slumsystemen ville lämna rummet. ”Jag skall ta vård om den här andra.”

II.

Denna samma nyårsafton, men så sent, att det är natt och mörker, sitta tre karlar och dricka öl och brännvin i den lilla planteringen, som omger stadskyrkan. De ha slagit sig ner på en vissnad gräsmatta under några lindar, vilkas svarta grenverk glänser av fuktighet. Förut på kvällen ha de hållit till på en källare, men efter stängningstiden ha de satt sig ute i det fria. De veta mycket väl, att det är nyårsnatt, och det är just fördenskull, som de ha begivit sig in i kyrkplanteringen. De vilja vara så nära tornuret, att de inte kunna undgå att höra, när det är tid att dricka det nya årets skål.

De sitta inte i mörker, utan äro rätt väl belysta av skenet, som de höga elektriska lamporna vid de angränsande gatorna kasta in i kyrkplanteringen. Två av dem äro gamla och förfallna, ett par olyckliga landsvägsvandrare, som ha slunkit in till staden mot helgen för att supa upp sina sammantiggda slantar. Den tredje är en man på några och trettio år. Han är mycket sluskigt klädd, han som de andra, men han är lång och

välbildad och förefaller att ännu vara kraftig och obruten.

De äro rädda för att bli upptäckta och bortdrivna av polisen och ha därför satt sig tätt tillsammans för att kunna tala lågt, nästan viskande. Det är den yngre karlen, som för ordet, och de andra två lyssna till honom med sådan uppmärksamhet, att de en lång stund ha låtit flaskorna ligga orörda.

”Jag hade en gång en kamrat,” säger den talande, och hans röst har en mycket allvarlig, nästan hemlighetsfull klang, medan det lyser en glimt av illfundighet i hans ögon, ”som blev sig alldeles olik på nyårsafton. Inte så, att han på den dagen gick igenom några stora räkenskaper och var missnöjd med årsvinsten, utan därför, att han hade hört talas om något farligt och hemskt, som man kunde råka ut för den dagen. Jag försäkrar herrarna, att han satt tyst och ängslig från morgon till kväll och inte såg åt en sup en gång. Han var inte ledsen av sig annars, men att en nyårsnatt få honom med ut på ett sådant här litet skämt skulle ha varit likaså omöjligt, som det vore för någon av herrarna att få dricka brorskål med landshövdingen.

Jaså, herrarna undra vad han var rädd för. Det var inte lätt att få ur honom, men en gång talade han ändå om det för mig. Men herrarna kanske inte önska höra det i natt? Det känns litet kusligt i en sådan här kyrkplantering, som nog tör ha varit kyrkogård förr i tiden, eller vad tycka herrarna?”

De två landstrykarna förklara naturligtvis genast, att de inte veta vad spökrädsla vill säga, och han fortsätter.

”Han var av bättre folk kommen, den här, som jag talar om. Han hade legat och studerat i Uppsala, så att han visste litet mer än vi andra, ser herrarna. Och vet herrarna, att han höll

sig så där nykter och stilla på nyårsafton, bara för att han inte skulle råka ut för något slagsmål eller någon olyckshändelse och komma att dö den dagen. Han brydde sig inte om, ifall han gick åt vilken annan dag som helst, bara det inte hände honom något dödligt på nyårsafton, för då trodde han, att han skulle bli tvungen att köra dödskärran.”

”Dödskärran?” upprepa de båda åhörarna på en gång med ett frågande tonfall.

Den långa karlen roar sig med att öka deras nyfikenhet genom att än en gång fråga om de verkligen vilja höra historien, då de sitta, där de sitta, men de ivra för att han skall fortsätta.

”Jo, den här kamraten påstod alldeles säkert,” börjar han, ”att det skall finnas en gammal, gammal kärra av samma slag, som bönderna bruka, då de köra in varor till torget, men så förstörd, att den aldrig borde få visa sig på en landsväg. Den är så nerstänkt av ler och så dammig, att man knappt ser vad den är gjord av. Hjulaxeln är bräckt, och hjulringarna sitta så lösa, att de skramla, hjulen ha inte sett smörja, så länge som man kan minnas tillbaka, och gnissla så, att man kan bli tokig. Den har kärrbotten uppmurken och åkdynan trasig och uppriven och halva karmen kring åkstolen bortsliten. Och till den kärran finns det en gammal, gammal häst, som är enögd och halt och grå av ålder i man och svans. Den är så mager, att ryggraden står upp som ett sågblad under skinnet och alla revbenen kunna räknas. Den är stelbent och lat och ovillig och rör sig inte så fort, som ett barn kryper. Och till den hästen finns det seldon, som äro utnötta och sönderfrätta och ha förlorat alla sina soljor och hakar, så att de nu äro sammanfogade med segelgarnsstum-

par och björkvidjor. De ha inte kvar ett enda beslag av mässing eller silver, bara några glesa och smutsiga garntofsar, som äro mera till vanprydnad än till prydnad. Och tömmarna äro passande till seldonen, ty de bestå bara av knut vid knut och ha blivit lagade så länge, att nu kan ingen mer göra något åt dem.”

Han håller upp och sträcker ut handen efter en flaska, kanske mest för att åhörarna skola få tid på sig att rätt besinna vad de ha fått höra.

”Herrarna tycka kanske inte, att det här låter så märkvärdigt,” tar han vid på nytt, ”men se, nu är saken den, att till de seldonen och de klena tömmarna finns det en körkarl, som sitter krokig och led i den trasiga kärrensitsen och kör den gamla hästen. Han är blåsvart om läpparna och gråblek om kinderna, och ögonen äro dunkla som sönderslagna speglar. Han är klädd i en lång, svart, nerfläckad kåpa med en stor hätta, som han drar ner över ansiktet, och i handen håller han en rostig och slö lie på ett långt skaft. Och ser herrarna, den mannen, som sitter och kör med de där hopknutna tömmarna, han är inte någon vanlig körkarl, utan han är i tjänst hos en sträng herre, som heter Döden. Natt och dag måste han fara omkring i hans ärenden. Så snart som någon skall dö, bör han vara tillstädes, förstår herrarna, och då kommer han också skramlande i sin gnisslande gamla kärra så fort, som den halta hästen kan släpa fram honom.”

Berättaren gör ett uppehåll och försöker att få syn på kamraternas ansikten. Då han märker, att de äro så uppmärksamma, som han någonsin kan begära, fortsätter han:

”Herrarna ha säkert sett en eller annan avritning av Döden,

och då ha herrarna kanske märkt, att han mestadels brukar gå till fots. Men det här är inte heller Döden själv, utan bara hans körkarl. Se, man får tänka sig, att en så hög herre kanske bara vill bärga in den allra förnämsta skörden, och de små fattiga strån och örter, som stå utmed väggkanten, dem får hans körkarl ta vara på. Men nu ska herrarna lägga märke till det allra märkvärdigaste i den här historien. Jo, det lär förhålla sig så, att fastän det ständigt är samma kärra och samma häst, som fara omkring i det där ärendet, så är det inte alltid samma körkarl. Det är den sista människan, som dör under året, den, som ger upp andan, just som klockan slår tolv på nyårsnatten, som är förutbestämd att bli körkarl åt Döden. Hans döda kropp blir begravd som alla andras, men hans vålnad måste sätta på sig kåpan och fatta om lien och fara omkring från dödshus till dödshus under ett helt år, ända tills han blir avlöst nästa nyårsnatt.”

Han tystnar och ser på de små karlarna med en blick av illfundig förväntan. Han märker, att de vända blickarna uppåt, i fåfängt bemödande att se vilken tid tornuret utvisar.

”Klockan slog nyss tre kvart till tolv,” upplyser han, ”så att herrarna behöva inte ha det minsta bekymmer för att den farliga timmen redan är inne. Men nu förstår herrarna kanske vad det var, som min kamrat var rädd för. Ingenting annat, än att han skulle dö, just då klockan slog tolv på nyårsafton, och nödgas bli en sådan där körkarl. Jag tror, att han hela den dagen satt och inbillade sig, att han hörde dödskärran gnissla och skramla. Och vet herrarna, att det märkvärdiga är, att han lär ha dött i fjol just på själva nyårsafton.”

”Dog han strax före årsskiftet också?”

”Jag vet bara så mycket, som att han dog på nyårsafton, men timslaget har jag inte reda på. Nå, det hade jag kunnat förutspå honom, att han skulle dö just den dagen, så som han satt och vändade sig för den. Om herrarna skulle få en sådan där inbillning, så skulle det kunna gå herrarna likadant.”

De två små karlarna ha liksom på gemensam överenskommelse fattat om var sin flaskhals och tagit sig var sin långa sup. Därpå börja de att långsamt och fumligt resa på sig.

”Nej, men herrarna tänka väl aldrig på att bryta laget, innan midnatt är slagen?” säger han, som har berättat historien, då han märker, att han har lyckats alltför väl i att skrämma dem. ”Jag kan väl aldrig tro, att herrarna fästa den minsta vikt vid en sådan här gammal saga? Den kamraten, som jag hade, han var mera vek av sig, ser herrarna, inte riktigt av gammal, svensk, kärnfrisk stam som vi andra. Nå, nu ta vi en sup och sätta oss ner igen!”

”Det var ju väl,” fortsätter han, då han åter har dem nere på marken, ”att vi få sitta kvar. Detta är det första ställe, där jag har fått vara i ro på hela dagen. Var helst jag annars har visat mig, har jag blivit överfallen av frälsningssoldater, som vilja, att jag skall gå till syster Edit, som lär hålla på att dö. Men jag har betackat mig. Man går väl inte frivilligt och utsätter sig för ett sådant där äckligt predikande.”

De små karlarna, så omtöcknade de äro efter de sista långa suparna, spritta till båda två, då de få höra talas om syster Edit, och fråga om det är hon, som förestår slumstationen här i staden. ”Ja, visst är det hon,” svarar den yngre mannen. ”Hon

har hedrat mig med sin synnerliga uppmärksamhet hela detta år. Jag hoppas, att hon inte hör till herrarnas närmare bekanta, så att sorgen blir alltför stor.”

Det måtte leva hos de två landstrykarna något minne av en välgärning, som syster Edit har bevisat dem. De förklara med stor bestämdhet och enighet, att det är deras åsikt, att om syster Edit önskar råka någon, vem det vara må, så bör denne någon genast gå till henne.

”Jaså, det är herrarnas mening,” säger deras kamrat. ”Jag skall också gå, om herrarna, som känna mig så tämligen väl, kunna säga mig vad syster Edit skulle ha för en glädje av att träffa mig.”

Ingen av de båda små luffarna inlåter sig på att besvara hans fråga. De bara yrka på att han skall bege sig av, och då han alltjämt nekar och retas med dem, gripas de av en så häftig vrede, att de förklara, att om han inte går godvilligt, så skola de klå upp honom.

Härvid resa de sig och kavla upp rockärmarna för att gå till anfall.

Deras motståndare, som vet med sig, att han är den största och starkaste karlen i hela staden, gripes av en plötslig medkänsla med de svaga stackarna. ”Om herrarna nödvändigt ska ha det på det sättet,” säger han, ”så är jag naturligtvis färdig när som helst. Men jag får säga, att jag tycker, att vi lika gärna kunde göra upp det här i godo, i all synnerhet med tanke på det, som jag nyss har berättat herrarna.”

De berusade männen veta kanske knappt mer vad som har retat dem, men nu är deras stridslystnad väckt, och de kasta

sig över honom med knutna nävar. Han återigen är så säker på sin överlägsenhet, att han inte en gång bryr sig om att stiga upp, utan förblir sittande på marken. Han bara sträcker ut armarna och slänger undan angriparna till höger och vänster som ett par hundvalpar. Men som hundvalpar komma de tillbaka, och härvid lyckas en av dem att ge den stora, starka karlen en rätt hård stöt för bröstet. Ögonblicket därefter känner han, att något varmt stiger upp ur hans strupe och fyller munnen. Som han vet med sig, att han har ena lungan förtärd, anar han, att detta är början till en blodstörtning. Han upphör att strida och kastar sig ner på marken, medan en bred blodström forsar fram över hans läppar.

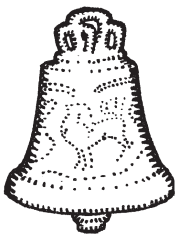
Detta är ju i och för sig en svår olycka, men det, som gör, att den snart blir nästan obotlig, är, att kamraterna, då de känna det varma blodet stänka över deras händer och se honom sjunka ner till marken, få den tron, att de ha mördat honom, och ge sig på flykt, så att han blir lämnad ensam. Blodstörtningen upphör visserligen efter hand, men så snart han gör det minsta försök att resa sig, kommer den i gång på nytt.

Det är ingen särdeles kall natt, men där han ligger utsträckt på marken, börja fuktighet och kyla att pina honom. Det faller honom in, att han är på väg att bli alldeles förstörd, om inte någon människa kommer till hans hjälp och för honom under tak. Han ligger så gott som mitt i staden, och eftersom det är nyårsnatt, äro en mängd människor uppe, och han hör dem gå på gatorna, som löpa runtom kyrkplanteringen, men ingen beger sig in i denna. De äro inte längre borta, än att han mycket väl kan höra sorlet av deras röster, och han tycker, att

det är hårt, att han skall gå under av brist på hjälp, då den ändå finns så nära.

Han ligger och väntar en stund till, men kölden plågar honom allt svårare, och då han känner, att det är omöjligt för honom att resa sig upp, så besluter han att åtminstone försöka kalla någon till sig.

Men han har otur än en gång, på det sättet att just som han sänder ut sitt nödrop, börjar klockan i tornet ovanför honom att slå tolv. Människorösten blir aldeles förkvävd i den starka metallklangen, så att det är ingen, som fäster sig vid den. Han kan inte heller göra om försöket, därför att blodflödet börjar på nytt efter ansträngningen. Det blir nu så ytterligt häftigt, att han knappt hinner tänka den tanken, att allt blod, som finns i hans kropp, håller på att lämna den, förrän detta redan tycks vara skett. "Det kan ju inte vara möjligt, att jag skall dö nu, medan klockan slår midnatt," tänker han, och i detsamma har han en känsla av att han slocknar som ett utbrunnet ljus. Han sjunker ner i mörker och medvetlöshet i samma ögonblick, som det sista dånande klockslaget förklingar och förkunnar, att det nya året har inbrutit.

III.

Strax efter att tornuret har dundrat fram tolv vittljudande slag, skär sig ett kort och vasst gnisslande fram genom luften.

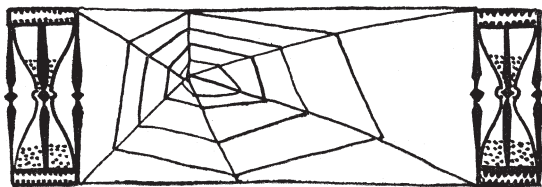
Det återkommer oupphörligt med bara ett ögonblicks mellanrum, alldeles som om det skulle utgå från ett osmort hjul på något åkdon, men det är ett mycket skarpare och obehagligare ljud, än vad ett aldrig så dåligt fordon brukar kunna åstadkomma. Det ledsagas av ångest. Det väcker upp fruktan för allt, som tänkas kan, av pina och kval.

Det är en lycka, att det inte tycks vara hörbart för de flesta av dem, som ha gått uppe och väntat på årsskiftet. Om det hade varit hörbart, skulle alla de glada ungdomar, som ha vandrat fram och tillbaka på gatorna runt om torget och kyrkplanteringen hela natten och nu tillropa varandra ett gott nytt år, ha bytt ut lyckönskningarna mot jämmer över allt det onda, som förestår dem själva och deras vänner. Om det hade varit hörbart, skulle den lilla församlingen, som firade sin nyårsvaka i missionskapellet och just nu stämde upp nyårpsalmen med

lov och tack till Gud, ha trott sig höra hånande tjut och skrän ifrån fallna andar blanda sig i sången. Om det hade varit hörbart, skulle talaren, som stod med champagneglas i sin hand mitt i ett festligt lag och utbringade ett leverop för det nya året, ha tystnat för att lyssna till det som till en vidrig korpalåt med varsel om misslyckande av allt, vad han har hoppats och velat. Om det hade varit hörbart, skulle alla de, som den natten vakade i sina tysta hem och rannsokade sitt görande och låtande under det gångna året, ha känt en skärande förtvivlan över egen oförmåga och svaghet sarga sina hjärtan.

Det är en lycka, att gnisslet inte är hörbart mer än för en enda människa, och att denna människa är en sådan, som väl behövde bringas till oro, till samvetskval och till självförakt, om detta vore möjligt.

IV.

Mannen, som har haft den svåra blodstörtningen, ligger och kämpar för att komma till sans igen. Han tycker, att det är något, som väcker honom, att en gällt skrikande fågel, eller vad det kan vara, flyger fram över hans huvud. Men han är försjunken i en skön, välbehaglig vila och kan inte rycka sig lös ur den.

Strax därpå är han övertygad om att det inte är någon fågel, som skriker; i stället är det den gamla dödskärran, som han har berättat om för de två luffarna, som kommer körande genom kyrkplanteringen och gnisslar och knarrar så förskräckligt, att han inte kan få sova. Men halvt medvetslös, som han ligger där, visar han ifrån sig tanken på att det kan vara dödskärran. Det är bara därför, att han så nyss har haft den i tankarna, som han inbillar sig höra den.

Han sjunker ner i dvalan på nytt, men det envisa gnisslet kommer åter farande genom luften och låter honom inte finna någon ro. Han börjar nu få klart för sig, att det han hör är gnis-

sel från ett verkligt åkdon. Det är inte någon inbillning, utan full verklighet, och det ges intet hopp, att det skall upphöra.

Då finner han, att han måste besluta sig för att vakna. Det är ingen annan råd.

Han lägger genast märke till att han ligger kvar på samma ställe och att ingen har hjälpt honom. Allt är sig likt, utom att ett par korta och skarpa gnisslanden fara genom luften. De tyckas komma långt borta ifrån, men de äro så ihållande och skära så vasst i hans öron, att han genast får klart för sig, att det är dessa ljud, som ha väckt honom.

Han undrar om han har legat sanslös länge, men det förefaller inte troligt. Människorna äro så nära, att han hör hur de just nu tillropa varandra gott nytt år, och därav sluter han, att det inte kan vara långt efter midnatt.

Gnisslet kommer tillbaka gång på gång, och som mannen alltid har varit ömtålig för skärande och gnisslande ljud, tycker han, att det skulle vara gott, om han vågade resa på sig och gå sin väg, så att han sluppe ifrån oväsendet. Han kunde väl åtminstone göra ett försök. Han mår riktigt bra nu efter uppvaknandet. Det förefaller inte mer, som om han skulle ha ett öppet, gapande sår inne i bröstet. Han varken fryser eller är matt längre, känner inte av sin kropp, alldeles som det brukar vara, då man är fullt frisk.

Han ligger ännu kvar på sidan, såsom han har kastat sig, då blodstörtningen började, och nu vill han för det första vända sig på rygg för att prova vad hans sköra kropp kan tåla. ”Nu lyfter jag mig på armbågen helt försiktigt,” tänker han, ”vänder på mig och sjunker ner igen.”

Mannen är van, som vi alla äro, att då tanken säger: "nu gör jag det och det," så är det verkställt i samma ögonblick. Men denna gång händer honom det märkvärdiga, att kroppen blir liggande stilla utan att verkställa de föreskrivna rörelserna. Den ligger helt enkelt fullkomligt orörlig. Kan det vara möjligt, att han har legat där så länge, att han har stelnat till is? Men om han vore så genomfrusen, skulle han ju vara död, och han lever ju, han både ser och hör. Det råder ingen köld för övrigt, det dryper och droppar från träden ovan honom.

Han har varit så upptagen av att undra vad det är för en märkvärdig förflamning, som har drabbat honom, att han för en stund har glömt det plågsamma gnisslet. Men nu hör han det på nytt. "Ja, nu är det inte mer att tänka på att söka undkomma den där musiken, David," tänker han. "Nu får du härda ut med den, så gott du kan."

Det är inte lätt för en man, som nyss har känt sig frisk och färdig och inte är det minsta sjuk nu heller, att ge sig till tåls med att ligga orörlig. Han gör oupphörliga försök att åtminstone leda på ett finger eller höja ett ögonlock. Men allt är lika omöjligt. Han börjar undra hur han bar sig åt förr i världen, då han kunde röra sig. Han tycker, att han på något sätt har råkat glömma konsten.

Härunder fortfar gnisslet att närma sig. Det är inte längre borta nu, än att han kan höra, att det utgår från ett åkdon, som helt sakta kör utför Långgatan ner mot torget. Och något eländigt rackartyg är det, som kommer, det är säkert. Nu hörs det inte bara hur det gnisslar i hjulen, utan också hur det knakar i trävirket, och hur hästen för varje steg slinter mot

gatläggningen. Det kunde inte låta värre, om den eländiga dödskärran, som hans gamle kamrat hade sådan respekt för, vore i antågande.

”Vi två, David,” tänker han, ”bruka väl inte ha någon särskild förkärlek för polisen, men om den ville passa på nu och göra slut på det här oväsendet, så skulle vi tacka den.”

Mannen brukar skryta med att han har ett starkt humör, men han börjar frukta, att den här gnisselmusiken i samband med allt annat, som har hänt honom denna natt, skall göra slut på det. Han har några otäcka funderingar, att han skall bli funnen, som han nu ligger, och bli ansedd för död samt föras bort för att svepas och begravas. ”Allt, vad som då säges omkring din döda kropp, det får du ligga och höra på, och det lär kanske inte ljuda vackrare än det, som du nu lyssnar till.”

Det är troligen gnisslet, som vållar, att han på en gång måste tänka på syster Edit, inte med något slags samvetskval, men med en förargad känsla av att hon på något sätt har fått seger över honom.

Gnisslet fyller luften och skär i öronen, men det väcker inte hos den här mannen någon ånger över oförrätter, som han har tillfogat andra, bara vreda påminnelser om allt det onda och obehagliga, som andra ha tillfogat honom.

Mitt under det att han beklagar sig som värst, håller han stilla och lyssnar ansträngt en hel minut. Jo, så sant han levde! Åkdonet har farit Långgatan i ända, men det har inte vikit av nedåt torget. Hästen slinter inte mer på de små kullriga gatstenarna, nu trampar den en sandgång. Den kommer åt hans håll. Den har kört in i kyrkplanteringen.

I sin glädje över att han möjligen skall få hjälp gör mannen ännu ett försök att resa sig. Men det avlöper på samma sätt som de föregående. Det är bara tanken hos honom, som är rörlig.

Men till gengäld hör han, att det gamla åkdonet verkligen kommer närmare. Hela tiden knakar det i trävirket och knarar i seldoningen och gnisslar i de osmorda hjulen och låter så skröpligt, att han börjar frukta, att det skall falla i stycken, innan det hinner fram dit, där han ligger.

Det rör sig otroligt långsamt, och otålig, som han har blivit av att ligga ensam och hjälplös, tycker han, att det går åt mer tid, innan det hinner fram, än det verkligen gör. Och vad det kan vara för ett åkdon, som kommer körande in i kyrkplante-ringen mitt i nyårsnatten, kan han inte reda ut för sig. Kusken är kanske full, då han tar sådana vägar. Han kommer inte att få någon hjälp av honom.

”Det är gnisslandet, som gör dig missmodig, David,” tänker han. ”Kärran har inte tagit av nedåt en annan allé, som du ligger och inbillar dig, utan den kommer rätt emot dig.”

Åkdonet kan inte vara mer än ett par steg från honom nu, men det är det förskräckliga gnisslet, som han inte har kunnat motstå, som har gjort honom modlös. ”Du har otur i kväll, David,” tänker han. ”Du skall få se, att det är en ny olycka, som närmar sig. Det är någon tung vält, som kommer och kör över dig, eller något annat i den vägen.”

I nästa ögonblick får mannen se vad det är, som han har legat och väntat på, och fastän det ingalunda är någon vält, som kommer för att krossa honom, håller det i alla fall på att skrämma honom från vettet.

Han kan inte röra sina ögon mer än något annat i sin kropp och kan därför bara se det, som är mitt framför honom. Som nu det gnisslande åkdonet kommer från sidan, så framträder det stycke för stycke. Det första, som visar sig för honom, är ett gammalt hästhuvud med grånad lugg och blint på det ögat, som är vänt åt honom. Sedan kommer framdelen av en häst, som inte har mer än en kort stump kvar av det ena benet och bär seldon, som äro lagade med snörstumpar och björkvidjor och prydda med smutsiga garntofsar. Så syns hela den eländiga hästen, hela den eländiga kärran med söndrig karm och lösa, vacklande hjul, en vanlig torgkärra, men så illa åtgången, att ingenting tycks kunna fraktas i den.

Körkarlen sitter i kärrensitsen, och han stämmer lika noga överens med den beskrivning, som mannen själv nyss har gjort av honom och hans åkdon, som allt det andra. Han håller ett par tömmar, som bara bestå av knut vid knut, mellan sina händer, kapuschongen är nerdragen över ögonen, och han sitter krokig, liksom böjd av en trötthet, som aldrig kan bli utvilad.

Då mannen svimmade efter den svåra blodstörtningen, tyckte han, att hans själ fladdrade bort ifrån honom som en slocknande låga. Så är det inte nu, utan nu tycker han, att den skakas och vrides och röres om, så att den aldrig kan komma på rätt led igen. Man kan tycka, att av allt, som har föregått åkdonets ankomst, borde han ha väntat sig att få se något övernaturligt, men om han än har haft en och annan tanke åt det hållet, har han inte fäst någon vikt vid den. Då han nu ser framträda för sina ögon sådana föremål, som han har hört

omtalas i en saga, vill detta inte gå ihop med något, som han förut har varit med om.

”Det här kommer att göra mig tokig, David,” tänker han mitt i förvirringen. ”Det är inte nog med att min kropp är förstörd, nu går det också ut över mitt förstånd.”

Det, som räddar honom, är, att han i samma ögonblick får se körkarlens ansikte. Hästen har nu stannat mitt framför honom, och därvid har körkarlen rätat upp sig, såsom hade han vaknat ur en dröm. Han har skjutit kapuschongen tillbaka med en trött rörelse och blickat sökande omkring åt alla håll. Och härvid har den på marken liggande mött hans ögon och sett, att han var en gammal bekant.

”Det är ju Georges,” tänker han. ”Nog är han märkvärdigt utstyrd, men jag känner igen honom, jag känner igen honom.”

”Kan du säga mig, David, var han kan ha hållit till hela denna tid?” fortsätter han för sig själv. ”Jag tror inte, att vi ha råkat honom på ett helt år. Men Georges är en fri man, inte bunden av hustru och barn som du, David. Han har väl varit ute på en långtur, kommer kanske överst från nordpolen. Jag tycker, att han ser blek och förfrusen ut.”

Han betraktar körkarlen noga, ty det är något i ansiktsuttrycket, som är honom främmande. Men det måste vara Georges, hans gamle kamrat och dryckesbroder, det är inte möjligt annat. Han känner igen honom på det stora huvudet med örnnäsan, de väldiga svarta mustascherna och pipskägget. Den, som hade ett utseende, som vilken sergeant, ja, man kunde säga, som vilken general som helst skulle vara stolt

över, kunde inte hoppas att inte bli igenkänd av en gammal vän.

”Vad är det du säger, David?” börjar mannen på nytt. ”Har du hört berättas, att Georges skulle ha dött på ett sjukhus i Stockholm i fjol på själva nyårsafton? Vet du, att det tycker jag också att jag har hört, men det är inte första gången, som vi två ha misstagit oss. För detta är Georges livslevande. Se bara på honom nu, när han reser sig! Är det inte Georges själv kanske, med den ömkliga kroppen, som aldrig kan komma riktigt sams med hans korpralshuvud? Ja, vad säger du nu, David? Såg du, att när han hoppade ur kärran, for kåpan isär så mycket, att det syntes, att han ännu har på sig den långa, trasiga rocken, som alltid hängde honom ner på hälarerna? Igenknäppt ända upp till halsen nu som alltid, David, och den stora, röda halsduken fladdrande i halsöppningen, men inte något spår till väst eller skjorta nu mer än förr.”

Den förlamade känner sig helt upplivad. Han skulle ha kunnat skratta, om det över huvud taget hade varit möjligt för honom att frambringa ett skratt.

”Om vi en gång komma till krafter igen, du och jag, David, ska vi betala Georges igen det här kalaset. Han höll på att spränga isär mitt förstånd med sin utklädsel, som om han hade lagt dynamit under det. Det skall också vara en sådan karl som Georges till för att hitta på att skaffa sig en sådan häst och en sådan kärra och komma körande med dem fram till kyrkan. Inte en gång du, David, hade varit i stånd att ställa till med ett sådant upptåg. Georges har alltid varit din överman.”

Körkarlen har gått fram till den liggande och står och be-

traktar honom. Hans ansikte är stelt och allvarligt. Det är tydligt, att han inte vet vem han har framför sig.

”Det är ett par saker, som jag inte kan komma på det klara med i allt det här,” tänker mannen. ”Det ena är hur han har fått reda på att jag och kamraterna sutto här i gröngräset, så att han kom på den idén att fara hit och skrämma oss. Det andra är, att han törs kläda ut sig till en sådan där Dödens körkarl, som han alltid har varit så rädd för.”

Körkarlen lutar sig nu ner över honom, men alltjämt med samma främmande uttryck. ”Han kommer inte att bli mycket glad, den där stackarn, då han får veta, att han måste avlösa mig,” hör mannen honom mumla för sig själv.

Stödd mot lien, närmar han sitt ansikte mer och mer, och i nästa ögonblick känner han igen kamraten. Han böjer sig ända ner till honom, kastar otåligt undan den nedfallande kappuschongen och ser honom in i ögonen. ”O,” utbrister han med förskräckelse, ”det är David Holm, som ligger här! Det var det enda, som jag trodde skulle bli mig besparat.”

”Nej, David, att det är du, att det är du!” säger han och kastar i detsamma lien till marken och knäfaller framför den liggande. ”Under hela detta år,” fortsätter han med stor innerlighet och bedrövelse, ”har jag önskat, att jag skulle komma i tillfälle att säga dig ett enda ord, innan det var för sent. En gång var jag nära att kunna göra det, men du stod mig emot, så att jag inte förmådde nå fram till dig. Jag trodde, att det skulle lyckas mig bara en timme härefter, då jag blev fri ur min tjänst, men här ligger du redan. Det är för sent nu att komma och säga till dig, att du skall ta dig i akt.”

David Holm lyssnar till detta med oerhörd förundran. "Vad är det han menar?" tänker han. "Han talar ju, som om han vore död. Och när var det, som han var mig nära och jag stod honom emot? Men det är sant!" lugnar han sig. "Han måste ju tala, som han är utklädd till."

"Tror du inte, att jag vet, David," börjar körkarlen på nytt, med en röst, som skälver av rörelse, "att det är min skull, att du har kommit till ett sådant slut som detta? Om du inte hade råkat ut för mig, så skulle du alltjämt ha fört ett stilla och hederligt liv. Du och din hustru skulle ha arbetat er fram till välstånd. Ni var unga och duktiga båda två, ingenting skulle ha hindrat er. Var viss därom, David, inte en dag har gått under detta oändliga år, utan att jag i ångest har tänkt på att jag lockade dig bort från ditt arbetsamma levnadssätt och lärde dig mina egna onda vanor! Ack," fortsätter han och far med handen över vännens ansikte, "jag fruktar, att du har farit vilse ännu värre, än jag vet om! Hur ha annars dessa förfärliga tecken kunnat bli inristade omkring dina ögon och din mun?"

David Holms goda lynne börjar förbytas i otålighet. "Låt det vara nog nu med det här skämtet, Georges!" tänker han. "Gå nu efter någon, som kan hjälpa dig att lyfta mig upp i din kärra, och kör mig till lasarettet så fort du kan!"

"Jag förstår, att du vet vad jag har haft för syssla i år, David," säger körkarlen, "och att du vet vad det är för en kärra och häst, som ha fraktat mig hit. Jag behöver nog inte heller säga dig vem det är, som efter mig skall fatta om lien och hålla tömmarna. Men, David, kom ihåg, att det inte är jag, som har bestämt dig för detta öde! Under hela det förfärliga år, som

väntar dig, tänk inte en enda gång, att jag har min frihet, så att jag hade kunnat undvika att råka dig i natt! Var du viss, att jag skulle ha gjort allt, för att du inte skulle ha behövt gå igenom detsamma som jag, om det hade varit möjligt!”

”Kanske att Georges verkligen har blivit tokig,” tänker David Holm. ”Han borde väl annars förstå, att det gäller liv och död för mig, och att det inte går an att dröja på det här sättet.”

I detsamma som han tänker detta, ser körkarlen på honom oändligt vemodigt.

”Du behöver inte oroa dig för att du inte blir förd till lasarettet, David. När jag har kommit till en sjuk, är det för sent att kalla på någon annan läkare.”

”Jag menar, att alla troll och djävlar äro ute i natt och ställa till spektakel,” tänker David Holm. ”När det äntligen kommer en karl till mig, som kunde hjälpa mig, så är han antingen tokig eller också så illvillig, att han inte frågar efter, att jag blir alldeles förstörd.”

”Jag skulle vilja påminna dig om något, som hände dig förra sommaren, David,” säger körkarlen. ”Det var en söndagseftermiddag, och du kom gående landsvägen fram genom en bred dal, där det låg stora åkerfält och vackra gårdar med blomstrande trädgårdstäppor, vart du såg. Det var en sådan där kvävande het eftermiddag, som det kan råka att bli ibland under högsommaren, och jag tror, att du gick och lade märke till att du var den enda, som rörde sig i hela trakten. Korna stodo stilla i hagarna och tordes inte lämna de skuggande träden, och människorna voro alldeles försvunna. De måtte ha

dragit sig under tak för att slippa hettan. Är det inte sant, att det var så, David?”

”Det kan ju hända,” tänker mannen, ”men jag har varit ute och gått så många gånger både i hetta och köld, så att inte kan jag hålla reda på dem alla.”

”Just som stillheten var som allra störst, David, fick du höra ett gnisslande strax bakom dig på vägen. Du vände på huvudet och trodde, att det kom någon åkande efter dig, men du kunde ingen upptäcka. Du såg dig om flera gånger, du tyckte, att detta var det besynnerligaste, som du någonsin hade varit ute för. Du hörde gnisslet alldeles tydligt, men var kom det ifrån? Det var ljusan dag, öppet åt alla sidor och så tyst, att ingenting annat förvillade bort ljudet. Du kunde inte fatta, att det var möjligt, att du alldeles tydligt hörde gnisslet av ett hjul utan att se något åkdon. Men du ville inte alls gå in på att det var något övernaturligt i saken. Hade du bara tänkt ditåt, så hade jag kunnat göra mig synlig för dig då, innan det var för sent.”

David Holm erinrade sig nu alltsammans mycket väl. Han mindes hur han hade tittat bakom gärdesgårdarna och sett efter nere i diken för att komma underfund med vad det var, som följde efter honom. Till slut hade han blivit smått skrämmd och gått in i en bondgård för att slippa ifrån oväsendet. När han sedan kom ut igen, hade allt varit tyst.

”Det var den enda gång, som jag har sett dig under detta år,” fortsätter körkarlen. ”Jag gjorde allt, vad jag kunde, för att du skulle få se mig, men jag var inte i stånd att komma dig närmare, än att du hörde gnisslet. Du gick som en blind vid sidan av mig.”

”Det är sant, det där, att jag hörde gnisslet,” tänker David Holm. ”Men vad vill han bevisa med det? Vill han jag skall tro, att det var han, som körde efter mig på vägen? Jag kan ju ha talat om historien för någon, som har berättat den för Georges i sin ordning.”

Körkarlen böjer sig framöver honom och säger i en ton, som om han skulle tala ett sjukt barn till rätta:

”Det tjänar ingenting till, att du strider emot, David. Det är inte att begära, att du skall förstå vad som har hänt dig själv, men du vet mer än väl, att jag, som nu talar med dig, inte är en levande. Du har hört redan förut, att jag är död, men du vill inte erkänna det. Och om du än inte har hört det, så har du ju sett mig komma åkande i den där kärran. I den kärran, David, färdas ingen levande.”

Han visar bort till det usla åkdonet, som står kvar mitt i allén.

”Se inte bara på kärran, David! Se också på träden, som stå bortom den!”

David Holm följer hans uppmaning, och nu för första gången måste han medge, att här står han inför något, som han inte kan förklara. Han ser träden på andra sidan allén tvärs igenom den gamla kärran.

”Du har hört min röst många gånger,” säger körkarlen. ”Det kan inte vara möjligt, att du inte märker, att jag talar anorlunda än förr.”

David Holm får lov att ge honom rätt. Georges har alltid haft en vacker röst, och det har denna körkarlen också, men det är i alla fall ett annat slags tal. Det låter tunt och klingande

och är inte lätt att höra. Det var samma spelman, som spelade, men han hade fått ett annat instrument.

Körkarlen sträcker ut handen, och David Holm ser, att en liten, klar vattendroppe, som kommer från de drypande trädgrenarna ovanför honom, faller ner på den. Men droppen blir inte hejdad, utan den faller tvärs igenom handen ner till marken.

På grusgången framför dem ligger en liten avfallen kvist. Körkarlen tar och sticker lien under den och för den upp genom kvisten. Men den faller inte tillbaka, skuren itu, utan förblir hel som förut.

”Försök inte att mistyda detta, David,” säger körkarlen, ”utan försök att förstå! Du ser mig, och du tycker, att jag är mig lik, men den kropp, som jag har, är sådan, att endast de, som ligga på sitt yttersta eller redan äro döda, kunna se mig. Men därför får du inte tänka, att min kropp ingenting är. Den är ett hem för en själ, såsom din egen och andra människors kroppar. Du får bara inte tänka på den såsom fast eller tung eller stark. Du skall tänka, att den är som en bild, som du har sett i en spegel, och försöka inbilla dig, att den har stigit fram ur glaset och kan tala och se och röra sig.”

David Holms tanke reser sig inte mer till något motstånd. Han ser sanningen rätt i ögonen och bryr sig inte längre om att försöka smyga ur vägen för den. Det är vålnaden av en död, som talar med honom, och hans egen kropp är en död kropp. Men på samma gång, som han ger med sig i detta, känner han hur det börjar sjuda upp inom honom till en förskräcklig vrede. ”Jag vill inte vara död,” tänker han, ”jag vill inte vara bara ett sken och ett ingenting. Jag vill ha en näve, som jag kan

slå till med, och en mun, som jag kan äta med.” Och härmed samlar sig raseriet inom honom till ett tätt och mörkt moln, som välver fram och tillbaka i kvalm och leda och inte plågar någon annan än honom själv än så länge, men är färdigt att urladda sig vid första tillfälle.

”Det är något, som jag vill be dig om, David, därför att du och jag voro goda vänner förr i världen,” säger körkarlen. ”Du vet likaså väl som jag, att det kommer en stund för varje människa, då hennes kropp är förstörd eller utsliten, så att den själ, som har bott där, är nödsakad att lämna den. Men då darrar och skälver själen av ångest för att beträda ett land, som den inte känner till. Den står ungefär som ett litet barn på en badstrand och bävar för att ge sig ut i vågorna. För att den då skall våga sig åstad, måste den höra en röst från någon, som redan är ute i oändligheten, så att den förstår, att det ingen fara är, utan rycker sig lös. En sådan röst har jag varit, David, under ett helt år, och en sådan röst måste du bli under det år, som kommer. Och det jag nu vill be dig om, det är, att du inte sätter dig emot detta, som är bestämt för dig, utan tar det med undergivenhet, annars drar du ner stort lidande över både dig och mig.”

Körkarlen böjer på huvudet, då han har sagt detta, för att se in i David Holms ögon. Det förefaller nästan, som om han skulle ha blivit rädd för allt det trots och motstånd, som slår honom till mötes.

”Du måste komma ihåg, David,” säger han med ännu mer inträngande övertalande än förut, ”att detta inte är något sådant, som du kan slippa undan. Jag har ännu inte mycket reda på hur det förhåller sig med saker och ting här på andra sidan.

Jag har endast färdats på gränsen, så att säga, men så mycket har jag sett, att här ges det inte någon förskoning. Man måste utföra det, som man är ålagd, antingen man gör det med god vilja eller inte.”

Återigen ser han in i David Holms ögon, men han möter ingenting annat än det stora vredesmolnets mörker.

”Jag förnekar inte, David,” utbrister han, ”att det är den förfärligaste syssla, som någon kan få sig ålagd, att sitta i den där karran och köra den där hästen från gård till gård. Vart körkarlen kommer, vänta honom tårar och jämmer, vad han ständigt får se, det är sjukdom och förstörelse, sår och blod och ohygglighet. Och det är ändå kanske det minst svåra. Det är värre att se det, som finns innanför, det, som vändas och ångrar och fruktar för vad som kan komma. Och än mer: jag har sagt dig, att körkarlen bara står vid gränsen. Han tycker som människorna, att han bara ser orättvisor och missräkningar och ojämn fördelning och gagnlös strävan och oordning. Han kan inte se så långt in i den andra världen, att han kan skönja om det finns en mening och en ledning. Han kan se skymten av den ibland, men mestadels måste han kämpa sig fram i mörker och tvivel. Och tänk på detta, David: det är bara ett år, som körkarlen är dömd att köra dödskarran, men tiden mätes inte här efter jordiska timmar och minuter, utan på det att han skall hinna överallt, dit han måste hinna, tänjes den ut, så att det enda året blir som hundra och tusen andra. Och så kommer till allt detta, att fastän körkarlen vet, att han allenast gör vad han är befalld att göra, så kan ingen beskriva hur han vämjes vid sig själv och känner leda vid sig själv och betraktar

sig själv som en förkastad för sitt ämbetes skull. Men värst, värst av allt, David, är det, att körkarlen under sina färder också möter följderna av sådant ont, som han har begått under sin jordvandring, ty hur skulle detta kunna undgås --

Körkarlens röst slår nästan över i ett skrik, och han knäpper sina händer i ångest. Men ögonblicket därpå måtte han ha märkt, att endast kallt hån strömmar emot honom från hans gamle kamrat. Han drar omkring sig kåpan, som om han skulle ha frusit.

”Men, David,” fortsätter han enträget, ”jag säger dig, att så svårt än det kan vara, det, som väntar dig, så bör du inte sätta dig till motvärn, om du inte vill göra det ändå värre för dig och för mig, än det redan är. Ty jag får inte nu lämna dig åt dig själv, utan det blir min sak att lära dig din syssla, och jag fruktar, att detta blir det tyngsta, som jag har fått mig ålagt. Du kan göra mig motstånd, så länge du vill. Du kan hålla mig kvar vid lien i veckor och månader, ja, ända till nästa nyårsnatt. Mitt år är utlupet, men jag får inte min frihet, förrän jag har lärt dig att sköta ämbetet med god vilja.”

Medan körkarlen har talat, har han alltjämt legat kvar på knä framför David Holm, och allt, vad han har sagt, har vunnit i styrka genom den stora innerlighet, varmed han har talat. Han dröjer ännu kvar ett ögonblick, forskande efter ett tecken, att hans ord ha gjort verkan. Men hos den förre kamraten lever bara ett fast beslut att göra motstånd till det yttersta. ”Det må vara, att jag är död,” tänker han, ”det kan jag inte göra något åt, men ingenting skall förmå mig att ha något att skaffa med dödskärran och dödshästen. De få hitta på ett

annat arbete för mig. Det där vill jag inte befatta mig med.”

Körkarlen ämnar resa sig, då han kommer att tänka på en sak, som han ännu bör tillägga.

”Kom ihåg, David, att ända till denna stund har det varit Georges, som har talat till dig! Men nu får du körkarlen att göra med. Du minns nog av gammalt vem man tänker på, då man talar om Den, som inte vet av någon förskoning.”

I nästa ögonblick står han upprätt med lien i hand och kauschongen nerdragen över pannan.

”Du fånge, kom ut ur ditt fångelse!” ropar han med hög och klingande röst.

I detsamma reser sig David Holm från marken. Han vet inte hur det har tillgått, men han står plötsligen upprätt. Han vacklar, allt tycks gå runt för honom, både träd och kyrkvägg, men han kommer fort till jämvikt.

”Se dig om, David Holm!” säger en stark stämma till honom. Han lyder i ögonblickets förvirring. Framför honom på marken ligger utsträckt en lång karl av präktig kroppsbyggnad, men klädd i smutsiga paltor. Han ligger där nedsölad av blod och jord, omgiven av tömda flaskor, med ett rödsprängt, uppsvällt ansikte, vars ursprungliga drag man inte kan gissa sig till. En irrande ljusstråle från de avlägsna lyktorna återkastas med en hatfull, illvillig glans i de smala ögonöppningarna.

Framför denna liggande gestalt står han själv, han också en lång karl av en präktig kroppsbyggnad. Samma ruskiga och smutsiga plagg, som den döde bär, är också han iförd. Han står framför denne andre som hans dubbelgångare.

Men dock inte fullt en dubbelgångare, ty han är ett intet.

Eller det är kanske orätt att säga ett intet, utan en bild. En bild av den andre, som har blivit sedd i en spegel, och som har trätt ut ur glaset och lever och rör sig.

Han vänder sig hastigt. Där står Georges, och han ser nu, att också denne ingenting är, bara en avbild av den kropp, som han en gång har ägt.

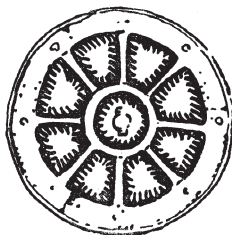
”Du själ, som förlorade herraväldet över din kropp i samma ögonblick, som klockan slog tolv på nyårsnatten,” säger Georges, ”du skall avlösa mig i mitt ämbete. Du skall befria själarna ur det jordiska under detta ingångna år.”

Vid dessa ord återfinner David Holm sig själv. I stormande vrede störtar han sig mot körkarlen, griper efter hans lie för att bryta sönder den och efter hans kåpa för att slita den i stycken.

Då känner han hur hans händer tryckas ner och hur benen ryckas undan honom. Sedan lindas omkring hans handleder något osynligt, som fångslar dem vid varandra, och likaså omkring hans fotleder.

Därpå lyftes han upp, kastas omilt, som en död vara, ner på kärribotten, där han får ligga, utan att någon frågar efter hur han har fallit.

Ögonblicket därpå sätter sig kärran i rörelse.

V.

Det är ett smalt och långt, men tämligen rymligt rum i ett hus i förstaden, ett hus, som är så litet, att det helt och hållet upptages av detta enda rum jämte ett annat, mindre, som begagnas till sängkammare. Rummet upplyses av en lampa, som hänger ner från taket, och i dess sken kan man se, att det är hemtrevligt och vänligt. Och inte nog med detta: det är också ett smålustigt rum, som gärna framkallar ett leende på dens läppar, som träder in i det. Man ser nämligen genast, att de, som bo där, ha roat sig med att möblera det så, att det skall föreställa en hel våning. Ingången är på ena gavelväggen, och tätt bredvid dörren står en liten spis. Här är alltså köket, och dit är samlat allt, som hör till köksinredningen. Mittan av rummet är möblerad som matsal med ett runt matbord, ett par ekstolar, en hög väggklocka och ett litet skåp för porslin och glas. Hit räknas förstås också taklampan, som hänger rätt över det runda bordet, men som mycket väl förslår att upplysa också förmaket, den innersta delen av rummet, med dess

mahognysoffa och divanbord, dess blommiga axminstermatta, dess palm i sin praktfulla porslinskruka och dess otaliga fotografier.

Det går nog vanligen så, att de, som komma in i rummet, gärna föreställa sig hur mycket skämt en sådan anordning av möblerna skall ha gett anledning till. Om en god vän hade kommit in från gatan, hade man roat sig med att föra honom upp i förmaket och sedan bett honom ursäkta, att han fick sitta så ensam, medan man själv var tvungen att hålla till i köket. Vid middagsbordet, som stod så nära köksavdelningen, att man kunde känna värmen från spisen ända dit, hade man nog sagt många gånger med stor högtidlighet: ”Nej, nu får ni lov att ringa, så att husjungfrun kan komma in och ta bort tallrikarna!” Och då något barn hade börjat gråta i köket, hade man narrat det att skratta med den lustigheten, att det skulle akta sig för att skrika så högt, att far, som satt i något av de inre rummen, kunde höra det.

Sådana där tankar väckas nog, som sagt, vanligen hos de människor, som få se rummet, men hos dem, som träda in där i nyårsnatten en liten stund efter årsskiftet, uppstå helt säkert inga sådana lätta och ljusa funderingar. De, som då komma in, äro två män, så förfallna och trasiga, att de kunde tagas för två vanliga landsvägsstrykare, om inte den ena av dem bure en svart kåpa över sina paltor och hölle en lång, rostig lie i handen. Det är en ovanlig utstyrsel för en luffare, och än egenomligare är hans sätt att träda in i rummet utan att vrida om en nyckel eller öppna dörren på minsta glänt, utan bara gå rätt igenom den, så stängd, som den står. Den andra mannen

är inte iförd några skrämmande emblem, men då han kommer in i rummet, inte gående själv, utan på något besynnerligt sätt släpad och dragen in av sin kamrat, förefaller han mycket mer skräckinjagande än denne. Fastän han är bunden till händer och fötter och med yttersta förakt slänges ner på golvet av kamraten och blir liggande framför denne som en mörk hög av trasor och elände, inger han fasa genom det vilda raseri, som lågar ur hans ögon och sammandrar hans ansikte.

De två männen finna inte rummet tomt vid sitt inträde. De se, att vid det runda bordet i matsalsavdelningen sitta en ung man med veka drag och en barnsligt vacker blick samt en något äldre, men mycket liten och späd kvinna. Mannen bär en röd trikåtröja, på vilken med stora påfallande bokstäver ordet Frälsningsarmén är broderat tvärs över bröstet. Kvinnan är svartklädd utan något tecken, men en hatt av den för slum-systrarna vanliga typen ligger framför henne på bordet och bär vittne om att också hon hör till salvationisterna.

Båda dessa människor äro djupt bedrövade. Kvinnan gråter tyst, där hon sitter, och torkar gång på gång sina ögon med en våt och skrynklig näsduk. Hon gör det otåligt, liksom om tårarna äro henne i vägen och hindra henne från annat, som hon har att sköta. Också mannens ögon äro röda av gråt, men han hängiver sig inte åt sin sorg nu i en annans närvaro.

De säga då och då ett par ord till varandra, och av dessa ord märker man, att de ha sina tankar inne i ett annat rum hos en sjuk, som de ha lämnat på en stund, för att hennes mor skall få vara ensam med henne. Men så upptagna de än äro av den sjuka, kan det nog tyckas märkvärdigt, att ingen av dem på

något sätt låtsar om de två männen. Visserligen hålla sig dessa alldeles tysta och stilla, den ene stående upprätt, stödd mot dörrposten, den andre liggande nervräkt vid hans fötter, men de två framme vid bordet borde dock, synes det, ha blivit häpnade över dessa gäster, som ha kommit in genom lyckta dörrar mitt i mörka natten.

Åtminstone känner sig den liggande mannen förundrad över att människor gång på gång vända sina blickar åt det håll, där han och kamraten befinna sig, utan att de tyckas varsna dem. Han för sin del ser allt, och då han nyss har färdats genom staden, har allt förefallit honom sig likt, såsom han har sett det med sina mänskliga ögon, men honom ser ingen. Mannen har i sitt ursinne också haft en tanke på att vilja skrämma sina fiender bland människorna genom att visa sig för dem sådan han nu är, men han märker, att han inte en gång kan göra sig sedd av dem.

Han har aldrig förr varit i detta rum, men han känner igen de båda, som sitta vid bordet, och har fördenskull inte minsta tvivel om var han befinner sig. Om något kan öka hans raseri, så är det detta att nu mot sin vilja vara förd till en plats, dit han hela gårdagen nekade att bege sig.

Med ens skjuter frälsningssoldaten borta vid bordet stolen tillbaka. ”Det är över midnatt nu,” säger han. ”Hustrun trodde, att han skulle komma hem vid den här tiden. Jag skall försöka att gå dit upp och kalla hit honom än en gång.”

Härvid reser han sig långsamt och motvilligt och fattar sin rock, som hänger bakom honom på stolen, för att sätta den på sig.

”Jag kan nog förstå, att Gustavsson inte tycker, att det tjänar något till att gå efter honom,” säger den unga kvinnan, alltjämt i hård strid med den påträngande gråten, som vill kväva rösten, ”men Gustavsson får tänka på att det är den sista tjänst syster Edit begär av honom.”

Frälsningssoldaten hejdar sig, just som han håller på att träda in armen i ärmhålet. ”Syster Maria,” säger han, ”det må vara sant, att detta är den sista tjänst, som jag kan göra syster Edit, men jag önskar i alla fall, att David Holm inte vore hemma, eller att han inte ville gå med mig. Jag har sökt honom flera gånger i dag och bett honom komma, såsom ni och kapten Andersson befallde mig, men jag har varit glad hela tiden, att han har sagt nej, och att det varken har lyckats mig eller någon annan att föra hit honom.”

Den liggande gestalten spritter till, då han hör sitt namn nämnas, och ett fult hånleende sprider sig över hans ansikte. ”Den där tycks ändå ha en smula bättre förstånd än de andra,” mumlar han.

Slumsystemen ser upp på frälsningssoldaten och säger nu rätt skarpt, utan att rösten förkväves av gråt: ”Det vore bäst, att Gustavsson den här gången framförde budet till David Holm så, att han förstode, att han måste komma hit.”

Frälsningssoldaten går mot dörren med minen av en man, som lyder utan att vara övertygad. ”Skall jag föra hit honom, också om han är dödfull?” frågar han nerifrån dörren.

”För hit honom, Gustavsson, död eller levande, hade jag så när sagt! Han får ligga här och sova ruset av sig i värsta fall. Det enda viktiga är, att vi få tag i honom.”

Frälsningssoldaten har redan lagt handen på låsvredet, då han plötsligen vänder om och går tillbaka upp mot bordet. ”Jag tycker inte om, att en sådan karl som David Holm skall komma hit,” säger han, och hans ansikte har blivit blekt av rörelse. ”Syster Maria vet likaså väl som jag vad det är för en karl. Tycker syster Maria, att han passar här? Tycker syster Maria, att han passar därinne?” fortfar han och pekar mot en tapetdörr borta i förmaksavdelningen.

”Om jag tycker --- , börjar hon, men han låter henne inte tala till punkt. ”Vet inte syster Maria, att han bara kommer att göra narr av oss? Han kommer att skryta med att en av slum-systrarna var så kär i honom, att hon inte kunde dö utan att ha fått se honom.”

Slumsystemen ser hastigt upp och rör läpparna till ett häftigt svar, men biter ihop dem och eftersinnar.

”Jag kan inte tåla, att han skall prata om henne, minst av allt, när hon är död!” utbrister frälsningssoldaten.

Strax därpå kommer slumsystemens svar, allvarsamt och eftertryckligt. ”Är Gustavsson viss om att inte David Holm skulle ha rätt, ifall han säger detta?”

Den liggande, fängslade gestalten borta vid dörren rycker till och genomfares vid dessa ord av en plötslig glädjekänsla. Han blir ytterst överraskad själv och sänder en blick upp till Georges för att se om denne har märkt hans rörelse. Körkarlen står alldeles orörlig, men för all säkerhets skull mumlar David Holm något om att det var skada, att han inte hade haft reda på det där, medan han levde. Det skulle ha varit något att skryta med inför kamraterna.

Frälsningssoldaten blir så förvirrad av det, som han har fått höra, att han griper efter en stolkarm. Rummets väggar dansa runt för honom.

”Varför säger syster Maria något sådant?” frågar han. ”Inte vill syster Maria, att jag skall tro — —

Slumsystemern befinner sig i starkt sinnesuppror. Hon knyter handen hårt om näsduken, medan hon talar ord, som störta fram häftiga och hastiga, liksom hade hon bråttom att få dem utsagda, innan betänksamheten komme och hejdade henne.

”Vem skulle hon annars hålla kär? Vi två, Gustavsson, och alla andra, som ha lärt känna henne, ha låtit oss omvändas och vinnas av henne. Vi ha inte stått henne emot ända till det sista. Vi ha inte skrattat ut henne och hånat henne. Hon behöver varken lida ånger eller samvetskval för vår skull. Varken ni eller jag, Gustavsson, är orsak till att hon ligger, där hon nu ligger.”

Frälsningssoldaten tycks bli lugnad inför detta utbrott.

”Jag trodde inte, att ni talade om kärleken till syndarna, syster.”

”Det gör jag inte heller, Gustavsson.”

Vid denna bestämda försäkran genomlas den ena av vålnaderna på nytt av en glädjekänsla, som han inte kan förklara. Men rädd för att hans vrede, hans ursinniga begär att göra motstånd på något sätt skola förflyktigas, söker han genast att kväva den. Han hade blivit tagen med överraskning, hade trott förut, att här väntade honom ingenting annat än predikningar. Han ämnar ta sig bättre i akt för framtiden.

Syster Maria har suttit och bitit sig i läpparna för att över-

vinna sin rörelse. Nu tycks hon helt hastigt fatta ett beslut. ”Det gör ingenting att tala om det för Gustavsson,” säger hon. ”Ingenting gör något nu, då hon skall dö. Om Gustavsson vill sitta ner en stund, så skall jag förklara vad jag menar.”

Frälsningssoldaten kränger av sig rocken och tar åter plats vid bordet. Utan att säga ett ord sitter han och betraktar slumsystemen förvåntansfullt med sina vackra, trohjärtade ögon.

”Jag skall först tala om för Gustavsson hur vi hade det förra nyårsnatten, syster Edit och jag,” säger hon. ”Det var hösten förut, som det hade blivit bestämt i högkvarteret, att det skulle inrättas en slumstation här i staden, och vi två hade blivit hitskickade för att sätta den i gång. Vi hade haft oerhört med arbete, men bröderna och systrarna hade hjälpt oss så mycket, som i deras makt stod, och på nyårsafton hade vi kommit så långt, att vi själva kunde flytta in. Köket och sovsalarna voro redan i ordning, och vi hade hoppats, att vi skulle få öppna stationen på själva nyårsdagen, men det gick inte för sig, därför att steriliseringsugnen och tvättstugan inte voro färdiga.”

Slumsystemen har haft mycket svårt att hålla inne gråten i början, men alltsom berättelsen fortgår och hon föres bort från det närvarande, avtar den, och hennes stämma blir allt klarare.

”Gustavsson hörde inte till armén på den tiden,” säger hon, ”annars hade nog Gustavsson fått vara med om en glad nyårsafton. Några av bröderna och systrarna hade kommit upp till oss, och vi bjödo dem på té för första gången i det nya hemmet. Gustavsson kan inte tro hur glad syster Edit var åt att hon hade fått sätta upp en slumstation här, där hon var

hemma och kände varenda fattig människa och visste vad de behövde. Hon gick och såg på våra filter och madrasser och våra nymålade väggar och våra blanka kokkärl med en sådan glädje, att vi måste skratta åt henne. Hon var glad som ett barn, som man brukar säga. Och Gustavsson vet nog, att då syster Edit är glad, då bli alla andra glada.”

”Halleluja, det vet jag,” sade frälsningssoldaten.

”Glädjen varade så länge, som kamraterna voro kvar,” fortfor slumsystemen, ”men då de hade gått, kom det över henne stor ängslan för allt det onda, som finns i världen, och hon sade till mig, att jag skulle bedja med henne, att det inte måtte bli oss övermäktigt. Så lade vi oss ner på våra knän och bådo för vår station och för oss själva och för alla dem, som vi hopades få bispringa. Och just som vi lågo på knä i bön, ringde det på portklockan.

Kamraterna hade så nyss gått. Vi sade till varandra, att en av dem kanske hade glömt något, som han ville hämta, men för säkerhets skull gingo vi ner i porten båda två. Då vi öppnade, sågo vi inte någon av vännerna framför oss, utan en av dem, som vår station var inrättad för.

Och jag skall säga Gustavsson, att där han stod i portöppningen, trasig och stor och så full, att han vacklade, föreföll han mig så förskräcklig, att jag greps av räddhåga och tyckte, att vi borde skylla på att stationen ännu inte var öppnad och låta bli att ta emot honom. Men syster Edit var glad, att Gud hade sänt henne en gäst. Hon trodde, att han därmed ville visa oss, att han såg i nåd till vårt arbete, och hon lät mannen stiga in. Hon bjöd honom kvällsvard, men han svor åt henne och

sade, att han bara ville lägga sig. Han fick gå in i en sovsal, och där kastade han sig ner på en brits, sedan han hade slängt av sig rocken, och i nästa ögonblick sov han.”

”Tänk, att du blev rädd för mig då!” säger David Holm för sig själv, men inte utan förhoppning, att den orörlige bakom honom skall höra, att han alltjämt är samme David Holm som förut. ”Det är synd, att du inte kan se mig sådan, som jag ser ut nu. Då tror jag nog att jag skulle skrämma livet ur dig.”

”Syster Edit hade gärna velat visa den förste, som kom till vår station, någon särskild vänlighet,” fortsätter slumsystemen, ”och jag såg, att hon kände sig besviken, då han somnade så hastigt. Men i nästa ögonblick blev hon glad igen, för hon hade kommit att kasta blickarna på hans rock. Jag tror, vet Gustavsson, att jag aldrig har sett ett plagg så smutsigt och trasigt och illa faret. Det luktade snusk och brännvin av det, ja, det var sådant, förstår Gustavsson, att det var svårt att komma det nära. Jag kunde inte hjälpa, att då jag såg, att syster Edit gick fram och synade det, kom räddhågan återigen över mig, och jag bad henne, att hon skulle låta den ligga, eftersom vi varken hade ugnen eller tvättstugan så pass i ordning, att vi kunde få bort smittan ur den.

Men Gustavsson förstår, att den här mannen var för syster Edit från första stund såsom henne tillsänd av Gud, och det var ett så ljuvt arbete för henne att få ställa åtminstone ett av hans klädesplagg i ordning, att jag inte kunde hålla henne tillbaka. Och inte heller fick jag hjälpa henne. Nej, jag hade ju själv sagt, att det kunde vara smitta i rocken; det gick alls inte an, att jag rörde den. Hon stod i ansvar för mig, därför att jag

var hennes underordnade, och hon fick se till, att jag inte företog mig något, som var skadligt för hälsan. Men själv satte hon sig att sömna och sy på den där rocken hela nyårsnatten.”

Frälsningssoldaten på andra sidan bordet lyfter händerna och slår dem mot varandra i hänryckning. ”Halleluja!” säger han. ”Gud vare tack och lov för syster Edit!”

”Amen, amen!” säger slumsystemen och skiner upp i en plötslig extas. ”Gud vare tack och lov för syster Edit – det är vad vi alltid skola säga i sorg som i glädje. Gud vare tack och lov, att hon var sådan, att hon hela natten satt lutad över den rocken och sömmade på den, lika lycklig, som om den hade varit en kungamantel!”

Han, som hade varit David Holm, tycker, att det är en sällsam vila och ro i att föreställa sig den unga flickan, som satt i nattens fred och arbetade på att laga en fattig luffares rock. Efter allt, som har retat och upprört honom, är det något läkande och helande i detta. Om bara inte Georges stode där bakom honom, dystert och orörlig, men bevakande varje hans rörelse, skulle han ha tyckt om att länge tänka på detta.

”Gud vare tack och lov,” fortfar slumsystemen, ”att syster Edit aldrig har ångrat, att hon den där natten satt uppe och sydde i knappar och stoppade revor ända till klockan fyra utan att tänka på all den smitta och stank, som hon inandades! Gud vare tack och lov, att hon aldrig har ångrat, att hon satt i ett rum, där vinternattens stränga köld trängde in, så att det blev alldeles utkylt, innan hon fick gå till sängs!”

”Amen, amen!” säger frälsningssoldaten i sin tur.

”Hon var alldeles förstelnad av köld, då hon äntligen var färdig,” säger slumssystemern. ”Jag hörde hur hon låg och vred och vände sig i flera timmar utan att kunna bli varm. Hon hade knappast hunnit somna, förrän det var tid att stiga upp igen, men då övertalade jag henne att bli liggande och låta mig sörja för gästen, ifall han skulle stiga upp, innan hon var fullsövd.”

”Syster Maria har alltid varit henne en god vän,” säger frälsningssoldaten.

”Jag vet, att det var en stor försakelse för syster Edit,” fortsätter slumssystemern med skymten av ett småleende, ”men hon gjorde det för min skull. Det blev inte lång stund hon fick ligga, för när mannen drack sitt kaffe, frågade han mig om det var jag, som hade lagat hans rock, och när jag svarade nej, bad han, att jag skulle hämta den systemern, som hade hjälpt honom.

Han var nykter då och stillsam, och han lade sina ord bättre, än sådana karlar bruka, och som jag visste, att det skulle vara en stor fröjd för syster Edit att få höra hans tacksägelse, gick jag efter henne. Då hon kom, såg hon inte ut som den, som hade vakat hela natten, utan hon hade en skär rodnad på kinderna och var så vacker i sin glada förväntan, att mannen visst blev på något sätt slagen av häpnad, då han fick se henne. Han hade stått vid dörren och väntat med ett så ondskefullt uttryck i ansiktet, att jag fruktade, att han ämnade slå henne, men han ljusnade nu, då hon kom. ’Det är inte farligt,’ tänkte jag. ’Han gör henne ingenting. Henne kan ingen vilja skada.’”

”Halleluja, halleluja!” kommer det instämmande från frälsningssoldaten.

”Men han mörknade åter, och när hon hade gått ända fram till honom, tog han sig för att rycka upp den korta kavajen, som han bar, med sådan fart, att de nyinsydda knapparna sletos ur. Därpå körde han händerna ner i de nylagade fickorna, så att vi hörde hur de brakade sönder, och allra sist fläkte han upp rockfodret, så att det hängde i värre trasor, än då han kom.

’Ser fröken, det är så, att jag är van att ha det på det här sättet,’ sade han. ’Det faller sig lättast och bekvämast för mig. Det var synd, att fröken skulle göra sig så mycket besvär, men jag kan inte hjälpa det.’”

Den liggande skepnaden ser framför sig ett ansikte lysande av lycka, som plötsligt förmörkas, och han är nära att erkänna för sig själv, att detta tjuvpojkestreck hade varit grymt och otacksamt, då tanken på Georges ånyo inställer sig. ”Det är bra, att Georges får höra hurudan jag är, om han inte vet det redan,” tänker han. ”David Holm är inte den, som ger med sig i första taget. Han är hård och elak, och han tycker om att retas med pjoskigt folk.”

”Inte förrän i det ögonblicket hade jag tänkt på hur karlen såg ut,” fortsätter slumsystemen. ”Men då han stod där och ryckte sönder det, som syster Edit hade sytt samman under många vackra tankar, kom jag att betrakta honom. Och jag såg, att han var en man, som var så hög och välvuxen, att man måste förvånas över ett sådant naturens verk. Han hade också en god och ledig hållning, hans huvud var stort och av bästa skapnad, och hans ansikte torde en gång ha varit vackert, fastän det nu var rödsprängt och uppsvällt, så att dragen flöto

tillsammans och man inte kunde veta hur det hade varit meningen att det skulle ta sig ut från början.

Och fastän han gjorde vad han gjorde och därvid uppgav ett högt och elakt skratt, och fastän hans ögon glimmade fram gula och ilskna mellan de rödsvullna ögonlocken, så tror jag, att syster Edit bara tänkte på att hon hade mött något stort tillämnat, som var på väg att fördärvas. Jag såg, att hon först ryggade tillbaka, som om hon hade blivit slagen, men sedan lågade det upp ett klart ljus i hennes ögon, och hon gick honom ett steg närmare.

Hon sade bara detta enda till honom, att innan han nu gick, så ville hon be honom, att han måtte komma till hennes hem också nästa nyårsnatt. Och då han blev stående och såg på henne helt förvånad, lade hon till: 'Ser ni, jag bad Jesus i natt, att han skulle skänka den första gästen på denna station ett gott nytt år, och jag vill se er igen, så att jag får veta om han har bönhört mig.'

Då han nu förstod vad hon menade, så bröt han ut i en svordom. 'Ja, det skall jag lova er,' sade han. 'Jag skall komma och visa er, att han inte har frågat det minsta efter er och ert pjoller.' "

Han, som på detta sätt påminnes om ett löfte, som han har givit och alldeles förglömt, men nu ändå kommit att uppfylla, känner sig för ett ögonblick som ett svagt rö i en starkares hand och undrar om hans motstånd ingen betydelse har, men han kväver tanken. Han vill inte underkasta sig. Han vill strida emot ända till domens dag, om det så skall vara.

Frälsningssoldaten har blivit mer och mer upprörd, medan

syster Maria har berättat om detta möte på nyårmorgonen. Nu kan han inte hålla sig stilla längre, utan han springer upp. ”Ni har inte sagt mig namnet på den där vandraren, syster Maria, men jag förstår, att det var David Holm.”

Slumsystemen nickar.

”Men Gud, Gud, Gud, syster Maria,” utropar han och sträcker upp båda händerna, ”varför vill ni då, att jag skall hämta hit honom? Har ni märkt, att han har blivit bättre sedan den morgonen? Det är, som ni ville ha hit honom, för att hon skall få se, att hon bad Gud förgäves. Varför vill ni göra henne en sådan bedrövelse?”

Slumsystemen ser på honom med en otålighet, som gränsar till vrede. ”Jag har inte slutat — —

Men frälsningssoldaten avbryter henne.

”Vi få ta oss i akt, syster Maria, vi få ta oss i akt för hämndlystnadens snara. Det finns hos mig en den syndiga naturens människa, som vill tillkalla David Holm just i natt, visa honom henne, som håller på att dö, och säga honom, att det är han, som har vållat, att hon måste gå ifrån oss. Jag tror, att det är er mening, syster Maria, att säga David Holm, att det var, medan syster Edit utförde det arbetet, som han i sin otacksamhet slet sönder, som hon blev smittad till döds. Jag har hört er säga, att syster Edit inte har haft en hälsodag sedan sista nyårsnatten. Men vi få ta oss i akt, syster Maria. Vi, som ha levat med syster Edit och ännu se henne för våra ögon, vi få akta oss för att ge rum åt våra hjärtans hårdhet.”

Slumsystemen böjer sig fram över bordet och talar utan att se upp, liksom hade hon ställt sina ord till figurerna i bordduken.

”Hämnd?” säger hon. ”Är det hämnd att låta en människa förstå, att hon ägde det härligaste och har förlorat det? Eller om jag lägger det rostiga järnet i elden för att åter göra det friskt och blankt – är det hämnd?”

”Det var det jag visste, syster Maria!” infaller frälsningssoldaten med samma häftighet. ”Ni har hoppats att kunna omvända David Holm genom att lägga på honom samvetskvälens börda. Men har ni rätt betänkt om det inte är vår egen hämnd, som vi vilja sköta och nära? Det är en lurande fälla i detta, syster Maria. Det är lätt att ta miste.”

Den lilla bleka slumsystemen ser på frälsningssoldaten med en blick, som strålar av självförnekelsens entusiasm. ”I kväll söker jag inte efter mitt,” säger hennes blick tydligt nog. ”Det finns många lurande fällor i en sådan sak,” upprepar hon med stark tonvikt på orden.

Frälsningssoldaten blir röd som blod. Han försöker svara, men orden svika honom. I nästa ögonblick kastar han sig ner mot bordet, döljer ansiktet i händerna och börjar gråta, överväldigad av länge återhållen sorg.

Slumsystemen stör honom inte, men över hennes läppar framkväller en bön. ”O, Herre Gud, Jesus Kristus, låt oss komma igenom denna tunga natt! Låt mig få styrka att hjälpa alla mina vänner, jag, som är svagast och förstår minst!”

Den fångslade har nästan inte skänkt någon uppmärksamhet alls åt anklagelsen att ha smittat ner slumsystemen, men då den unga frälsningssoldaten brister i gråt, gör han en häftig rörelse. Han har gjort en upptäckt, som griper honom, och han bryr sig knappt om att dölja detta för körkarlen. Det be-

hagar honom, att den, som den där vackra gossen har älskat, har föredragit honom själv.

Då frälsningssoldatens snyftningar avtaga i häftighet, upphör slumssystemen att bedja och säger med ett vekt tonfall:

”Gustavsson tänker på det där, som jag sade om syster Edit och David Holm för en stund sedan.”

Det hörs ett ja inne mellan rockärmen, och därvid skakar hela karlen till av smärta.

”Och det vållar Gustavsson stort lidande,” säger hon, ”det förstår jag. Jag vet en annan, som också älskar syster Edit av hela sin själ, och hon märkte det och sade till sig själv, att hon inte kunde förstå det. Hon menade, att om hon skulle tycka om någon, skulle det vara en, som stode högre än hon själv, och så menar också Gustavsson. Vi kunna nog ge vårt liv för att tjäna de elända, men vår naturliga människas kärlek, Gustavsson, kunna vi inte ge någon av dem. Då jag nu säger Gustavsson, att syster Edit är annorlunda lagd, så tycker Gustavsson, att detta är något förringande, och det plågar Gustavsson.”

Frälsningssoldaten rör sig inte, utan ligger kvar med huvudet mot bordskivan. Den osynliga gestalten däremot har gjort ett försök att komma närmare, liksom för att höra bättre, men har genast blivit tillsagd av Georges att hålla sig stilla. ”Om du rör dig, David, så måste jag pålägga dig straff, vars like du aldrig har drömt om,” säger han, och David Holm, som nu vet, att han kommer att hålla ord, förblir orörlig.

”Halleluja!” utbrister slumssystemen med ett överspant uttryck över ansiktet. ”Halleluja! Vilka äro vi, att vi skulle döma

henne? Har Gustavsson inte sett, att då ett hjärta är fyllt av högmod, då ger det sin kärlek åt någon av de mäktiga och stora i denna världen, men då ett hjärta ingenting annat rymmer än ödmjukhet och barmhärtighet, åt vem kan det då ge sin varmaste kärlek, annat än åt den, som är störst i hårdhet, i förfall, i förvillelse?”

Vid dessa ord är det David Holms tur att känna ett sting av obehag. ”Men du är då bra besynnerlig i natt,” tänker han för sig själv. ”Vad bryr du dig om vad de där människorna säga om dig? Har du väntat, att de skulle sätta särskilt värde på dig?”

Frälsningssoldaten lyfter nu upp sitt ansikte och ser prövande på slumsystemern. ”Det är inte bara detta, syster Maria.”

”Ja, Gustavsson, jag förstår vad Gustavsson menar. Men Gustavsson skall komma ihåg, att syster Edit då till en början inte visste, att David Holm var gift. Och i alla fall,” fortsätter hon efter en liten tvekan, ”så tror jag – det är så svårt att tänka sig annat åtminstone –, att hela hennes kärlek gick ut på att få honom omvänd. Om hon hade fått se honom stå på estraden och bekänna, att han var frälst, så skulle hon ha varit lycklig.”

Frälsningssoldaten har fattat slumsystemerns hand, medan hans blickar hänga vid hennes mun. Vid hennes sista ord drar han ett lättnadens andetag. ”Men då var det ändå inte den kärleken, som jag menar!” säger han.

Slumsystemern höjer litet på axlarna och suckar inför denna envishet. ”Jag har aldrig fått något förtroende av syster Edit i denna sak. Det kan ju hända, att jag har tagit miste.”

”Har inte syster Maria hört något av syster Edits egen mun, då är det min tro, att syster Maria har misstagit sig,” säger den unge mannen med stort allvar.

Den liggande vålnaden nere vid dörren förmörkas. Han tycker inte om den vändning samtalet nu har tagit.

”Jag säger inte, Gustavsson, att syster Edit kände något annat än medlidande för David Holm, första gången hon såg honom. Och hon borde inte ha älskat honom sedan heller, ty han kom en tid mycket ofta i hennes väg, och jämt stod han henne emot. Det var hustrur, som vände sig till oss och klagade över att deras män hade blivit lockade att övergiva sitt arbete, sedan David Holm hade kommit till staden. Och det var ett tilltagande i fräckhet, i våldsamhet, i laster. Överallt, där vi vandrade fram bland de elända, fingo vi erfara det. Och vi tyckte, att vi alltid kunde spåra det fram till David Holm. Men sådan, som syster Edit är, var det väl naturligt, att just detta skulle egga henne att söka vinna honom för Guds sak. Han var som ett villebråd, som hon förföljde med starka vapen, och ju mer det vände sig mot henne, desto häftigare anföll hon det, i sin förtröstan att hon ändå till slut skulle komma att segra, därför att hon var den, som var starkast av de två.”

”Halleluja,” utbrast frälsningssoldaten, ”det var hon också, syster Maria! Minns syster Maria, att ni och syster Edit en kväll kom in på en källare, där ni gick omkring och delade ut affischer om den nya slumstationen? Då såg syster Edit, att David Holm satt där vid ett bord och hade till sällskap en ung man, som hörde på hur landstrykaren gjorde sig lus-

tig över slumsystrarna och instämde i hans skratt. Och syster Edit lade märke till den unge mannen, och hennes hjärta blev rört över honom, och hon sade till honom ett par ord om att han inte skulle låta sig fördärvas. Och den mannen svarade henne ingenting och följde henne inte genast. Men han kunde inte förmå sin mun till att le, fastän han satt kvar i samma sällskap, och han fyllde på sitt glas, men kunde inte föra det till sina läppar. David Holm och de andra skrattade åt honom och sade, att han hade blivit skrämmd av slumsystemen, men det var inte så, syster Maria, inte så, utan det var hennes medlidksamhet, att hon inte hade kunnat låta bli att varna honom, som rörde honom och betvang honom, så att han måste lämna de andra och följa henne. Ni vet, att detta är sant, syster Maria, och ni vet också vem den mannen var.”

”Amen, amen, det är sant, att jag vet vem den mannen är, som från den dagen har varit vår bästa vän,” säger slumsystemen och nickar vänligt över till frälsningssoldaten. ”Jag nekar inte, att syster Edit segrade över David Holm någon enda gång, men alltsomoftast blev hon slagen. Hon hade också blivit förkyld under nyårsnatten, och hon gick och kämpade med en hosta, som inte ville gå över, som inte har gått över den dag som är. Det låg sjukdomens missmod över henne, och det våldade kanhända också, att hon inte stred med den gamla segerlyckan.”

”Syster Maria!” infaller frälsningssoldaten. ”Det är ingenting i det ni säger mig, som tyder på att hon höll honom kär.”

”Nej, Gustavsson har rätt. Ingenting tydde på det då i bör-

jan. Jag skall säga Gustavsson vad det var, som kom mig att tro det. Vi kände en fattig sömmerska, som hade lungsot, men som stred emot sin sjukdom och framför allt kämpade rent övermänskligt mot smittan, därför att hon hade ett barn, som hon ville akta för sjukdomen. Hon talade om för oss, att en dag, då hon hade kommit i hosta ute på gatan, hade en landstrykare gått rakt fram till henne och förebrått henne för hennes pjosk. 'Jag har lungsot, jag med,' hade han sagt, 'och doktorn vill, att jag skall akta mig, men det sker inte. Jag hostar människor rätt upp i ansiktet, därför att jag hoppas, att de ska gå åt. Varför ska de ha det bättre än vi? Det skulle jag just vilja veta.'

Mer hade han inte sagt, men sömmerskan hade blivit så skrämmd av honom, att hon hade känt sig sjuk hela dagen. Hon beskrev honom som en lång karl, som hade sett ståtlig ut, fastän han hade varit klädd i usla, trasiga kläder. Ansiktet hade stått mera otydligt för henne, men i timal hade hon sett för sig hans ögon, som lågo som två gula, ilskena strimmor mellan svullna ögonlock. Och det, som hade skrämt henne mest, det var, att han inte hade syntts henne drucken eller alldeles förfallen, men ändå talade, som han gjorde, och närde ett så bittert hat till sina medmänniskor.

Det var ju inte underligt, att syster Edit genast kände igen David Holm på denna beskrivning, men det förvånade mig, att hon tog honom i försvar. Hon ville förmå kvinnan att tro, att han bara hade roat sig med att skrämma henne. 'Det förstår ni väl, att en man, som ser så stark ut som han, inte kan ha någon tuberkulos,' sade hon. 'Jag tror, att han är elak nog

för att vilja skrämma er, men inte skulle han gå och smitta ner folk med vett och vilja, om han vore sjuk. Han är väl inte något missfoster heller?’

Vi andra sade emot; vi trodde, att han inte gjorde sig sämre, än han var, men hon försvarade honom allt ivrigare, och hon blev nästan ond på oss, som trodde så illa om honom.”

För andra gången visar körkarlen ett tecken till att han följer med det, som försiggår omkring honom. Han böjer sig ner och ser sin kamrat in i ögonen. ”Jag tror, att slumsystemen har rätt, David. Den, som kunde neka att tro allt ont om dig, den har säkert haft dig mycket kär.”

”Det kan ju hända, Gustavsson, att det där ingenting betyder,” fortsätter slumsystemen, ”och det, som jag lade märke till ett par dar därefter, det betydde kanske än mindre. Men det var så, att då syster Edit en kväll vandrade hemåt och var nedslagen och modfälld över motgångar, som hade mött hennes skyddslingar, kom David Holm fram till henne och började tala med henne. Han ville bara säga henne, sade han på sitt försmädliga sätt, att nu skulle hon få det bättre och lugnare, därför att han skulle bege sig bort från staden.

Jag hade väntat, att syster Edit skulle bli glad åt detta, men jag hörde på hennes svar, att hon blev ledsen. Hon sade rent ut till honom, att hon hellre ville, att han stannade, så att hon finge strida med honom än en tid.

Då beklagade han detta, men han kunde ändå inte stanna, därför att han var stadd på resa genom Sverige för att söka efter en person, som han nödvändigt måste ha reda på. Det fanns ingen ro eller rast för honom, förrän han funne den personen.

Och vet Gustavsson, syster Edit frågade med sådan tydlig ängslan efter vem denna person var, att jag var färdig att viska till henne, att hon skulle ta sig i akt och inte ge sig till spillo inför en sådan man. Men han tycktes ingenting märka, utan svarade bara, att om han funne personen i fråga, skulle det säkert bli henne kunnigt. Han hoppades, att hon då skulle glädja sig med honom över att han inte mer behövde dra land och rike omkring som en fattig luffare.

Därmed gick han, och han måtte ha hållit ord, för vi sågo inte vidare till honom. Jag hoppades, att vi aldrig mer skulle behöva ha något med honom att göra, därför att han syntes mig föra olycka med sig, var han visade sig. Men nu hände en dag, att en kvinna kom upp till syster Edit på slumstationen för att fråga efter David Holm. Hon anförtrodde henne, att hon var hans hustru, som inte hade kunnat stå ut med hans dryckenskap och dåliga levnad, utan hade övergivit honom. Hon hade smugit sig bort i hemlighet och tagit barnen med sig och flyttat till vår stad, som låg så långt från deras forna hem, att det inte hade fallit honom in att på allvar söka henne här. Hon hade nu fått arbete på en fabrik och var så väl lönad, att hon kunde försörja sig och de sina. Och det var en välklädd kvinna, som ingav förtroende och aktning, och hon hade blivit ett slags föreståndarinna för de unga flickorna, som arbetade på fabriken, och hade redan kunnat förtjäna så mycket, att hon hade skaffat sig ett trevligt hem med tillräckligt av möbler och husgeråd. Men förut, medan hon ännu hade bott kvar hos sin man, hade hon inte ägt nog till föda åt sig och barnen, utan de hade måst svälta.

Nu hade hon hört, att hennes man hade varit sedd i staden, och att slumsystrarna kände honom, och hon hade kommit upp för att få veta av oss hur han hade det.

Om Gustavsson hade varit närvarande då och hört och sett syster Edit, skulle Gustavsson aldrig ha kunnat glömma det. Då kvinnan först kom till oss och talade om vem hon var, bleknade hon och såg ut, som om hon hade fått en sorg till döds, men hon återhämtade sig snart, och det kom ett uttryck i hennes ögon, som var överjordiskt. Det syntes, att hon hade övervunnit sig själv och ingenting begärde för egen del av något, som hörde denna världen till. Och till hans hustru talade hon med en sådan ljuvlighet, skulle jag ha velat säga, att hon rörde henne till tårar. Hon sade henne inte ett förebrående ord, men ändå förmådde hon henne att ångra, att hon hade övergivit sin man. Jag tror, att hon kom kvinnan att anse sig själv som ett under av hårdhet. Och än mer, Gustavsson, syster Edit förstod att väcka upp hos henne den gamla kärleken, ungdomskärleken, som hon hade känt för sin man, då de först gifte sig. Hon lockade hustrun att berätta om hurudan han hade varit första tiden av äktenskapet, och hon kom henne att längta efter mannen. Gustavsson skall inte tro, att hon dolde hurudan han nu var, men hon ingav den andra en lika stark åstundan att få upprätta David Holm, som den hon själv kände.”

Körkarlen borta vid dörren har under detta tal åter böjt sig fram och betraktat den fångne, men denna gång reser han sig upp utan att säga något. Det samlar sig omkring hans forne kamrat något mörkt och ohyggligt, som han inte tycks kunna

uthärda. Han rätar upp sig mot väggen och drar hättan djupt ner över ögonen för att slippa se honom.

”Säkert fanns det redan hos hustrun en grodd av samvets-
kval, därför att hon hade lämnat sin man till hans egen dålig-
het och ondska,” fortsätter slumsystemen. ”Och medan hon nu
talade med syster Edit, tog allt detta ny växt hos henne. Den-
na första gång var det dock inte fråga om att hon borde låta
mannen veta var hon fanns, utan det blev beslutat under an-
dra långa samtal. Och jag vill inte säga, Gustavsson, att syster
Edit övertalade henne, inte heller att hon ingav henne några
stora förhoppningar, men jag vet, att hon önskade, att hustrun
skulle kalla honom hem till sig. Hon trodde, att det skulle
rädda honom, och hon avrådde henne inte. Jag måste säga, att
det var syster Edits verk, att det blev av, jag måste säga, att det
var hon, som återförenade den mannen med dem, som han
hade makt att fördärva. Jag har tänkt och undrat mycket över
detta, och jag förstår inte hur hon skulle ha vågat att ta på sig
ett sådant ansvar, om hon inte hade älskat honom.”

Hon uttalade dessa ord med stark övertygelse, men de två,
som förut hade blivit upprörda, då hon hade berättat om
den sjuka slumsystemens kärlek, förhöllo sig nu stilla. Fräls-
ningssoldaten satt orörlig med handen över ögonen, och den
liggande gestalten vid dörren hade återtagit det uttryck av
mörk hatfullhet, som han hade burit, då han först släpades in
i rummet.

”Ingen av oss visste vart David Holm hade vandrat,” börjar
slumsystemen på nytt, ”men syster Edit sände honom bud med
andra av de kringströvande, att vi kunde ge honom under-

rättelser om hans hustru och barn, och det dröjde inte länge, innan han kom. Och syster Edit förde nu honom och hans hustru tillsammans, sedan hon först hade sört för att han blev ordentligt klädd och hade skaffat honom plats bland stadens byggnadsarbetare. Hon begärde inga löften och förbindelser av honom. Hon visste, att sådana som han kan ingen binda med löften, men hon ville omplantera i god jordmån den säden, som hade vuxit bland törnen, och hon var viss om att hon skulle lyckas.

Och vem vet om inte syster Edit skulle ha kunnat vinna sitt mål? Men nu hände den stora olyckan. Syster Edit blev först liggande i lunginflammation, och när denna var hävd, och vi hoppades på ett snart tillfrisknande, tynade hon i stället av, och vi måste sända henne till sanatoriet.

Men hur David Holm har varit mot sin hustru, det behöver jag inte säga Gustavsson. Det vet Gustavsson lika väl, som vi alla veta det. Den enda, som vi ha försökt hålla i okunnighet, är syster Edit, därför att vi ha velat vara misskundsamma mot henne. Vi ha hoppats, att hon skulle få dö utan att höra det, men nu är jag inte säker på hur det förhåller sig härmed. Jag tror, att hon vet det.”

”Hur skulle hon ha fått veta?”

”Det bandet, som binder henne vid David Holm, är så starkt, så att jag tror, att hon har kunnat skaffa sig kunskap om det, som rör honom, på andra vägar än de vanliga. Och det är därför, att hon vet allt, som hon hela dagen har begärt att få tala med honom. Hon har dragit oändligt elände över hans hustru och barn, och hon har bara dessa korta stunder på

sig för att ställa till rätta. Och vi äro så slöa, att vi inte kunna hjälpa henne så mycket, att vi skaffa hit honom!”

”Men vad tjänar det till?” frågar frälsningssoldaten envist.
”Hon kan inte tala med honom. Hon är för svag.”

”Jag kan tala med honom i hennes namn,” säger slumssystemern med tillförsikt. ”Och han skulle lyssna till de ord, som talades till honom invid hennes dödsbädd.”

”Vad skulle ni säga honom, syster Maria? Skulle ni säga honom, att hon älskade honom?”

Slumssystemern reser sig upp. Hon knäpper händerna över bröstet och står med ansiktet vänt uppåt och ögonen slutna.

”Ack, Herre Gud,” ber hon, ”låt det ske så, att David Holm kommer hit, innan syster Edit dör! Gode Gud, låt det ske så, att han får se hennes kärlek, och att hennes kärleks eld smälter hans själ! Gode Gud, är inte den kärleken sänd till henne, för att den skall besegra hans hjärta? Gode Gud, gör mig modig, så att jag inte tänker på att spara henne, utan vågar lägga ned hans själ i lågan av hennes kärlek! Gode Gud, låt honom känna den som en mild vind genom själen, som fläkten av en änglavinge, som det röda ljuset, som tändes om morgonen i öster och fördriver nattmörkret! Gode Gud, låt honom inte tro, att jag vill ha hämnd på honom! Gode Gud, låt honom förstå, att syster Edit endast har älskat det allra innersta i honom, det, som han själv har sökt att förkväva och döda! Gode Gud — —

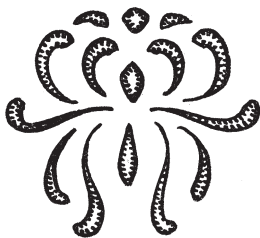
Slumssystemern spritter till och ser upp. Frälsningssoldaten står och drar på sig rocken. ”Jag skall gå efter honom, syster Maria,” säger han med något tjockt i rösten. ”Jag skall inte komma tillbaka utan honom.”

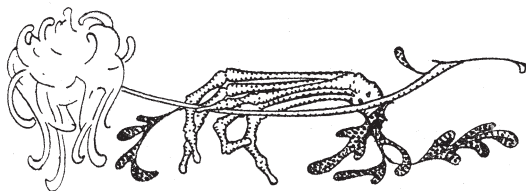
Men den liggande gestalten borta vid dörren vänder sig nu mot körkarlen och tilltalar honom.

”Georges, är det inte nog med det här? Då jag först kom in hit, var det något, som grep mig, i det, som de talade om. På det sättet hade du kanske kunnat få mig mjuk, men du skulle ha varnat dem. De skulle ha låtit bli att tala om min hustru.”

Körkarlen svarar inte, men med en liten rörelse visar han inåt rummet. Det är en gammal kvinna, som har kommit in genom tapetdörren längst borta i förmaket. Hon går med tysta steg fram till de båda, som ha fört det långa samtalet, och säger med en röst, som skälver under betydelsen av det, som hon har att förkunna:

”Hon vill inte längre ligga kvar därinne. Hon vill flytta hit ut. Nu är det snart förbi.”

VI.

Den stackars lilla slumsystemen, som ligger på dödsbädden, känner hur hon för varje ögonblick blir alltmer svag och maktlös. Hon har inte några plågor, men hon ligger och strider mot döden, såsom hon mången natt, då hon har vakat hos en sjuk, har stridit mot sömnen. ”Ack, så ljuvligt du lockar! Men det går inte an, att du tar mig,” har hon då sagt till sömnen, och om den i alla fall har sänkt sig över henne ett par ögonblick, har hon raskt spruttit upp ur den och återvänt till sina plikter.

Nu tycker hon, att någonstädes i ett svalt rum med en oändligt frisk och ren luft, som det skulle vara en ljuvlighet för hennes sjuka lungor att inandas, bäddas en djup och bred säng med kuddar så mjuka och pösande som en jäsande deg. Hon vet, att denna bädd göres i ordning åt henne, och hon längtar efter att få sjunka ner i den och sova bort all den oändliga matigheten, men hon har en känsla av att hon då skulle somna in så djupt, att hon aldrig mer skulle vakna. Hon fortfar att visa

från sig vilans lockelse. Den kan ännu inte få komma henne till del.

När den lilla slumsystem blickar ut i rummet, ligger det en förebråelse i hennes ögon. Hon ser strängare ut, än hon har gjort någonsin förr. ”Vad ni är hårda, som inte hjälper mig med detta enda, som jag åstundar,” tycks hon klaga. ”Har jag inte gått så många steg för att tjäna er alla, då jag var frisk, att ni kunde göra er den mödan att kalla hit honom, som jag vill råka?”

Hon ligger som oftast med slutna ögon och väntar och lyssnar så ivrigt, att ingen rörelse i det lilla huset undgår henne. Med ens får hon det intrycket, att en främmande har kommit in i det yttre rummet och sitter där och väntar på att bli införd till henne. Hon slår upp ögonen och ser bönfällande på sin mor.

”Han står ju nere vid köksdörren. Kan inte mor släppa in honom?”

Hennes mor reser på sig, går fram till tapetdörren, öppnar den och ser ut i det större rummet. Hon kommer tillbaka och skakar på huvudet. ”Det är ingen där, barn,” säger hon, ”ingen mer än syster Maria och Gustavsson.”

Då suckar den sjuka och sluter ögonen på nytt. Men än en gång har hon förnimmelsen, att han sitter tätt innanför dörren och väntar. Om bara hennes kläder låge på en stol vid sängfoten som vanligt, skulle hon sätta dem på sig för att själv kunna gå dit ut och tala vid honom. Men kläderna ligga där inte, och dessutom fruktar hon, att hennes mor inte skall ge henne tillåtelse att stiga upp.

Hon undrar och undrar hur hon skall kunna komma ut i det yttre rummet. Hon är viss om att han finns där. Mor kan bara inte förmå sig att släppa in honom till henne. Mor tycker väl, att han ser förfärlig ut, och vill inte, att hon skall tala vid en sådan karl. Mor tror, att det inte tjänar något till, att hon får råka honom. Mor menar, att det kan göra henne detsamma hur det skall gå honom nu, då hon måste dö.

Till sist hittar hon på något, som förefaller henne utomordentligt listigt. ”Jag skall be mor, att jag får flytta ut i det stora rummet och ligga där,” tänker hon. ”Jag skall säga henne, att jag längtar att få se det än en gång. Det kan inte mor ha något emot.”

Hon framför sin önskan, men hon måste undra om modern kan ha genomskådat hennes syfte med flyttningen, ty denna har mycket att invända. ”Ligger du inte bra, där du ligger?” säger hon. ”Du har ju varit nöjd med att ligga här de andra dagarna.”

Hon gör ingenting för att villfara den sjukas bön, utan blir sittande stilla. Den lilla slumsystemen känner det så, som då hon var barn i världen och hade bett modern om något, som denna inte fann det lämpligt att ge henne. Och på samma sätt som ett litet barn börjar hon nu att bedja och kälta för att uttrötta hennes tålmod.

”Mor, jag vill så gärna komma ut i det stora rummet. Gustavsson och syster Maria bära mig nog dit ut, om bara mor kallar på dem. Det blir inte så länge, mor, som min säng behöver stå där.”

”Du skall få se,” säger hennes mor, ”att du är inte väl där-

ute, förrän du längtar hit igen,” men hon reser sig i alla fall och kommer tillbaka med de två vännerna.

Det är en lycka, att hon ligger i den lilla lätta träsängen, som hon har sovit i som barn, så att de tre, syster Maria, Gustavsson och hennes mor, mycket väl rå med att bära ut henne. Så snart hon är kommen genom dörröppningen, kastar hon en snabb blick framåt köket. Hon blir helt häpen över att hon inte ser honom där. Denna gång har hon varit alldeles säker på sin sak.

Hon känner sig mycket besviken, och i stället för att se sig omkring i det tredelade rummet, som gömmer så många minnen, lägger hon ihop ögonen. Då har hon genast åter förnimmelsen, att en främmande sitter nere vid dörren och väntar. ”Det är omöjligt, att jag tar miste,” tänker hon. ”Någon måste finnas där, antingen det nu är han eller någon annan.”

Hon öppnar ögonen på nytt och genomforskar rummet med skärpt uppmärksamhet. Då upptäcker hon med stor möda, att därnere vid dörren står något. Det är inte så tydligt som en skugga. Hon skulle vilja säga att det är bara skuggan av en skugga.

Modern böjer sig ner över henne. ”Har du det bättre nu, sedan du har kommit hit?” frågar hon.

Hon nickar och viskar, att hon är så glad att vara där. Men hon tänker inte på rummet, utan ligger hela tiden och ser neråt dörren. ”Vad är det, som finns därnere?” undrar hon, och hon tycker, att det gäller mer än livet för henne att få reda på detta.

Syster Maria kommer att ställa sig så, att hon skymmer bort dörren, men med ansträngande av alla sina krafter för hon undan henne.

De ha satt ner hennes säng i den avdelningen av rummet, som hon och hennes mor brukade kalla för deras förmak, och denna avdelning ligger längst borta från dörren. När hon har legat där en liten stund, viskar hon till sin mor: "Nu har jag sett hur det ser ut i förmaket, nu vill jag också ut i matsalen."

Hon kan märka, att hennes mor utbyter en bekymrad blick med de andra två, och att de skaka på huvudet. Hon uttyder det så, att de äro ängsliga för att flytta henne närmare den där skugglike, som dröjer nere vid dörren. Hon har nu så småningom börjat ana vem han är, men hon blir inte rädd för honom, bara önskar att komma honom närmare.

Hon ger sin mor och sina vänner en bönfällande blick, och de lyda henne utan att göra några vidare invändningar.

När hon nu befinner sig i den avdelningen, som de förr kallade matsalen, är hon dörren mycket närmare och kan urskilja, att där dröjer en mörk gestalt, som håller något slags verktyg i sina händer. Detta kan inte vara han, men det är i alla fall någon, som det är av stor vikt för henne att få råka.

Hon måste komma honom närmare, och under det att hon anstränger sig för att frambringa ett urskuldande leende, gör hon ett tecken, att hon också vill bli förd till köket. Hon ser, att hennes mor blir så bedrövad över detta, att hon börjar gråta, och genom hennes själ far en flyktig tanke på att hennes mor påminner sig henne sittande på golvet framför spisen, rodnande i eldskenet och pratande om allt möjligt, som har hänt henne i skolan, medan modern håller på att laga kvällsvarden åt dem. Hon förstår, att hennes mor i själva verket tycker sig se henne överallt på hennes vanliga platser, och att hon håller på

att svikta under den tomhetskänsla, som kommer över henne. Men hon får inte tänka på sin mor nu. Hon får inte fästa sin uppmärksamhet vid annat än det viktiga, som hon måste ombesörja under den korta tid, som återstår henne.

Nu, då hon har flyttats ända längst bort i rummet, kan hon äntligen tydligt se den oskönjbare, som finns nere vid dörren. Det är en gestalt i svart kåpa med en kapuschong dragen över huvud och ansikte. Han håller i handen en lång lie. Hon behöver inte ett ögonblick vara i tvivelsmål om vem han är.

”Det är Döden,” tänker hon. Och hon blir rädd, därför att han har kommit för tidigt för henne. Annars inger han henne ingen förskräckelse.

Alltsom den stackars sjuka har flyttat sig närmare och närmare, har den liggande, fängslade gestalten krupit ihop, försökt att göra sig mindre, liksom ville han undgå hennes uppmärksamhet. Han märker, att hon oupphörligen ser emot dörren, och det tyckes honom, att hon urskiljer något där. Han vill inte, att hon skall se honom. Det skulle vara en alltför stor förödmjukelse. Hennes blickar möta inte heller hans. De äro riktade mot en annan, och han förstår, att om hon varsnar någon, så är det inte honom, utan Georges.

Knappt har hon kommit dem som allra närmast, förrän han märker, att hon genom ett litet tecken med huvudet kallar Georges fram till sin bädd. Georges drar kåpan tätare omkring sig än förut, liksom han fröse, och stiger fram till henne. Hon ser upp till honom med ett litet, bevekande småleende.

”Du ser, att jag inte är rädd för dig,” viskar hon nästan ljudlöst. ”Jag vill gärna följa din kallelse, men först måste jag fråga

dig om du inte kunde ge mig uppskov till i morgon, så att jag finge fullgöra det stora uppdrag, för vars skull Gud sände mig hit till världen.”

Medan hon på detta sätt är upptagen av att tala till Georges, har David Holm lyft huvudet, så att han kan se henne. Han märker då, att hennes andes heliga upphöjdhet har gett henne en skönhet, som hon aldrig förr har ägt, något stolt, högt, ouppnåeligt, men så oemotståndligt intagande, att han inte mer kan tänka på att ta sina ögon från henne.

”Du kanske inte hör mig?” säger hon till Georges. ”Böj dig närmare framöver mig! Jag måste tala vid dig, utan att de andra höra vad jag säger.”

Georges böjer sig framåt, så att hans kapuschong nästan rör vid hennes ansikte. ”Tala så lågt du vill!” säger han. ”Jag skall ändå höra dig.”

Hon börjar då tala med en viskning så svag, att ingen av de tre människorna, som stå omkring hennes bädd, ha en aning om att hon säger något. Det är bara körkarlen och den andra vålnaden, som höra henne.

”Jag vet inte om du har reda på vad det gäller för mig,” säger hon till Georges, ”men jag behöver nödvändigt uppskov till i morgon, så att jag får råka någon, som jag måste tala till rätta. Du vet inte hur illa jag har handlat. Jag har varit för självrädig och oförvägen. Hur skall jag kunna träda inför Guds ansikte, jag, som har vållat en sådan förfärlig olycka?”

Hennes ögon vidga sig av skräck, och hon drar tungt efter andan, men hon fortsätter utan att invänta något svar.

”Jag måste väl tala om för dig, att den jag vill råka är den

mannen, som jag älskar. Du förstår mig ju? Den mannen, som jag älskar.”

”Men, syster,” säger körkarlen, ”den mannen — — —

Men hon vill inte höra hans svar, förrän hon har fått framlägga allt det, som bör beveka honom.

”Du förstår, att jag är i stor nöd, då jag säger detta. Det är inte lätt för mig att erkänna, att jag älskar just den mannen. Det har varit en skam för mig att tänka på att jag skulle vara så förfallen, att jag älskade någon, som är bunden vid en annan. Jag har stridit och kämpat emot. Jag har tyckt, att jag, som skulle vara en ledare och upprättare för de elända, har blivit sämre än den sämsta ibland dem.”

Georges' ena hand stryker över hennes panna liksom lugnande, men han säger ingenting, utan låter henne fortsätta.

”Men den värsta förödmjukelsen ligger ändå inte däri, att jag älskar en gift man. Den värsta förnedringen består däri, att det är en ond och dålig människa, som jag älskar. Jag vet inte varför jag skall ha kastat bort mig på en usling. Jag har hoppats, jag har trott, att det skulle finnas något gott hos honom, men jag har ständigt blivit besviken. Jag måste själv vara dålig, eftersom mitt hjärta har kunnat fara så vilse. O, kan du inte förstå, att det är omöjligt för mig att gå bort utan att ha fått göra ännu ett försök, utan att ha fått se honom bli en annan?”

”Du har nog gjort så många försök allaredan,” säger Georges avvisande.

Hon sluter ögonen och eftersinnar, men hon ser snart upp igen, och nu lyser en ny tillförsikt ur hennes ansikte.

”Du tror, att jag bara ber för min egen del, och du tycker

som de andra, att mig kan det göra detsamma hur det går honom; jag skall ju ändå tagas bort ifrån allt härnere. Jag får lov att tala om något för dig, som har hänt denna dag, så att du förstår, att det är för att hjälpa andra, som jag behöver uppskovet.”

Hon sluter ögonen och talar vidare utan att öppna dem.

”Ser du, det var i förmiddags. Jag förstår inte nu riktigt hur det kunde vara så, men jag var ute med en korg på armen, jag skulle väl bära mat till någon fattig. Jag stod inne på en gård, där jag aldrig vet mig ha varit förr. Det var höga hus runtomkring mig, och de sågo ordentliga och väl hållna ut, som om de skulle vara bebodda av bärgat folk. Jag visste inte vad jag kunde ha att göra på detta ställe, men så lade jag märke till att på ena husväggen fanns ett utbygge, som egentligen tycktes vara ämnat till ett hönshus. Nu hade man försökt att förvandla det till människoboning. Det var påspikat här och där med plankbitar och papp, det hade några sneda fönster och ett par skorstenrör av plåt på taket.

Ur det ena av skorstenrören trängde en tunn rök, och då jag sålunda förstod, att lägenheten var bebodd, sade jag till mig själv: ’Hit är det naturligtvis, som jag ämnar mig.’

Jag steg uppför en trätrappa, som var brant som en stege, och som än en gång kom mig att tycka, att jag begav mig upp till något slags fågelnäste, och jag lade min hand på låset till förstudörren. Jag kände, att den var olåst, och eftersom jag hörde röster därinne, steg jag på utan att knacka.

Ingen vände sig om och såg mot mig, då jag trädde in, och jag drog mig undan i vrån nere vid dörren och blev stående

där för att vänta, tills jag skulle behövas. För jag visste alldeles bestämt, att jag hade kommit dit för något särskilt viktigt ändamål.

Under tiden stod jag och tänkte på att jag hade kommit in i ett uthus och inte i ett rum för människor. Det fanns knappt några möbler, inte ens en säng. I en vrå lågo några trasiga madrasser, som jag kunde förstå skulle tjäna till bädd. Inga stolar, åtminstone inga så hela, att de hade kunnat säljas, och bara ett enda klumpigt och omålat bord.

Med ens sade jag till mig själv, att jag visste var jag var. Det var ju David Holms hustru, som stod mittpå golvet. De hade alltså flyttat, medan jag hade varit på sanatoriet. Varför hade de det så eländigt och obekvämt? Och var voro deras möbler? Var var den vackra chiffonjén och symaskinen och — —

Jag fick sluta mitt i uppräknningen. Jag visste inte vad jag inte saknade. Här fanns ju ingenting.

'Vad hustrun ser förtvivlad ut,' tänkte jag, 'och vad hon är fattigt klädd! Hon har blivit en annan sedan i våras.'

Jag ville skynda fram för att fråga, men jag hölls tillbaka därav, att det fanns två främmande damer i rummet, som stodo i livligt samtal med David Holms hustru.

De voro mycket allvarliga alla tre, och jag förstod snart vad det var fråga om. Det var meningen, att den fattiga kvinnans båda barn skulle föras bort till en barnasyl för att inte bli smittade av fadern, som hade lungsot.

Jag kunde inte tro, att jag hade hört rätt, 'Inte är det möjligt, att David Holm hade tuberkler,' tänkte jag. 'Jag vet, att jag en gång hörde talas om det, men jag ville inte tro det.'

En sak, som jag inte heller kunde förklara, var, att de bara talade om två barn. Jag ville minnas, att det skulle finnas tre.

Det dröjde inte, förrän jag fick veta orsaken. Den ena av de välgörande damerna hade märkt, att den fattiga modern grät, och hon sade något vänligt om att barnen skulle få lika god omvårdnad som någonsin i ett hem.

'Doktorinnan skall inte bry sig om, att jag gråter,' hörde jag hustrun svara. 'Jag skulle gråta mer, om jag inte finge skicka bort barnen. Jag har den yngste av dem på lasarettet, och när jag har sett hur han lider, så har jag sagt till mig själv, att om jag kunde få bort de andra två från hemmet, så skulle jag inte säga emot med ett ord, bara tacka och vara glad.'

När hon sade detta, kände jag en beklämmande ångest. Vad hade David Holm gjort med sin hustru och sitt hem och sina barn? Eller, rättare sagt, vad hade jag gjort? Det var jag, som hade släppt in honom till dem.

Jag började gråta och snyfta, där jag stod i mitt hörn. Jag kunde inte förstå, att inte de andra märkte mig, men ingen av dem låtsade om mig.

Jag såg, att hustrun närmade sig till dörren. 'Jag skall gå ner på gatan och kalla in barnen,' sade hon. 'De äro inte långt borta.'

Hon gick förbi mig och var mig så nära, att hennes fattiga, lappade klänning snuddade vid min hand. Då kastade jag mig ner på knä, drog klänningen till mina läppar, kysste den och grät. Men jag kunde ingenting säga. Den orätt, som jag hade gjort den kvinnan, var alltför stor.

Jag var förvånad över att hon inte alls lade märke till mig,

men jag kunde också väl begripa, att hon inte ville tala till den, som hade dragit in olyckan i hennes hem.

Den fattiga modern kom emellertid inte att lämna rummet, därför att en av damerna sade till henne, att det var en sak, som borde ordnas, innan barnen kallades in. Hon tog fram ett papper ur en handväska och läste upp det högt. Det var ett intyg, att föräldrarna anförtrodde sina barn i hennes vård, så länge som deras hem var smittat av tuberkulos, och skulle undertecknas av både far och mor.

Det fanns en dörr i motsatta ändan av rummet. Den öppnades nu, och David Holm kom in. Jag kunde inte låta bli att tro, att han hade stått och väntat bakom denna dörr för att visa sig just i rätta ögonblicket.

Han var klädd i de gamla, sluskiga kläderna, och han hade den elaka glimten i ögat. Jag måste säga till mig själv, att han såg sig omkring med tydlig förnöjelse, som om han vore glad över allt eländet omkring honom.

Han började tala om hur mycket han älskade sina barn, och att han kände det svårt, då det ena av dem var fört till lasarettet, att också förlora de båda andra.

De två damerna gjorde sig knappast besvär att höra på honom. De anmärkte endast, att hans barn så mycket säkrare skulle gå förlorade för honom, om han inte lämnade dem ifrån sig.

Medan de talade med honom om detta, vände jag ögonen från honom och såg på hustrun. Hon hade dragit sig upp mot en vägg, och hon såg på honom så, som jag tyckte, att en, som hade blivit piskad och rådbråkad, borde se på sin bödel.

Det började att gå upp för mig, att jag hade handlat mer orätt, än jag hade förstått hittills. Det tycktes mig, att det måtte finnas ett dolt hat hos David Holm till den kvinnan. Att han hade sökt bli återförenad med henne inte av längtan efter ett hem, utan för att få plåga henne.

Jag hörde hur han stod och underhöll de fina damerna med tal om sin faderskärlek. De svarade honom, att han kunde ge prov på den genom att iaktta doktors föreskrifter och låta bli att sprida smitta omkring sig. I så fall såge de gärna, att barnen finge stanna hemma.

Men ingen av dem anade ännu vad han hade i sinnet. Det var jag, som först förstod det. 'Han ämnar behålla barnen,' tänkte jag, 'han bryr sig inte om, att de bli smittade.'

Hustrun hade just kommit att inse detsamma. Hon skrek till våldsamt, besinningslöst. 'Den mördaren! Han vill inte låta mig sända bort dem! Han vill, att de ska stanna hemma, för att han skall få smitta ner dem, så att de dö! Han har räknat ut, att han skall hämnas på mig på det sättet!'

David Holm vände sig från henne med en axelryckning.

'Det är sant, att jag inte vill underskriva det där papperet,' sade han till de båda damerna.

Det blev ett häftigt talande och övertalande. Hustrun stormade lös på honom med vreda ord, och även de två damerna fingo en rodnad på kinderna och sade skarpa saker.

Han stod där alldeles lugn och sade, att han inte kunde undvara sina barn.

Jag lyssnade till detta under obeskrivlig ängslan. Det var ingen av de andra, som kunde lida som jag, därför att ingen

av dem älskade den mannen, som begick ogärningen. Jag stod där och hoppades, att de skulle finna de rätta, bevekande orden. Jag ville själv störta fram ur hörnet, där jag stod. Men det var en besynnerlig bundenhet över mig, så att jag inte kunde. 'Vad tjänar det till att tvista, att övertala?' tänkte jag. 'En sådan man som han måste man skrämman.' Varken hustrun eller någon av de andra sade ett ord om Gud. Ingen hotade honom med den Rättfärdiges vrede. Jag tyckte, att jag höll Guds straffande blix i min hand, men jag mäktade inte slunga den.

Det blev tyst i rummet på en gång. De två fina damerna reste sig och ville gå. De hade ingenting vunnit. Det hade inte heller hustrun. Hon hade slutat strida och hade sjunkit ihop i förtvivlan.

Än en gång gjorde jag ett övermänskligt bemödande för att kunna röra mig och tala. Orden brände mig på tungan. 'O, du hycklare!' ville jag säga. 'Tror du inte jag ser vad du menar och åsyftar? Jag, som skall dö, jag stämmer dig att möta mig inför Guds domstol. Jag anklagar dig inför den högste domaren för att vilja mörda dina egna barn. Jag skall bära vittne emot dig.'

Men då jag reste mig för att säga detta, då var jag inte längre därborta i David Holms bostad, utan jag var här hemma och låg maktlös i min säng. Och sedan dess har jag kallat och kallat, men inte kunnat få hit honom."

Den lilla slumssystemen har legat med slutna ögon, alltmedan hon har viskat fram denna berättelse. Nu öppnar hon dem mycket stort och ser på Georges med obeskrivlig ängslan. "Du kan ju inte låta mig dö utan att ha fått tala med honom?" säger hon bedjande. "Tänk på barnen och på hustrun!"

Den liggande gestalten förundrar sig över Georges. Han kunde ju ha lugnat henne med ett enda ord, sagt henne, att David Holm var ur spelet och inte längre kunde skada hustru och barn, men han undanhåller henne denna nyhet. I stället börjar han att göra henne mer missmodig.

”Vad skulle du ha för makt över David Holm?” säger han. ”Han är inte en man, som låter beveka sig. Detta, som du har sett i dag, är ingenting annat än den hämnd, som han i långa år har glatt sitt hjärta med att uttänka.”

”Ack, säg inte så, säg inte så!” utbrister hon.

”Jag känner honom bättre än du,” säger körkarlen. ”Och jag skall berätta dig vad det var, som gjorde David Holm till det han nu är.”

”Jag vill gärna höra dig,” säger hon. ”Det vore gott för mig, om jag kunde komma att förstå honom.”

”Du skall då följa mig till en annan stad,” säger körkarlen, ”och vi ska stanna utanför cellfängelset. Det är en aftonstund, och en man, som har suttit inne en åtta eller fjorton dagar för fylleri, blir just utsläppt. Ingen väntar honom utanför fängelseporten, men han stannar och ser sig omkring, i hopp att någon skall komma, ty det hade han önskat mycket livligt just då.

Det förhåller sig så, att mannen, som kommer ut ur fängelset, helt nyss har varit utsatt för en stark sinnesrörelse. Medan han har suttit där, har hans yngre bror råkat illa ut. Han har begått dråp, under det att han har varit drucken; och har blivit insatt i häkte. Den äldre brodern har inte vetat något om saken, förrän fängelsepredikanten har tagit honom med sig in i dråparens cell och visat honom den unge mannen, som satt där

med handklovarna ännu på, för han hade varit våldsam vid infångandet. 'Ser du vem det är, som sitter här?' har prästen frågat, och då mannen såg, att det var hans bror, grep det honom häftigt, för den där brodern hade han alltid tyckt mycket om. 'Det blir nu han, som kommer att få sitta i fängelse i många år,' sade prästen, 'men vi säga alla här, David Holm, att det är du, som borde tjäna av straffet i hans ställe, ty det är ingen annan än du, som har lockat och förfört honom, tills han har blivit en sådan fyllhund, att han inte vet vad han gör!'

Det hade varit med knapp nöd, som David Holm hade kunnat hålla sig lugn, ända tills han kom tillbaka till sin cell, men då började han gråta, såsom han inte hade gråtit, sedan han var barn. Och efteråt hade han sagt till sig själv, att nu ville han vända om från sina onda vägar. Han hade inte förut förstått hur det kändes att ha dragit ett stort elände över någon, som han höll av. Nu hade hans tanke från brodern vänt sig till hustru och barn, och han hade med ens förstått, att de hade det svårt, men nu lovade han sig, att de aldrig mer skulle behöva beklaga sig över honom. Och nu den där aftonstunden, då han kommer ut ur fängelset, längtar han efter hustrun för att få tala om för henne, att han ämnar börja ett nytt leverne.

Men hon är honom inte till mötes vid fängelset, och inte heller möter han henne på vägen. Ja, då han kommer hem till deras bostad och knackar på där, så slår hon inte upp dörren på vid gavel för honom, som hon annars brukar, då han har varit länge borta. Det far en aning igenom honom om hur det står till, men han vill inte tro den. Det är omöjligt, att detta skulle hända just nu, då han vill bli en annan människa.

Hustrun brukar alltid stoppa in nyckeln under dörrmattan, då hon går ut, och han böjer sig ner och finner den på det vanliga stället. Så öppnar han dörren och ser in i sitt hem och undrar om han har gått galet, därför att rummet är alldeles tomt. Ja, inte riktigt tomt heller: de flesta möblerna stå kvar, men där finns inte en människa.

Inte heller finns det ved eller mat, inte gardiner för fönsterna. Rummet är otrevligt och ruskigt och förefaller att ha stått obebott i flera dar.

Han går in till grannarna och frågar om hustrun har blivit sjuk, medan han har varit borta. Han försöker inbilla sig, att hon kan ha blivit förd till lasarettet. 'Ånej, det var ingen fara med henne häromdagen, då hon for sin väg,' svara de. - 'Men vart har hon då tagit vägen?' - 'Ja, det är det ingen, som vet.'

Han ser, att de äro både nyfikna och skadeglada, och han känner återigen, att det bara kan förhålla sig på ett sätt. Det är nog så, att hustrun har begagnat tillfället, medan han har suttit inne, och rest sin väg. Hon har tagit med sig barnen och det, som hon eljest bäst behövde, och inte förberett honom på något sätt, utan låtit honom komma hem till denna tomhet. Och han, som har tänkt, att han skulle komma till henne med så stor glädje! Han har läst över vad han skulle säga till henne. Han ämnade riktigt bedja henne om förlåtelse. Han har en vän, en karl, som har tillhört en bildad samhällsklass, men är alldeles förfallen. Han har ämnat lova, att han inte mer skall söka hans sällskap, fastän han dras till honom inte bara av det, som är ont hos honom, utan därför, att han har bildning och vetande. Nästa dag skulle han ha gått till sin gamle mästare

och bett att bli upptagen i tjänst igen. Han skulle ha trälät för henne och barnen, så att de skulle ha fått gå i snygga kläder och inte mer behövt leva en bekymmersam dag. Och nu, då han har tänkt ut allt detta, har hon rymt från honom!

Han blir kall, han blir varm, han ryser över hennes hjärtlöshet. Ja, han kunde ha förstått, att hon hade gått, om det bara hade skett öppet och ärligt. Han hade i så fall inte haft någon rätt att vredgas, för hon har haft ett svårt liv med honom. Men att hon hade smugit sin väg och låtit honom komma till det tomma hemmet utan en varning, det var hjärtlöst. Det kunde han aldrig förlåta henne.

Han var utskämd inför alla människor. I denna stund skratade de åt honom i hela kvarteret. Men han lovade sig, att de skulle få sluta upp att skratta. Han skulle nog finna igen sin hustru, och då skulle han göra henne lika olycklig, som han var själv, och dubbelt till. Han skulle allt lära henne hur det känns att frysa ända in i hjärtrötterna, som han nu gjorde.

Det var den enda lindring han kunde skaffa sig, att han tänkte på hur han skulle straffa henne, då han fann henne. Sedan har han i tre års tid gått och sökt henne och hela tiden närt sitt hat med tanken på vad hon gjort mot honom, så att det har blivit till en förbrytelse utan mått. Han har gått ensam på ödsliga vägar, och under tiden har hatet och hämndlusten växt sig allt större. Han fick gå och söka så länge, att han riktigt hann att tänka ut hur han skulle pina henne, om de bleve återförenade.”

Den lilla slumssystemen har tegat allt hittills, men med livligt minspel har hon följt med berättelsen. Nu avbryter hon den mörka gestalten med ängslig röst:

”O nej, säg ingenting mer! Det blir så förfärligt. Hur skall jag kunna stå till svars för det jag gjorde? Ack, ack, om jag inte hade fört dem samman! Hans synd hade inte blivit så stor, om inte jag hade varit.”

”Nej, jag skall ingenting mer säga,” svarar körkarlen. ”Jag vill ju bara, att du skall förstå, att det inte tjänar något till, att du ber om uppskov.”

”Å, men jag ville!” utbrister hon i själsångest. ”Jag kan inte dö, jag kan inte! Giv mig bara några ögonblick! Du vet ju, att jag älskar honom. Jag har aldrig älskat honom som i dag.”

Vålnaden borta vid dörren rycker till. Alltmedan syster Edit och körkarlen ha talat med varandra, har han betraktat henne. Varje hennes ord har han sugit i sig och varje hennes ansiktsuttryck för att minnas dem evigt. Allt, vad hon har sagt, även då hon har varit som mest hård mot honom, har varit ljuvt att höra, all hennes ångest och medkänsla, då Georges berättade hans historia, ha helat hans sår. Han vet knappt ännu namn på det, som han känner för henne. Han vet bara, att av henne kunde han tåla allt. Han vet, att detta, att hon älskar honom sådan, som han har varit, honom, som har fört döden till henne, är något övermänskligt härligt. För varje gång, som hon säger, att hon älskar honom, känner hans själ en hänryckning, som han aldrig har trott möjlig. Han anstränger sig att dra körkarlens uppmärksamhet till sig, men denne ser inte åt hans håll. Då försöker han resa sig upp, men han tumlar tillbaka under ousägliga smärtor.

Han ser hur slumssystemen rör sig i bädden ängsligt och oroligt. Hon sträcker sina sammanknäppta händer i bön mot

Georges, men dennes ansikte är strängt och obevekligt. ”Jag skulle ge dig uppskov, om uppskov kunde gagna dig,” säger han till henne. ”Men jag vet, att den mannen har du ingen makt över.”

Därmed böjer körkarlen sig ner för att uttala de ord, som befria själen ur det kroppsliga höljet.

Då, i detta ögonblick, kommer en mörk gestalt krypande utmed golvet fram till den döende. Med en oerhörd ansträngning och till priset av en smärta, vars make han aldrig har kunnat ana, har han slitit sina bojor för att kunna nå fram. Han tror själv, att han skall bli straffad genom dessa smärtors utsträckning i oändlig tid, men syster Edit skall inte vänta och längta förgäves, då han finns där i samma rum. Han har smugit sig fram på andra sidan sängen, där hans fiende, Georges, inte kan se honom, och han når så långt, att han kan fatta en av hennes händer.

Så omöjligt det än är för honom att utöva det minsta tryck på denna hand, så förnimmer hon ändå hans närvaro, och med en hastig rörelse vänder hon sig mot David Holm. Hon ser honom där vid sin sida knäböjande, ja, än mer: med ansiktet tryckt mot golvet, inte vågande att se upp mot henne, endast med den handen, som omfattar hennes, meddelande henne sin kärlek, sin tacksamhet, sitt hjärtas begynnande uppmjukelse.

Då far över hennes ansikte en den saligaste glans av lycka. Hon ser upp till sin mor, till de två vännerna, som hon inte förrän nu har haft tid att ge ett ord till farväl, för att vinna deras medkänsla för det härliga, som har hänt henne. Hon pekar med den lediga handen nedåt mot golvet, för att de måtte se

och dela den oändliga glädjen, att David Holm ligger botfärdig, ångerfull vid hennes fötter. Men i detsamma böjer sig den svartklädde fram mot henne och säger:

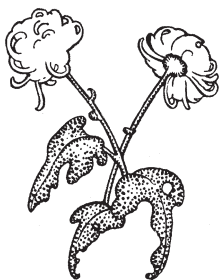
”Du fånge, du älskliga, kom ut ur ditt fängelse!”

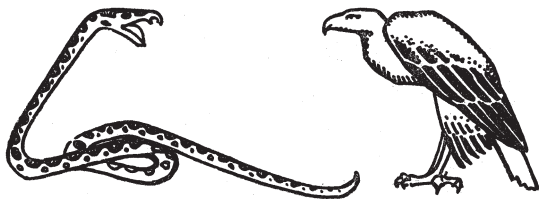
Då kastar hon sig tillbaka på kudden, och livet lämnar henne med en suck.

I samma ögonblick ryckes David Holm bort. Dessa band, som han inte kan se, endast känna, knyta sig på nytt kring hans armar, medan hans fötter få förbli fria, och Georges låter honom veta med en vredgad viskning, att han skulle ha blivit straffad med oändliga kval, om det inte hade varit för deras gamla vänskaps skull.

”Kom nu med härifrån!” fortsätter han. ”Vi två ha ingenting här att beställa. De, som skola ta emot henne, äro komna.”

Han släpar ut David Holm med omilt våld. Denne tror sig se, att rummet helt hastigt har fyllts av ljusa gestalter. Han tycker sig möta dem i trappan och på gatan, men han föres bort i sådan svindlande fart, att han ingenting hinner urskilja.

VII.

David Holm ligger åter nervräkt på dödskärrans botten, vred inte bara på hela den omgivande världen, utan också på sig själv. Vad var det för ett vansinne, som nyss hade kommit över honom? Varför hade han kastat sig till syster Edits fötter som en ångerfull och botfärdig syndare? Georges måtte visst skratta åt honom. En riktig karl bör kunna stå för sina gärningar. Han vet ju varför han har begått dem. Han skall inte rusa åstad och slunga allt sitt eget över bord bara därför, att en flickunge säger, att hon är kär i honom.

Vad var det, som hade kommit över honom? Var det kärlek? Men han var död. Hon var död. Vad skulle detta vara för slags kärlek?

Den halta hästen har åter satt sig i rörelse. Den trampar nu en av utfartsgatorna. Det bär utav bort från staden. Husen bli allt glesare, och gatlyktorna stå på långa avstånd. Man kan se fram till stadsgränsen, där de alldeles upphöra.

Alltsom de nalkas den sista lyktstolpen, gripes han av ett slags bedrövelse, av en oförklarlig ängslan för att avlägsna sig

från staden. Han känner, att han nu föres bort från något, som han aldrig hade bort lämna.

Och i samma ögonblick, som han erfar denna ängslan, hör han genom allt kärrans obeskrivliga gnissel och skrammel ljudet av talande röster bakom sig. Han höjer huvudet för att lyssna.

Det är Georges, som är i samtal med någon, som tycks åka med dem i kärran, en passagerare, som han inte har märkt förrän nu.

”Nu får jag inte följa med längre,” säger en mild röst, som är så förkvävd av sorg och smärta, att den är nätt och jämnt hörbar. ”Jag hade så mycket att säga honom, men han ligger här vred och ond, och jag kan varken göra mig sedd eller hörd av honom. Du får väl bära till honom min hälsning, att jag har varit här för att råka honom, men från denna stund tages jag bort och får inte mer visa mig för honom sådan, som jag nu är.”

”Men om han gör bättring och ångrar sig?” säger Georges.

”Du har själv sagt, att han ingen bättring kan göra,” säger rösten med skälvande sorg. ”Du skall hälsa honom från mig, att jag trodde, att vi evigt skulle höra samman, men nu, från denna stund, får han aldrig se mig mer.”

”Men om han kan försona sina onda gärningar?” säger Georges.

”Du vill väl hälsa honom från mig, att längre än hit fick jag inte följa honom,” klagar rösten, ”och bjuda honom mitt farväl.”

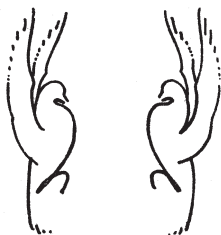
”Men om han kan omskapa sig och bli en annan?” säger Georges.

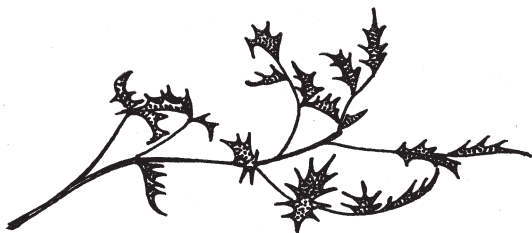
”Du må hälsa honom, att jag alltid skall älska honom,” säger rösten med en klang av än större vemod än förut, ”något annat hopp har jag inte att ge honom.”

David Holm har rest sig på knä på kärrbotten. Vid dessa ord gör han ett häftigt bemödande och står där plötsligen upprest till sin fulla längd. Han griper efter något, som fladdrar bort mellan hans bundna händers osäkra grepp. Han har inte hunnit att klart urskilja det, men det lämnar efter sig ett intryck av något skimrande ljust, av aldrig anad skönhet.

Han vill slita sig lös och skynda efter den flyende, men nu hindras han därifrån av något, som lamslår honom mer än bojor och band.

Det är kärleken, andarnas kärlek, den, av vilken jordiska människors kärlek endast är en svag efterlikning, som nu igen, liksom nyss förut vid dödsbädden, överväldigar honom. Den har långsamt genomglödgat honom, liksom en eld, som är under antändning, långsamt genomglödgar veden. Knappast vet man om dess verk, men den sänder dock ut en hastig flamma en och annan gång för att visa, att den är på väg att försätta allsammans i full låga. En sådan snabb flamma är det, som nu har strålat upp inom honom. Inte lyser den med full klarhet, men dess ljus är tillräckligt, för att han skall se den älskade så härlig, att han måste sjunka ner, slagen av maktlöshet, kännande, att han inte vågar, inte vill, inte uthärdar att närma sig henne.

VIII.

Körkarlens kärra for framåt i djupt mörker. På båda sidor stod tät och hög skog, vägen var så trång, att ingen himmel kunde urskiljas. Här tycktes hästen röra sig långsammare än annars, gnisslet från hjulen blev nu mer skärande, tankarnas räfst i själen strängare, den hopplösa enformigheten större än på andra ställen. Mitt under detta drog Georges in tömmarna, så att gnisslet för ett ögonblick upphörde, och utropade med högt klingande röst:

”Vad är all pina, som jag lider, vad är all pina, som väntar mig, att förlikna mot detta, att jag inte mer är i ovisshet om det enda, som är av vikt att veta? Jag tackar dig, Gud, att jag är utkommen ur jordelivets mörker. Jag lovar och prisar dig i allt mitt elände, därför att jag nu vet, att du har givit mig det eviga livets gåva.”

Färden började på nytt med skakande och gnissel, men körkarlens ord dröjde länge i David Holms öron. Det var första gången, som han kände en smula medlidande med sin gamle kamrat. ”Han är en tapper man,” tänkte han. ”Han klagar

inte, fastän det inte finns något hopp för honom att slippa bort från sin syssla.”

*

Det blev en lång resa, detta, en, som aldrig tycktes ta något slut.

Då de hade farit så lång tid, att David Holm antog, att de hade varit på väg minst ett dygn, kommo de till en vid slätt, som överskyggs av en himmel, som inte längre var mulen, utan klar, och där en blank halvmåne hade glidit upp alldeles mitt emellan de tre vise män och sjustjärnorna.

Med krypande långsamhet färdades den halta hästen över slätten, och då de äntligen hade överskridit den, såg David Holm upp till månskivan för att få reda på hur långt den hade hunnit. Då märkte han, att den inte alls hade flyttat sig, och började undra över detta.

De foro vidare. Med långa mellanrum kastade han en blick upp till himlen och såg då, att månen alltså inte rörde sig från sin plats mellan de tre vise män och sjustjärnorna, utan förblev stilla.

Han kom då att tänka på att fastän han tyckte, att de redan hade rest så länge som ett dygn, så hade det dock inte skett någon växling från natt till morgon, inte från dag till afton, utan samma natt hade rått hela tiden.

I timmar och timmar, såsom det föreföll honom, foro de nu framåt, men på himmelens stora urtavla flyttade sig ingen av visarna, utan allt förblev på samma plats.

Han skulle ha trott, att världen hade stannat i sin gång, om

han inte hade kommit att påminna sig vad Georges hade sagt honom om att tiden tänjdes ut och tänjdes ut, för att körkarlen skulle hinna att färdas till alla de ställen, dit han borde hinna. Han förstod med bävan, att detta, som för honom drogs ut till dagar och dygn, inte torde vara mer än ett par korta minuter efter människors tidsräkning.

I sin barndom hade han hört talas om en man, som hade gästade de saliga i deras boningar. Då den mannen hade kommit tillbaka, hade han sagt, att hundra år i Guds himmel hade gått lika fort som en dag på jorden.

Men för den, som körde dödskärran, blev kanske en enda dag likaså lång som hundra år på jorden.

På nytt erfor han en smula medkänsla med Georges. ”Det är inte underligt, att han längtar att bli avlöst,” tänkte han. ”Det har varit ett långt år för honom.”

*

Medan de körde uppför en hög backe, fingo de syn på en människa, som färdades ännu långsammare än de själva, och som de alltså voro i stånd att hinna upp.

Det var en gammal gumma, krokig och bräcklig, som släpade sig framåt med hjälp av en stadig käpp, och som trots sin stora svaghet bar på ett knyte så tungt, att det alldeles drog ner henne åt ena sidan.

Det föreföll, som om den gamla hade haft förmågan att se dödskärran, ty hon gick åt sidan för den och stod stilla vid väggkanten, då den kom mittför henne.

Sedan skyndade hon på sina steg något litet, så att hon kunde hålla sig jämsides med kärran, och under tiden gick hon och granskade den för att ta reda på vad det var för ett slags åkdon.

I det klara månskenet blev det inte länge fördolt för henne, att hästen var en gammal enögd stackare, att seldonen voro hopfästade med vidjor och snörstumpar, och att kärran var sönderkörd och i ständig fara att tappa båda sina hjul.

”Det är besynnerligt, att någon kan ge sig till att fara omkring med ett sådant åkdon och en sådan häst,” mumlade gumman för sig själv, utan tanke på att de resande kunde höra henne. ”Jag tänkte, att jag skulle ha bett att få åka med en bit, men den här hästen har tillräckligt göra med att släpa fram sig själv, och kärran skulle braka sönder, om jag stege upp i den.”

Men knappt hade hon sagt detta, förrän Georges lutade sig fram över kärrkarmen och började berömma sitt åkrede.

”Å,” sade han, ”den här kärran och hästen äro inte så dåliga, som ni tror. Jag har kört fram med dem över brusande hav, där vågorna ha gått höga som hus och stora skepp gingo i sank, utan att de ha vält med mig.”

Gumman blev litet förbluffad, men hon tänkte, att det var en skämtsam körkarl, som hon hade råkat på, och hon var inte sen att ge svar på tal.

”De äro kanske sådana, att de reda sig bättre på de brusande haven än här på land,” sade hon, ”för här tycker jag nog att det ser ut, som de skulle ha litet krångligt att ta sig fram.”

”Jag har kört genom stupande gruvschakt rätt ner i jordens innandöme,” sade körkarlen, ”utan att hästen har snavat, och jag har åkt fram med den genom brinnande städer, där det har

varit som i en masugn med eld på alla sidor. Ingen brandsoldat har vågat sig så långt in i eld och rök, som den här hästen har gått utan att skygga.”

”Ni tycker om att göra er lustig över en gammal människa, körkarl,” sade gumman.

”Jag har ibland haft ärende upp på de högsta berg, där det inte fanns banad stig,” fortfor körkarlen, ”men hästen har klättrat uppför fjällväggar och vågat sig fram över avgrunder, och kärran har hållit, fastän marken på sina ställen inte har varit annat än en bred ström av stenblock. Jag har farit över träsk, där det inte fanns så stadig tuva, att den kunde bära ett barn, och snö, som har legat i manshöga drivor, har inte kunnat hejda mig, så att jag tycker inte, att jag kan klaga på mina don.”

”Ja, om det är så, som ni säger, så undrar jag inte på att ni är nöjd,” sade gumman och höll med honom. ”Ni är väl själv en riktig storkarl, ni, som har ett så präktigt åkrede.”

”Jag är den starke, som har makten över människors barn,” svarade körkarlen, och hans röst blev fulltonig och allvarlig. ”Jag betvingar dem, vare sig de bo i höga salar eller i eländiga källarhål. Jag ger friheten åt slaverna, och jag rycker ner kungarna från deras troner. Det finns ingen borg så mäktig, att inte jag bestiger dess mur. Det finns ingen kunskap så djup, att den kan sätta en damm för min framfärd. Jag slår de trygga, bäst de sola sig i lycka, och jag skänker arv och egendom åt de elända, som ha försmäktat i fattigdom.”

”Var det inte det jag trodde,” sade gumman skrattande, ”att jag hade råkat ihop med storfolk! Men eftersom du är så mäktig och har ett så präktigt åkdon, så kanske du också kunde

låta mig åka en bit? Jag ämnade mig till en av mina döttrar på nyårsafton, men jag har råkat vilse, och jag tror, att jag får gå på landsvägen hela natten, om du inte vill hjälpa mig.”

”Nej, det skall ni inte be mig om,” sade körkarlen. ”Ni går allt bättre på landsvägen, än ni åker i min kärra.”

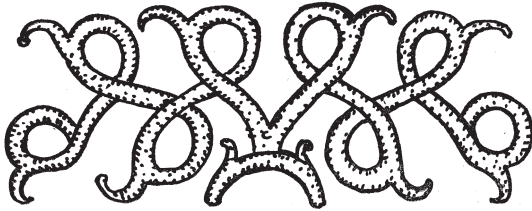
”Ja, det kan jag ge dig rätt i,” sade gumman. ”Jag tror nog, att din häst skulle stupa, om den finge mig att dra på. Men jag vill åtminstone sätta upp mitt knyte här bak i kärran, så mycket tycker jag att du kunde hjälpa mig med.”

Utän att vidare fråga om lov lyfte hon hastigt upp knytet och satte ner det på kärrbotten. Men som om hon skulle ha satt ner det på bolmande rök eller drivande dimma, så sjönk det utan minsta uppehåll till marken.

Med detsamma måtte hon ha förlorat makten att se kärran, för hon blev stående rådvill och darrande på vägen utan att göra något mer försök att ge sig i språk med körkarlen.

Men detta samtal gav David Holm än ytterligare en smula medkänsla med Georges. ”Han har visst haft åtskilligt att gå igenom,” tänkte han. ”Jag kan inte undra på att han har blivit förändrad.”

IX.

Körkarlen har fört David Holm in i ett rum med höga, men förgallrade fönster, nakna, ljusa väggar utan minsta prydnad och några stycken sängar utmed ena väggen, av vilka dock endast den ena är upptagen. En svag lukt av medikamenter slår emot honom, en man i en fångkonstapels uniform sitter bredvid sängen, och han förstår, att han har kommit in i sjukrummet på ett fängelse.

En liten elektrisk lampa lyser i taket, och i dess sken ser han, att i sängen ligger en ung sjukling med ett vackert, men avtärt ansikte. Knappt har han kastat en blick på fången, förän han glömmer, att han nyss har känt sig mildare stämd mot Georges. Nu är han färdig att kasta sig över honom med sitt förra ursinne.

”Vad har du här att göra?” bryter han ut. ”Om du gör något åt honom, som ligger där i sängen, så äro vi fiender för evigt, så mycket du det vet.”

Körkarlen vänder sig mot honom med en blick, som snarare är medlidsam än bestraffande.

”Jag förstår nu vem det är, som ligger där, David. Jag visste det inte, då vi kommo in hit.”

”Om du visste det eller inte, Georges, det gör detsamma, bara du begriper – –

Han avbryter med ens. Georges har endast gjort en befallande rörelse med handen, och han nedsjunker i tystnad, bevingad av en oemotståndlig fruktan.

”För oss båda finns bara undergivenhet och lydnad,” säger körkarlen. ”Du har ingenting att önska eller fordra, endast att i stillhet vänta på upplysning.”

Härmed drar Georges sin hätta djupt ner över ansiktet, till ett tecken att han inte vidare vill växla ord med honom, och i den tystnad, som nu infaller, märker David Holm, att den sjuke fången har börjat tala med sin vårdare.

”Tror konstapeln, att jag skall kunna bli människa igen?” frågar han med en svag, men visst inte missmodig eller bedrövad röst.

”Bevars ja, vad Holm det kan,” säger konstapeln vänligt, fastän med en liten osäkerhet i tonen. ”Holm får bara lov att krya upp sig litet och bli av med febern.”

”Konstapeln vet nog, att det inte var febern, som jag tänkte på,” säger den sjuke. ”Jag undrar om konstapeln tror, att jag kan komma mig upp igen. Det är inte så lätt, när man har varit straffad för dråp.”

”Det går nog bra för Holm, som har någon att komma till,” svarar fångvaktarn. ”Holm har åtminstone sagt, att det finns ett ställe, där Holm blir mottagen.”

Den sjuke får ett vackert leende över ansiktet.

”Hur tyckte doktorn att det var med mig i kväll?” sade han.

”Ingen fara, Holm, ingen fara. Doktorn säger jämt så här: ’Om jag bara hade honom utom de här murarna, så skulle jag snart få honom på benen igen.’ ”

Fången höjer bröstet och suger in luft mellan tänderna. ”Utom de här murarna, ja,” mumlar han.

”Jag talar bara om vad doktorn brukar säga till mig,” fortsätter konstapeln, ”men Holm får inte ta honom på orden, så att Holm ger sig i väg ifrån oss, såsom Holm gjorde i höstas ett år sedan. Det gör bara, att det drar längre ut på tiden, förstår Holm.”

”Konstapeln behöver inte vara rädd. Jag är allt klokare än så numera. Nu tänker jag bara på att få snart slut på det här. Sedan blir det att börja ett nytt liv.”

”Ja, det har Holm rätt i, ett nytt liv blir det,” säger vaktaren med något högtidligt i tonen.

David Holm sitter under tiden och våndas värre än den sjuke. ”De ha låtit honom smittas av sjukdomen här i fängelset,” mumlar han, medan han för kroppen fram och tillbaka i ångestfull vaggning. ”Och nu är han förstörd, han, som var så vacker, så stark och så glad!”

”Har konstapeln inte — — —, börjar den sjuke, men då han i detsamma uppfångar en lätt rörelse av otålighet hos sin vårdare, frågar han hastigt: ”Kanske att det är emot reglementet, att jag pratar?”

”Nej, i natt får Holm prata så mycket Holm vill.”

”I natt — — —, säger den sjuke eftertänksamt. ”Jaså, kanske därför att det är nyårsnatt?”

”Ja,” svarar konstapeln, ”just därför att det är ett gott nytt år, som börjar för Holm.”

”Karlen sitter där och vet, att han skall dö i natt,” klagar den sjuke fångens bror i sin maktlöshet. ”Det är därför, som han är så mild mot honom.”

”Har inte konstapeln märkt,” återtar fången sin avbrutna fråga, ”att det har blivit en förändring med mig efter den där flykten? Konstapeln har inte haft något besvär med mig sedan dess, eller hur?”

”Holm har varit som ett lamm alltsedan, så att jag har inte något skäl att vara missnöjd. Men jag säger i alla fall som förut: Gör inte om det!”

Den sjuke småler. ”Den där förändringen,” säger han, ”har konstapeln inte undrat varpå den kunde bero? Kanske att konstapeln bara har trott, att det kom sig därav, att jag blev sjukare efter flykten?”

”Ja, vi ha väl tänkt något i den vägen.”

”Men det är inte alls fördenskull,” säger fången. ”Det kommer sig av något helt annat. Jag har aldrig vågat tala om det förut, men i natt skulle jag vilja berätta det för konstapeln.”

”Nu är jag allt rädd för att Holm pratar för mycket ändå,” säger konstapeln. Men då han ser, att den sjukas ansikte fördystras, fortsätter han vänligt: ”Ja, inte för att jag blir trött på att Holm pratar, men för Holms egen skull.”

”Tyckte inte ni här på fängelset, att det var besynnerligt, att jag kom tillbaka själmant?” säger den sjuke. ”Ingen hade den minsta reda på var jag fanns, utan jag gick upp på länsmans-

kontoret och anmälde mig av egen fri vilja. Varför tror konstapeln att jag bar mig så besynnerligt åt?”

”Vi tänkte förstås, att Holm hade fått slita så ont, att han tyckte det var bättre att anmäla sig godvilligt.”

”Det var nog sant, att jag hade farit illa de första dagarna. Men jag hade ju varit borta i hela tre veckor. Trodde ni alla, att jag hade bott ute i villande skog hela den tiden, och det mitt i vintern till?”

”Vi voro väl tvungna att tro det, eftersom Holm sade, att det var så.”

Fången ser ut att ha alldeles ofantligt roligt. ”En får ju lov att inbilla höga överheten sådant där ibland, för att inte de, som ha hjälpt en, ska komma i klistret. En kan inte stå till svars med annat, förstår konstapeln. De, som ha haft mod att ta emot en rymmare och vara goda mot honom, dem får man lov att söka hjälpa, så gott man kan. Det tycker nog konstapeln också.”

”Nu frågar allt Holm mer, än Holm kan få svar på,” säger väktaren med samma långmodighet, som han har visat hela tiden.

Den fångne unge mannen drar en djup suck av längtan. ”Om jag bara kunde stå ut, tills jag finge komma dit igen! Det var ett folk, som bodde just i skogsbrynet.”

Han avbryter sig och ligger och kämpar för att få luft. Konstapeln ser oroligt på honom. Han griper efter en medikamentsflaska, men då han ser, att denna är tom, reser han på sig.

”Jag får lov att hämta litet mer av det där,” säger han och lämnar rummet.

Ögonblicket därefter sitter körkarlen på hans plats bredvid sängen. Han har ställt lien så, att den sjuke inte kan se den, och har kastat kapuschongen tillbaka.

David Holm bryter ut i jämmer nästan som ett klagande barn, då han ser den förskräcklige så nära sin bror, men brodern själv visar ingen oro. Där han ligger i hög feber, märker han inte, att en nykommen har satt sig på stolen bredvid honom, utan tror, att det är samma fångkonstapel, som han alltjämt har framför sig.

”Det var en så liten stuga,” säger han, men flämtar av ansträngning mellan varje ord.

”Holm skall inte anstränga sig så där med att tala,” säger körkarlen, ”Det, som Holm tänker på, känner höga överheten till punkt och pricka, men vi ha inte velat låtsas om det.”

Den sjuke spärrar upp ögonen i förvåning.

”Ja, Holm ser så stort på mig,” säger körkarlen, ”men vän-ta, så skall Holm få höra! Tror inte Holm, att vi ha reda på en karl, som en eftermiddag kom smygande in i en liten stuga – den sista i raden i en lång by –, där han trodde att ingen skulle vara hemma? Han hade legat länge i skogsbrynet och väntat på att husmodern skulle gå hemifrån, husbonden kunde han ju förstå var borta på arbete, och barn hade han inga sett till. Nu äntligen hade hustrun gått ut, med en mjölkkruka på armen, och karlen, som noga hade lagt märke till var hon gömt nyckeln, hade slunkit in i stugan.”

”Hur vet konstapeln?” säger den sjuke och vill sätta sig upp i bädden i sin överraskning.

”Ligg bara stilla, Holm,” säger körkarlen med den största

godmodighet, ”och bli inte rädd för sina vänner! Vi äro väl människor, vi också, här vid fångvården. Nu skall jag säga honom vad jag mer vet. Jo, när den där karlen hade kommit in i stugan, blev han skrämmd, därför att den inte var tom, som han hade trott. Det låg ett sjukt barn i en stor bredsäng längst borta vid ena väggen och såg på honom. Han gick sakta bort emot det, men då slöt barnet ögonen och låg så stilla, som om det vore dött.

’Varför ligger du här mitt på dagen?’ sade karlen. ’Är du sjuk?’ – Men barnet rörde sig inte. ’Du skall inte vara rädd för mig,’ sade karlen. ’Säg mig bara hur jag fortast skall få litet mat, så skall jag strax gå min väg!’

Då barnet låg orörligt och inte ville svara, drog den främmande ut ett strå ur sänghalmen och kittlade det under näsan. Barnet tog till att nysa, och då kom karlen i skratt. Barnet såg först med stor förundran på honom, men så började det att skratta, det också. ’Jag tänkte försöka låtsa, att jag var död,’ sade det. – ’Jag såg det, men vad skulle det tjäna till?’ – ’Du har väl hört, att om du möter en björn i skogen,’ sade barnet, ’så skall du kasta dig ner på marken och låtsa, att du redan är död. Då går björnen bort för att gräva en grop, som han kan lägga dig i, och under tiden kan du komma undan.’ – Mannen blev röd i ansiktet vid dessa ord. ’Jaså, du trodde, att jag skulle gå och gräva gropen, där jag skulle stoppa ner dig?’ sade han. – ’Det var bara dumt av mig,’ sade barnet, ’för jag kan i alla fall inte springa min väg. Jag har ont i höften, så att jag inte kan gå.’ ”

Den sjuke fången tyckes alldeles utom sig av förvåning.

”Kanske inte Holm vill, att jag skall berätta mer?” frågar körkarlen.

”Jo, jag tycker om att höra det, jag tycker om att bli påmind om just det där. Men jag kan bara inte förstå — —

”Å, det är inte så märkvärdigt heller, vet Holm. Det fanns en landstrykare, som hette Georges; honom har väl Holm hört talas om någon gång? Han fick höra historien på en av sina vandringar, och han har fört den vidare, så att den har kommit ända fram till cellfängelset.”

Det uppstår en liten tystnad efter detta, men snart frågar den sjuke med sin svaga röst: ”Hur gick det sedan med den där karlen och det där barnet?”

”Jo, det gick så, att karlen bad om mat än en gång. ’Det händer väl ibland, att det kommer fattigt folk in i stugan här och ber om mat?’ sade han. — ’Ja, det händer visst, det,’ sade barnet. — ’Och mor brukar kanske också ge dem något?’

— ’Jo, om hon har något hemma, så ger hon dem.’ — ’Ser du,’ sade karlen, ’det är inte något annat, som det är fråga om nu heller. Det är bara en fattig, som har kommit in till dig och ber om mat. Säg mig var det finns något att äta, så skall jag inte ta mer, än att jag blir mätt!’ — Barnet såg på honom med en lustig, småförståndig min. ’Mor tänkte på denna rymmaren, som lär löpa omkring i skogen, och hon ställde allt undan maten och låste skåpen.’ — ’Men du såg väl var hon lade nyckeln, så att du kan tala om det för mig? Annars blir jag tvungen att bryta mig in.’ — ’Det är nog inte så lätt,’ sade barnet. ’Vi ha duktiga lås för våra skåp.’

Karlen gick runt hela stugan och sökte efter nycklarna. Han

letade både på spiskransen och i bordslådan, men kunde ingenting finna. Barnet hade under tiden satt sig upp i sängen och tittat ut genom fönstret. 'Här kommer folk på vägen: mor och en hel mängd andra,' sade det. – Rymmaren stod i ett enda språng borta vid dörren. 'Om ni springer ut, kommer ni rätt i gapet på dem,' sade barnet. 'Det vore bättre, att ni gömde er i vårt skåp.' – Karlen dröjde vid dörren. 'Det kan väl så vara, men jag har ju ingen nyckel till skåpet.' – 'Men det har jag!' sade barnet och sträckte fram en hand, som höll en stor nyckel.

Rymmaren tog nyckeln och sprang bort till skåpet. 'Kasta nu hit nyckeln!' ropade barnet, när han öppnade skåpdörren, 'och dra igen dörren inifrån!' Han lydde, och i nästa ögonblick stod han där innestängd.

Det var nog så, att hjärtat klappade i bröstet på den karlen, då han stod och lyssnade efter sina förföljare. Han hörde, att dörren slogs upp till det yttre rummet, och att en mängd folk kom in. En kvinnoröst skrek högt och gällt: 'Har det varit någon här?' – 'Ja,' sade barnet. 'Det kom in en karl, så snart som ni, mor, var gången.' – 'Herre Gud, Herre Gud!' sade kvinnan och jämrade sig. 'Det var detta de sade, att de hade sett honom komma ner ur skogen och gå in här!'

Rymmaren svor i tankarna över barnet, som förrådde honom. Den klipska ungen hade fångat honom som i en råttfälla. Han började skjuta på dörren för att rusa ut med full fart och kanske bryta sig igenom. Då hörde han, att någon frågade var rymmaren nu hade tagit vägen. – 'Nu är han inte mer kvar i den här stugan,' sade den klara barnrösten. 'Han blev rädd, då han fick se, att ni kom.'

'Har han ingenting tagit?' frågade modern. – 'Nej, han ville ha mat, men jag hade ingen att ge honom.' – 'Och inte gjorde han dig någonting heller?' – 'Mig kittlade han under näsan med ett halmstrå,' sade barnet, och rymmaren hörde hur det skrattade. – 'Nej, gjorde han det?' sade modern och skrattade, hon med, efter all ångesten.

'Vi ska väl inte stå här längre och gapa uppåt väggarna, då han inte finns här,' sade nu en mansröst, och strax därpå hördes det, att folk gick ut ur stugan. – 'Jaså, ni stannar hemma nu, Lisa?' hördes någon säga. – 'Jag går inte ifrån Bernhard mer i dag,' svarade moderns röst.

Rymmaren hörde hur ytterdörren stängdes och kunde förstå, att modern och barnet nu voro ensamma i stugan, 'Hur skall det nu gå för mig?' tänkte han. 'Skall jag stanna här eller försöka komma undan?' – I detsamma hörde han steg närma sig skåpet. 'Bli inte rädd, ni, som står därinne, utan kom ut, så att jag får tala med er!' ljöd moderns röst. På samma gång satte hon nyckeln i låset och drog upp dörren. Karlen klev då ut helt försagd. 'Det var han därborta, som sade åt mig, att jag kunde gömma mig här,' sade han och pekade på barnet.

Gossen skrattade och var så uppspelt av äventyret, att han klappade händerna. 'Den där blir så klipsk av att ständigt ligga stilla och tänka sina egna tankar,' sade modern stolt. 'Man kan snart inte reda sig med honom.' – Rymmaren förstod, att hon inte skulle lämna ut honom, därför att gossen hade tagit sig av honom. – 'Ja, det har ni visst rätt i,' sade han. 'Jag skall säga, att jag gick in här för att skaffa mig en smula mat, men jag har inte kunnat komma över något. Det här barnet ville

inte ge mig nycklarna. Han är duktigare än mången, som kan gå på sina ben.’ – Modern begrep nog vad han ville vinna med sitt smicker, men hon hörde det gärna i alla fall. ’Jag skall ge er litet att äta då för det första,’ sade hon.

Medan rymmaren åt, började gossen fråga ut honom om hans rymning, och han berättade alltsammans helt uppriktigt från början till slut. Det hade inte varit något överlagt, men han hade funnit ett tillfälle en gång, då han hade haft arbete nere på fängelsegården och porten hade blivit uppkastad, därför att man skulle köra in med ett par lass kol. Gossen frågade och frågade och kunde aldrig få nog av att höra hur han hade burit sig åt för att komma undan genom staden och sedan ut i skogen. Ett par gånger sade karlen, att han borde ge sig av, men det ville gossen inte höra talas om. ’Ni kan ju likaså gärna sitta här i kväll och språka med Bernhard,’ sade husmodern till sist. ’Det är så mycket folk ute och spanar efter er, så att ni blir nog tagen, antingen ni stannar eller smyger er bort.’

Rymmaren satt där ännu och berättade, då husbonden kom in. Det var skumt i rummet, och torparen trodde först, att det var en av grannarna, som satt och språkade vid barnet. ’Är det du, Petter, som sitter och berättar sagor för Bernhard?’ sade han. – Barnet började åter skratta i sin uppspelthet. ’Nej, far, det är inte Petter, det är mycket bättre än så. Kom hit, skall ni få höra!’ – Fadern gick fram till sängen, men han fick ingenting veta, förrän han lade sitt öra ner till gossens mun. ’Det är rymmaren,’ viskade gossen. – ’Bevars väl, Bernhard, så du kan prata!’ sade fadern. – ’Jo, det är sant,’ sade gossen. ’Han har talat om för mig hur han smög sig ut genom fängelseporten,

och hur han har legat i en gammal timmerkoja i skogen i tre nätter. Jag vet alltsammans.’

Modern hade i all hast fått en liten lampa tänd, och torparen såg nu bort till rymmaren, som hade gått och ställt sig nere vid dörren. ’Jag får väl höra hur allt det här hänger samman,’ sade torparen. De började nu berätta, hustru och barn om varandra, båda lika ivriga. Torparen var en äldre man, som såg klok och betänksam ut. Han betraktade den rymde straff fången noga, medan de andra pratade. ’Han ser minst döds sjuk ut, den stackarn.’ tänkte han. ’Om han skall ligga en natt till i timmerkojan, blir det visst slut med honom.’

’Det är många, som gå på landsvägen, utan att någon tänker på att fånga in dem, som se farligare ut än ni,’ sade han, då de andra tystnade. – ’Jag är väl inte så farlig heller,’ sade rymmaren, ’men det var en, som retade mig, när jag var full.’ – Torparen ville inte, att han skulle säga mer om detta, så att gossen hörde det. ’Jag kan tänka mig, att det gick till på det sättet,’ sade han avbrytande.

Det blev nu alldeles tyst i stugan. Torparen satt och funderade, och de andra sågo ängsliga på honom. Ingen vågade vidare säga ett ord för att beveka honom. Till sist vände han sig till hustrun. ’Jag vet inte om jag gör orätt, men det är med mig som med dig, att när gossen nu en gång har tagit sig av honom, så kan jag inte köra ut honom.’

Det blev beslutat alltså, att rymmaren skulle få stanna över natten och gå i god tid nästa morgon. Men nästa morgon hade han så svår feber, att han inte kunde stå på sina ben. På det sättet nödgades de att ha honom kvar i stugan ett par veckor.”

Det är märkvärdigt att se på de två bröderna, som lyssna till denna historia, nu, då körkarlen har kommit så långt, att han berättar, att rymmaren blev kvar hos bondfolket. Den sjuke har sträckt ut sig i bädden till stilla ro. Hans plågor tyckas ha lämnat honom, och han lever alltjämt i ett lyckligt förflutet. Den andre sitter ännu misstänksam, anande, att bakom detta döljer sig någon fälla. Han försöker gång på gång att göra tecken åt brodern att inte ligga så trygg, men han kan inte göra sig uppmärksammad av honom.

”Läkare vågade de inte hämta,” fortsätter körkarlen att berätta, ”och inte heller tordes de gå till apoteket efter medikamenter. Den sjuke fick reda sig utan allt sådant. Om någon människa kom gående och tycktes ämna sig in i torparstugan, gick husmodern ut på förstubron och talade om, att Bernhard hade fått ett så besynnerligt utslag på kroppen. Hon var rädd för att det kunde bli scharlakansfeber. Och hon kunde inte stå till svars med att låta någon komma in i stugan.

Om ett par veckor, då rymmaren började hämta sig, sade han till sig själv, att nu gick det inte an för honom att längre stanna hos sitt värdfolk, utan nu måste han vandra vidare. Han kunde inte fortsätta att ligga de fattiga människorna till last.

Vid den tiden företog sig stugfolket att tala med honom om något, som han fann svårt och tungt. Det föll sig så, att Bernhard en kväll frågade honom vart han skulle ta vägen, då han lämnade dem. ’Jag går väl ut i skogen igen,’ hade han då sagt. – ’Vet ni vad? Det tjänar bra litet till, att ni ger er ut i ödemarken,’ sade torparhustrun. ’Om jag vore som ni, så skulle jag laga, att jag finge det klart med rättvisan. Det kan väl inte

vara någon glädje att springa omkring så där som ett vilt djur.’
– ’Det är väl just inte heller någon glädje med att sitta inne.’
– ’Nej, men när det ändå skall gås igenom, så är det bättre att ha det överstökad ju förr ju hellre.’ – ’Jag hade inte så lång tid kvar, då jag gav mig av,’ sade han, ’men nu får jag det kanske tillökt.’ – ’Ja, det var ett elände med den rymningen,’ sade hustrun. – ’Nej,’ svarade rymmaren raskt. ’Det var det bästa jag har gjort i hela mitt liv.’

När han sade detta, såg han på gossen och smålog, och gossen skrattade och nickade åt honom. Han tyckte om det där barnet. Han skulle vilja lyfta det upp ur sängen och bära det med sig på sina axlar, då han drog därifrån. ’Det blir nog svårt för er att få träffa Bernhard, om ni skall fortfara att gå omkring som en arm flykting i hela ert liv.’ – ’Det blir väl än sämre med det, om jag låter dem stänga in mig.’

Torparen satt vid elden, och han blandade sig nu i samtalet. ’Vi ha börjat trivas bra med er,’ sade han på sitt eftertänksamma sätt, ’men vi kunna inte gömma undan er längre för granarna, nu sedan ni har börjat att gå uppe. Det vore en annan sak, om ni vore ordentligt utskrivnen från fängelset.’ – Rymmaren fattade en hastig misstanke. De ville kanske förmå honom att utlämna sig själv för att slippa efterräkningar med rättvisan. Han svarade därför: ’Jag är nog så frisk nu, att jag kan gå min väg i morgon dag.’ – ’Det var inte det jag ville säga,’ svarade torparen, ’men om ni hade varit fri, så skulle jag ha erbjudit er att stanna här hos oss och hjälpa oss med torpet.’

Rymmaren visste hur svårt det är att få plats för den, som har undergått straffarbete, och han blev rörd över detta an-

bud, men det bar mycket emot att vända åter till fängelset, och han blev sittande tyst.

Den där kvällen var gossen sämre än vanligt. 'Skulle han inte till lasarettet och skötas?' frågade rymmaren. – 'Han har varit där flera gånger, men de säga, att ingenting hjälper, förän han får komma till de salta baden vid havet, och vem kan ha råd med sådant?' – 'Det är väl en lång resa?' frågade den främmande. – 'Det är inte bara resan. Hur skulle vi få pengar till mat och rum?' – 'Nej, det är förstås omöjligt,' sade han.

Han satt åter tyst en stund, men under tiden lekte tankarna med detta, att han kanske en gång skulle kunna skaffa Bernhard pengar till en badresa.

Han vände sig till torparen och tog själv upp det förra ämnet. 'Det är inte så lätt att ta en straffånge i sin tjänst,' sade han prövande. – 'Det skulle nog gå bra,' sade torparen, 'men ni är kanske en sådan, som inte trivs på landet, utan nödvändigt skall vara i staden?' – 'Jag tänker aldrig på staden, när jag sitter i cellen,' svarade straffången. 'Jag tänker bara på de gröna fälten och skogarna.'

'När ni har stått ut ert straff, så kommer det att kännas, som om mycket, som nu trycker på sinnet, vore borta,' sade torparen. – 'Ja, det är just det jag säger,' instämde torparhustrun.

'Om du kunde sjunga för oss, Bernhard, men du är kanske för dålig i kväll?' – 'Ånej,' sade gossen. – 'Jag tror nog, att din vän skulle tycka om det,' sade modern. Straffången blev ängslig såsom för en olycka. Han ville be gossen låta bli att sjunga, men då hade denne redan börjat. Han sjöng med en mild och klar röst, och det var detta med honom, att man aldrig tänkte

så mycket på att också han var en livstidsfånge, som längtade efter frihet och rörelse, som då han sjöng.

Straffången gömde ansiktet i händerna, men tårarna dropade ner mellan hans fingrar. 'Jag, som ingenting själv kan bli,' tänkte han, 'jag får försöka göra något för att befria det här barnet.'

Nästa dag tog han avsked och gick. Det var ingen, som frågade honom vart han ämnade ta vägen. De sade bara alla tre: 'Välkommen igen!' "

"Ja, det gjorde de," säger den sjuke, äntligen avbrytande körkarlen. "Vet konstapeln, att det där är det enda vackra, som jag har varit med om i hela mitt liv." Han ligger tyst, medan ett par tårar sakta leta sig väg utför hans kinder. "Jag är glad, att konstapeln vet det," fortsätter han. "Nu kan jag tala med konstapeln om Bernhard --- Jag tycker, att jag har varit fri --- Jag tycker, att jag har varit där hos honom --- Jag kunde inte tro, att jag skulle bli så lycklig i natt ---"

Körkarlen lutar sig nu långt fram över den sjuke.

"Hör på mig, Holm!" säger han. "Om jag kunde ställa så, att Holm finge komma till sina vänner nu genast, fastän på ett annat sätt, än Holm förut har tänkt sig det, vad skulle Holm då säga? Om jag erbjöde Holm att slippa de långa längtans åren och gjorde honom fri nu i denna natt, skulle Holm vara villig?"

Medan körkarlen har sagt detta, har han dragit upp kapuschongen och fattat om lien.

Den sjuke ligger och ser på honom med stora ögon, som så småningom fyllas av längtan.

”Förstår Holm vad jag menar?” säger körkarlen. ”Förstår Holm, att jag är den, som kan öppna alla fängelser, att jag är den, som kan föra Holm bort till en flykt, där ingen förföljare kan nå honom?”

”Jag förstår vad du menar,” viskar den fångne, ”men vore det inte orätt mot Bernhard? Du vet, att jag gick tillbaka hit, för att jag skulle bli fri på hederligt vis och kunna hjälpa honom.”

”Du gav honom det största offer du kunde ge,” säger körkarlen, ”och det är till lön därför, som ditt straff har blivit förkortat och den stora omistliga friheten redan bjudes dig. Du behöver inte mer tänka på honom.”

”Ja, men jag skulle ha fört honom till havet,” säger den sjuke. ”Jag viskade till honom, då vi skildes, att jag skulle komma tillbaka och föra honom till havet. Man får lov att hålla sitt löfte till ett barn.”

”Du bryr dig då inte om att ta emot den friheten, som jag bjuder dig?” säger körkarlen och reser på sig.

”Ack jo, ack jo!” säger den sjuke ivrigt och fattar tag om hans kåpa. ”Gå inte! Du vet inte hur jag längtar. Om det bara funnes någon annan, som kunde hjälpa honom! Men han har ingen utom mig.”

Han ser plötsligen upp med ett litet rop av glädje.

”Min bror David, han sitter ju därborta!” säger han. ”Då är det ju ingen nöd. Jag kan be honom hjälpa Bernhard.”

”Din bror David!” säger körkarlen föraktligt. ”Nej, honom kan du inte be om att skydda ett barn. Du skulle veta hur han behandlar sina egna.”

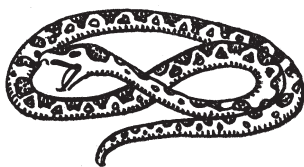
Han avbryter sig, ty där sitter David Holm redan på sängens andra sida, lutad över sin bror, ivrig att kunna hjälpa honom.

”David,” säger den sjuke, ”jag ser för mig gröna gräsmattor och fritt, öppet hav. Du förstår, David, att jag har suttit här så länge. Jag kan inte stå emot, då jag blir bjuden att följa med ut i friheten utan att göra något orätt med det. Men det är det där barnet. Du vet, att jag har lovat.”

”Var inte orolig!” säger David Holm med darrande röst. ”Det där barnet, de där människorna, som hjälpte dig, jag säger dig, att jag skall bistå dem. Gå du ut i friheten! Gå, vart du vill! Jag skall sörja för dem. Träd du lugnt ut ur ditt fängelse!”

Vid dessa ord faller den sjuke tillbaka på kudden.

”Du sade dödens ord till honom, David,” säger körkarlen. ”Kom härifrån! Det är tid för oss att gå. Den befriade skall inte mötas av oss, som leva i trældom och mörker.”

X.

”Om det vore möjligt att göra sig hörd i det här förskräckliga gnisslet och slamret, så ville jag säga Georges ett ord till tack för att han har hjälpt dessa två, syster Edit och min bror, i deras tyngsta ögonblick,” tänker David Holm. ”Jag vill inte göra honom till viljes i att avlösa honom i hans syssla, men jag ville gärna visa honom, att jag förstår hur han har bistått dem.”

Knappt har han tänkt detta, förrän körkarlen drar in tömmarna och stannar hästen, alldeles som hade han förnummit hans tankar.

”Jag är bara en fattig stympare till körkarl,” säger han. ”Ibland lyckas jag väl hjälpa någon, men lika ofta händer det, att jag misslyckas. Dessa två voro lätta att frakta över gränsen, därför att den ena längtade så ivrigt till Guds himmel och den andra hade så litet, som band honom vid jorden. Vet du, David,” fortfar han och anslår helt hastigt den gamla, kamratlika tonen, ”att mången gång, då jag har suttit här i kärran och lyssnat, så har jag tänkt för mig själv, att om jag bara kunde få

ett säkert bud till människorna, så skulle jag vilja sända dem en hälsning.”

”Det kan jag nog tänka mig,” säger David Holm.

”Du vet, David, att det ingen sorg är att vara skördeman, då åkern står full av mogen säd. Men om någon skulle vara tvungen att gå ut och meja ner arma växter, som inte vore mer än halv vuxna, det skulle han tycka vara ett grymt, och otacksamt arbete. Den husbonden, som jag tjänar, han anser sig också för god till sådant och lämnar det alltsammans till mig, fattig körkarl.”

”Jag har förstått, att det måste vara så,” säger David Holm.

”Om bara människorna visste,” säger Georges, ”hur lätt det är att hjälpa dem över gränsen, som ha sitt arbete färdigt och sina plikter fyllda och banden nästan redan slitna, och hur svårt det är att befria den, som inte har något avslutat och fullkomnat och lämnar kvar därborta alla, som han älskar, så skulle de kanske vilja bemöda sig för att göra körkarlens arbete lättare.”

”Hur menar du, Georges?”

”Tänk på en sak, David! Så länge som du har varit med mig, har du knappast hört talas om mer än en enda sjukdom, och jag kan säga, att så har det varit med mig hela det här året. Det är därför, att den sjukdomen går fram bland den omogna säden, den säden, som det faller på min lott att skörda. Under den första tiden, som jag körde dödskärran, tänkte jag ständigt: Om bara den sjukdomen komme bort, skulle min syssla inte vara så tung.”

”Var det detta du ville hälsa till människorna?”

”Nej, David. Nu vet jag bättre än förr vad människorna förmå. De skola helt visst en gång besegra denna fiende med kunskapens och ihärdighetens vapen. De skola inte vila, förrän de ha frigjort sig både från den och från alla de andra stora sjukdomarna, som fälla dem före mognaden. Det är inte på detta, som saken hänger.”

”Hur skola de då kunna göra körkarlens arbete lättare?”

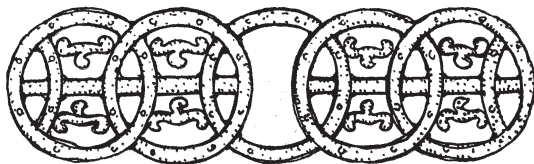
”Människorna äro så ivriga att ordna allt till det bästa för sig i deras värld,” svarar Georges, ”att jag tror, att den dag skall komma, då fattigdom och dryckenskap och allt sådant elände, som förkortar livet, inte skall finnas mer; men det är inte sagt, att körkarlens syssla blir mindre mödosam fördenskull.”

”Vad är det då du vill hälsa dem, Georges?”

”Det är snart nyårmorgon, David, och när människorna nu vakna, tänka de först på det nya året och på allt, vad de önska och hoppas att det skall ge dem, och sedan på hela sin framtid. Men då ville jag hälsa dem, att de inte skola önska sig älskogslycka eller framgång eller rikedom eller makt eller långt liv eller ens hälsa; jag ville, att de skulle knäppa sina händer och samla sina tankar kring en enda bön:

Gud, låt min själ få komma till mognad, innan den skall skördas!”

XI.

Två kvinnor sitta fördjupade i ett samtal, som har varat i många timmar. Det avbröts en stund på eftermiddagen, då båda två voro med om att fira en gudstjänst i frälsningsarméns lokal, men sedan har det återigen fortsatts. Hela tiden har den ena av kvinnorna ansträngt sig för att väcka hos den andra mod och förtröstan, men det förefaller, som skulle hon alltjämt vara mycket långt från detta mål.

”Vet fru Holm,” säger hon, som försöker att trösta och uppmuntra, ”att så besynnerligt det kan låta, så tror jag, att ni hädanefter skall få det bättre än förr. Jag tror, att han nu har gjort sitt värsta. Detta var väl något, som han hade föresatt sig att göra för att utkräva den där hämnden, som han har hotat er med hela tiden, sedan ni blev återförenade. Men fru Holm förstår, att det är en sak för sig att en dag göra sig hård och säga, att barnen inte få föras bort, en annan sak är det att gå med en sådan mördartanke inom sig och genomföra den dag för dag. Det tror jag ingen kan stå ut med.”

”Det är så snällt, att kapten söker trösta mig,” säger hustrun. Men det märks, att hon inom sig tänker, att om frälsningskaptenen inte känner någon, som kan stå ut med något sådant, så vet hon en, som kan det.

Frälsningskaptenen ser ut, som skulle hon nu vara vid gränsen av sin förmåga att övertyga, men helt hastigt besluter hon sig för att göra ett nytt försök.

”Nu skall fru Holm lägga märke till en sak. Jag vet inte om det var en så stor synd, som fru Holm gjorde, då ni gav er åstad från er man för några år sedan, men jag förstår, att det var en försummelse. Då lämnade ni honom vind för våg, och det dröjde inte heller, innan de onda följderna visade sig. Men i år har fru Holm försökt att gottgöra. Nu har fru Holm handlat så, som det är Guds vilja att vi skola handla, och jag tror därför, att det nu måste bli en ändring till det bättre. Det var en stark storm, som var satt i rörelse, den kunde inte hejdas i ett slag, men det, som fru Holm och syster Edit ha börjat, det är ändå ett verk av det goda slaget, och det skall bära det goda verkets frukter.”

Då frälsningskaptenen säger detta, är hon inte längre ensam med David Holms hustru. David Holm själv och hans kamrat Georges eller, kanske rättare sagt, deras vålnader ha trängt in i rummet, medan hon talade, och ha stannat nere vid dörren.

David Holm är inte mer bunden varken till hand eller fot. Han följer körkarlen utan att behöva tvingas, men då han nu märker vart han har blivit förd, uppstiger åter en häftig ovilja inom honom. Här skulle väl ingen dö. Varför då nödga honom att återse hemmet och hustrun?

Han ämnar just vända sig till Georges med en vredgad fråga, då denne ger honom ett tecken att hålla sig stilla.

David Holms hustru höjer huvudet, liksom uppmuntrad av den andras kraftiga övertygelse. ”Den som ändå kunde tro, att det vore sant!” suckar hon.

”Det är sant,” säger salvationisten och log mot henne. ”I morgon dag blir här ändring. Fru Holm skall få se, att hjälpen kommer med det nya året.”

”Det nya året,” upprepar kvinnan. Ja, det är ju nyårsnatt, det hade jag så när glömt bort. Hur sent kan det vara, tror kapten Andersson?”

”Vi äro långt inne på nyåret redan,” säger den tillfrågade och ser på sin klocka. ”Det fattas en kvart i två.”

”Men då skall kapten inte sitta längre hos mig,” säger kvinnan. ”Kapten måste gå hem och lägga sig. Jag är så lugn nu, ser kapten.”

Frälsningskaptenen ger henne en prövande blick. ”Det är nog inte så riktigt helt med det där lugnet,” säger hon.

”Kapten skall vara alldeles trygg för mig,” säger hustrun. ”Jag vet allt, att jag har sagt svåra saker i natt, men det är över nu.”

”Tror fru Holm, att ni kan lägga alltsammans i Guds hand och lita på att han styr allt till det bästa?” frågar salvationisten.

”Ja,” säger kvinnan, ”det kan jag.”

”Jag skulle gärna ha stannat ända till morgonen, men jag ser, att fru Holm tycker bäst om, att jag går.”

”Det har allt varit så gott att ha haft kapten här, men nu kommer han snart, och då är det bättre, att jag är ensam.”

De gå ut efter ännu några växlade ord, båda två. David Holm förstår, att hustrun följer frälsningskaptenen till porten för att öppna den för henne.

”David,” säger körkarlen, ”hörde du henne? Märker du, att människorna veta allt, vad de måste veta? De behöva endast styrkas i lusten att vilja leva väl och länge.”

Han har knappt sagt detta, förrän hustrun kommer in igen. Det märks, att hon ämnar hålla ord och gå och lägga sig. Hon sätter sig på en stol, böjer sig ner och börjar snöra upp en känga.

Medan hon sitter nedlutad, slår porten i med ett häftigt slag, och hon reser sig upp och lyssnar. ”Kommer han?” säger hon. ”Det är nog han, som kommer.”

Hon springer över golvet fram till fönstret och försöker se ner på den mörka gården. Där står hon kvar ett par minuter under andlöst spejande. Då hon åter vänder sig inåt rummet, är hennes ansikte förändrat på ett helt besynnerligt sätt. Det har blivit alldeles grått: ögon, läppar, alltsammans är som överhöljt med aska. Hennes rörelser ha blivit stela och trevande, och ett svagt huttrande tränger över hennes läppar.

”Jag kan inte stå ut,” viskar hon. ”Jag kan inte stå ut.”

”Jag skall tro på Gud,” säger hon och stannar mitt i rummet. ”De säga, att jag skall tro på Gud. De tro kanske, att jag inte har bett honom och kallat på honom. Vad skall jag göra, hur skall jag bära mig åt för att få någon hjälp av honom?”

Hon gråter inte, men hennes tal är ett enda kvidande. Hon behärskas av en sådan förtvivlan, att hon tydligen inte är ansvarig för sina handlingar.

David Holm böjer sig fram, ser skarpt på henne och ryser till för en plötslig tanke.

Hustrun går inte, hon hasar och trevar sig fram genom rummet till bädden i hörnet, där hennes två barn ligga och sova.

”Det är synd,” säger hon och böjer sig ner över dem, ”de äro så vackra.”

Hon sätter sig bredvid dem på golvet och ser länge först på den ena och sen på den andra.

”Men jag måste bort,” säger hon, ”och jag kan inte lämna dem här efter mig.”

Hon stryker tafatt och ovan över deras huvuden. ”Ni får inte bli onda på mig,” säger hon, ”för det jag gör. Det är inte mitt fel.”

Medan hon ännu sitter på golvet och smeker barnen, går det återigen i porten. Hon spritter till på nytt och förblir orörlig, tills så lång tid har förgått, att hon kan förstå, att det inte var hennes man, som kom in. Då får hon brått att resa sig. ”Jag måste skynda mig,” säger hon till barnen i en hemlighetsfull viskning. ”Det skall snart vara gjort, bara han inte kommer och hindrar mig.”

Hon företar sig ändå ingenting, utan går bara fram och tillbaka i rummet. ”Det är någonting, som säger mig, att jag skall vänta till i morgon,” mumlar hon halvhögt, ”men vad skulle det tjäna till? I morgon är en dag som alla andra. Varför skulle han vara mildare då än i dag?”

David Holm tänker på det där döda, som ligger borta i kyrkpromenaden, och som snart skall grävas ner i jorden såsom varande till intet annat nyttigt. Han nästan längtar efter

att hustrun på något sätt skall få veta, att hon inte mer behöver vara rädd för honom.

Åter hörs ett svagt buller. Det är en dörr inne i huset, som öppnas och stänges, och på nytt darrar hustrun till och påminner sig vad det är för ett företag, som hon har i tankarna. Hon går hasande och huttrande fram till spisen och börjar lägga in ved för att tända upp eld.

”Det gör ingenting, om han kommer och får se, att jag gör upp eld,” säger hon till svar på någon tyst invändning. ”Jag må väl kunna koka kaffe på nyårmorgon för att ha något att hålla mig vaken med, medan jag sitter uppe och väntar på honom.”

David Holm känner en mycket stor lättnad, då hon säger detta. Han börjar åter undra vad Georges har haft för mening med att föra honom hit. Här skall ju ingen dö. Här finns ingen sjuk.

Körkarlen står orörlig med kapuschongen djupt nerdragen. Han står så innesluten i sig själv, att David Holm förstår, att det inte skulle löna sig att göra honom några frågor.

”Han vill, att jag skall se de mina för sista gången,” tänker han. ”Jag kanske aldrig mer kommer i deras närhet.”

”Det gör mig just ingen sorg,” säger han i första ögonblicket och tycker sig inte ha rum i sitt hjärta för mer än en enda, men han går i alla fall fram till vrån, där de två barnen ligga. Medan han står där och betraktar dem, kommer han att tänka på gossen, som hans bror älskade så högt, att han för hans skull frivilligt gick tillbaka till fängelset, och han känner det som en saknad, att han inte kan älska sina barn på det sättet.

”Måtte det i alla fall gå dem väl i världen!” tänker han med

plötslig vekhet. ”De komma att bli glada i morgon, då de få höra, att de inte mer behöva vara rädda för mig.”

”Jag undrar vad det skall bli för människor av dem,” tänker han med ett livligare intresse, än han någonsin förr har känt för dem, och erfar på samma gång en plötslig fruktan för att de skola bli sådana som han själv. ”Ty jag har varit en bra olycklig människa,” säger han.

”Jag vet inte,” tänker han, ”jag förstår inte varför jag inte förr har brytt mig om dem. Om det funnes en återvändo, skulle jag vilja komma tillbaka för att göra folk av de här två.”

Han blir stående och rannsakar sitt hjärta. ”Det är besynnerligt, att jag inte mer känner något hat till henne”, mumlar han. ”Jag skulle vilja, att hon kunde bli lycklig efter allt, vad hon har fått lida. Om det vore mig möjligt, skulle jag skaffa henne tillbaka hennes möbler, och jag ville se henne gå i kyrkan om söndagarna i fina kläder. Men hon får det ju bra nu, då jag är ur vägen. Jag tror, att Georges har fört mig hit, för att jag skall känna mig nöjd med att vara en av de bortgångna.”

I detsamma rycker han häftigt till. Han har varit så fördjudpad i sina tankar, att han inte har gett akt på vad hustrun har företagit sig. Men nu just uppger hon ett svagt litet rop av ångest.

”Det kokar, vattnet kokar, det är snart färdigt! Nu måste det ske, nu ges det inte något anstånd.”

Hon tar ner en burk, som står på en hylla tätt vid spisen, och ur denna håller hon malet kaffe i kokaren. Sedan tar hon ur barmen fram ett litet paket med ett vitt pulver, som hon också lägger ner i vattnet.

David Holm står där och stirrar på henne utan att vilja fatta meningen med det hon företar sig.

”Du skall få se, att det räcker, David,” säger hon och vänder sig utåt rummet, alldeles som om hon såge honom. ”Det förslår för både barnen och mig. Jag kan ju inte stå ut med att gå här och se på hur de tyna bort. Om du bara stannar ute någon timme till, så skall allt vara beställt, såsom du vill ha det, då du kommer tillbaka.”

Nu står mannen inte längre stilla och lyssnar. Han har skyndat bort till körkarlen.

”Georges!” säger han. ”O, Herre Gud, Georges, hör du inte?”

”Jo, David,” säger körkarlen. ”Jag står här ju. Jag måste ju vara med om det. Jag sviker inte min plikt.”

”Men du måste inte förstå, Georges! Det är inte bara hon. Det är också barnen. Hon ämnar ta dem med sig.”

”Ja, David,” säger körkarlen. ”Hon ämnar ta dina barn med sig.”

”Men det får inte ske, Georges! Det är ju onödigt. Kan du inte låta henne veta, att det är onödigt?”

”Jag kan inte göra mig hörd av henne. Hon är för långt borta.”

”Men kan du inte kalla hit någon, Georges, någon, som säger henne, att det är onödigt?”

”Du begär orimliga ting, David. Vad har jag för makt över de levande människorna?”

Men David Holm låter inte avskräcka sig, utan han kastar sig ner på knä framför körkarlen. ”Tänk på att du har varit

min vän och kamrat förr i världen, och låt inte det här ske! Låt inte detta gå över mig! Låt inte de fattiga oskyldiga stackarna dö!”

Han ser upp på Georges för att få ett svar, men denne skakar endast nekande på huvudet.

”Jag skall göra allt, vad jag kan, för dig, Georges. Jag sade nej, då du befallde mig att bli körkarl efter dig, men jag tar emot tjänsten med glädje, bara jag slipper att gå igenom detta. De äro så små, båda två, och jag stod just nu och önskade, att jag levde och finge göra folk av dem. Och hon, hon är ju förvirrad i natt. Hon vet inte vad hon gör. Hav barmhärtighet med henne, Georges!”

När körkarlen alltjämt står orörlig och obeveklig, vänder han sig en smula ifrån honom. ”Jag är så ensam, så ensam,” säger han. ”Jag vet inte vart jag skall vända mig. Jag vet inte om jag skall be till Gud eller Kristus. Jag är en nykommen i denna världen. Vem är det, som har makten? Vem kan säga mig, vart jag skall gå med min bön?”

O, jag fattig, syndig människa, jag ber till den, som är herre över liv och död. Jag är ingen, som det passar för att träda fram och be. Jag har visst gjort emot alla dina bud och pålagor. Men låt mig gå in i det yttersta mörkret! Låt ingenting bli kvar av mig! Gör vad du vill med mig, bara dessa tre bli skonade!”

Han tystnar och lyssnar efter svar. Men han hör ingenting annat än hustrun, som talar för sig själv. ”Nu har det smält och kokat, nu behöver det bara stå och svalna en stund.”

Då böjer sig Georges ner till honom. Hans kapuschong är

tillbakakastad, och hans ansikte upplyses av ett leende. ”David,” säger han, ”om du menar allvar, så finns det kanske ännu en utväg att rädda dem. Du själv, David, måste låta din hustru veta, att hon inte behöver vara rädd för dig.”

”Men jag kan inte göra mig hörd av henne. Eller kan jag det, Georges?”

”Nej, inte sådan du nu är. Du måste återvända till den David Holm, som ligger i kyrkplanteringen. Förmår du det?”

David Holm ryser till av skräck. Människolivet står för honom som något kvävande och dödande. Skall själens friska växt inte stanna av, om han åter blir människa? All hans lycka väntar honom i en annan värld. Men han tvekar inte ett ögonblick.

”Om jag kan, om jag är fri – – Jag trodde, att jag måste – –

”Ja, du har rätt,” säger Georges, och hans ansikte börjar stråla allt skönare. ”Du måste bli Dödens körkarl under detta år, om inte en annan åtar sig att sköta tjänsten åt dig.”

”En annan?” säger David Holm frågande. ”Vem kan vilja uppoffra sig för en sådan stackare som jag?”

”David,” säger Georges, ”du vet, att det finns en man, som aldrig har upphört att sörja över att han har förlett dig att avvika från de goda vägarna. Den mannen kanske vill sköta din syssla, i glädje över att han inte mer behöver sörja över dig.”

Utan att ge David Holm tid att fullt förstå vad han menade, böjer han sig ner över honom och ser med härligt strålände ögon in i hans ansikte.

”Gamle vän, David Holm, gör så gott du kan! Jag stannar

här, tills du kommer tillbaka. Du har inte lång tid på dig.”

”Men du, Georges, — — —

Körkarlen avbryter honom med den myndiga handrörelse, som han har fått lära sig att lyda. I detsamma kastar han kapuschongen över hjässan och säger med hög och klingande röst:

”Du fånge, träd åter in i ditt fängelse!”

XII.

David Holm höjde sig på armbågen och såg sig omkring. Alla lyktor voro släckta, men det hade klarnat, och halvmånen lys-te. Han hade ingen svårighet att förvissa sig om att han ännu låg kvar i kyrkplanteringen på den vissnade gräsmattan, som överskyggdes av lindarnas svarta grenverk.

Utän att betänka sig ett ögonblick började han att resa sig. Han kände sig oändligt matt, hans kropp var stel av kyla, och hans huvud svindlade, men han lyckades ändå att komma upp från marken. Därpå började han stappla framåt allén, men var så nära att falla, att han blev tvungen att stanna och stödja sig mot ett träd.

”Jag orkar inte,” tänkte han. ”Det blir mig omöjligt att komma fram i tid.” Inte ett ögonblick hade han den känslan, att det, som han nyss hade genomgått, inte var verklighet. Han hade det fullaste och klaraste intryck kvar av nattens händelser.

”Jag har körkarlen stående i mitt hem,” tänkte han. ”Jag måste skynda mig.”

Han lämnade det stödjande trädet och tog några steg fram-

åt, men han var så ömkligen svag, att han sjönk ner på knä.

Då, i detta övergivenhetens ögonblick, kände han något vidröra sin panna. Han visste inte om det var en hand eller ett par läppar eller kanske endast en flik av en den lättaste kläd-
nad, men det var nog, för att hela hans varelse skulle genom-
las av salighet. ”Hon har kommit tillbaka till mig!” jublade
han. ”Hon är mig nära återigen. Hon skyddar mig.”

Han sträckte händerna uppåt, i hänförelse över att den äls-
kades kärlek omgav honom, i hänförelse över att kärleken till
den älskade fyllde hans hjärta med sin ljuvhet även nu, då han
hade återinträtt i det jordiska.

Han hörde steg bakom sig i den ödsliga natten. En liten
varelse med huvudet dolt i en av frälsningsarméns stora hattar
kom gående.

”Syster Maria!” sade han, då hon höll på att gå förbi ho-
nom. ”Syster Maria, hjälp mig!”

Slumsystemern måtte ha känt igen rösten. Hon skyggade till
och gick vidare utan att bry sig om honom.

”Syster Maria, jag är inte full. Jag är sjuk. Hjälp mig, så att
jag kan komma hem!”

Hon trodde honom väl knappast, men utan ett ord vidare
gick hon fram till honom, hjälpte honom att resa sig upp och
stödde honom, medan han gick.

Han var alltså än en gång på väg mot hemmet, men vad det
gick långsamt! Allt kunde vara förbi hemma hos honom re-
dan nu. Han stannade.

”Syster Maria, det vore en så stor hjälp, om syster Maria
ville gå före hem och tala om för hustru min — — —

”Skall jag gå före och tala om, att Holm kommer hem full som vanligt? Det är hon väl inte så ovan vid.”

Han bet ihop läpparna och gick tyst framåt, ansträngande sig till det yttersta för att öka farten, men hans kropp, som var förlamad av kyla, ville inte lyda honom.

Han gjorde snart ett nytt försök att förmå henne att skynda före honom till hans hem. ”Jag har legat och drömt,” sade han. ”Jag har sett syster Edit dö. Jag har sett syster Maria vid hennes dödsbädd – – Jag har också sett dem därhemma. Hon är inte vid sina sinnen i natt. Jag säger syster Maria, att om ni inte skyndar före mig, så gör hon sig något illa.”

Hans tal kom svagt och avbrutet. Slumsystemen svarade ingenting. Hon antog alltjämt, att hon hade en drucken att göra med.

Men hon hjälpte honom troget framåt. Han förstod, att det var en svår övertvinnelse för henne att bistå den, som hon betraktade som ett redskap för syster Edits död.

Medan David Holm stapplade vidare, greps han av en ny ängslan. Hur skulle han kunna göra sig trodd av henne därhemma, som var rädd för honom, då inte en gång syster Maria

— — —

De stannade äntligen framför porten till gården, där han bodde, och slumsystemen hjälpte honom att öppna den.

”Nu kan väl Holm reda sig själv,” sade hon, färdig att gå.

”Det vore nog bra snällt, om syster Maria ville ropa åt henne däruppe, att hon kommer ner och hjälper mig.”

Slumsystemen höjde på axlarna. ”Vet Holm, att en annan natt skulle jag kanske ha passat upp Holm, men i natt har jag ingen lust. Det får vara nog nu.”

Hennes röst dog bort i en snyftning, och hon skyndade från honom.

Då han strävade uppför den branta trappan, tycktes det honom, att allt nu måste vara för sent. Och i alla händelser, hur skulle han kunna förmå hustrun att tro honom?

Medan han var nära att sjunka ner på trappstegen i mattighet och missmod, kände han åter den lätta smekningen över pannan. "Hon är mig nära," tänkte han. "Hon vakar över mig." Och han fick kraft att arbeta sig upp till översta trappsteget.

När han öppnade dörren, stod hustrun alldeles framför honom, liksom hade hon skyndat dit för att regla, så att han inte skulle kunna komma in. När hon såg, att hon hade kommit för sent, drog hon sig tillbaka upp mot spisen och blev stående med ryggen vänd åt den, alldeles som skulle hon där ha något, som hon ville gömma och förvara. Hon hade samma stela ansiktsuttryck, som då han gick, och han sade genast till sig själv: "Hon har inte gjort det. Jag har kommit i tid."

Med en snabb blick bort till barnen förvissade han sig om att det verkligen var så. "De sova ännu. Hon har inte gjort det. Jag har kommit i tid," sade han än en gång till sig själv.

Han sträckte ut sin hand åt den sidan, där Georges hade stått nyss förut. Han trodde sig märka, att en annan hand slog till och tryckte den. "Tack!" sade han lågt, men rösten skälvede, och en plötslig dimma lade sig över hans ögon.

Han vacklade fram i rummet och sjönk ner på en stol. Han såg hur hustrun följde hans rörelser, så som hon skulle ha gjort, om ett vilt djur hade kommit in i rummet. "Hon tror nog, att jag är full, hon också," tänkte han.

Det kom ny hopplöshet över honom, därför att han var så gränslöst trött och inte kunde få vila. Det fanns en säng i det inre rummet, och han längtade att få sträcka ut sig där och slippa att hålla sig upprätt, men han vågade inte gå dit in. Hustrun skulle göra det, som hon ville göra, så snart som han vände ryggen till. Han måste stanna uppe och vakta henne.

”Syster Edit är död,” prövade han på att säga, ”och jag har varit hos henne. Jag har lovat henne, att jag skulle vara god mot dig och barnen. I morgon skall du få skicka dem till asylen.”

”Varför ljuger du?” sade hustrun. ”Gustavsson var häruppe och talade om för kapten Andersson, att syster Edit var död. Han sade, att du inte hade kommit till henne.”

David Holm sjönk samman på stolen, och till sin egen stora förvåning började han att gråta. Det var det gagnlösa i hans återvändande till de tröga tankarnas, till de slutna ögonens värld, som tryckte ner honom. Det var den maktstjälande övertygelsen, att han aldrig skulle komma utanför den mur, som hans egna handlingar hade rest omkring honom. Det var längtan, längtan utan gräns att nu genast få förena sig med den själ, som omsvävade honom, men som dock var onåbar för honom, som framkallade hans tårar.

Medan den tunga gråten skakade honom, hörde han sin hustrus röst. ”Han gråter?” sade hon för sig själv i en ton av obeskrivlig förvåning. Och om en stund upprepade hon det samma: ”Han gråter!” Hon gick från spisen och närmade sig honom med en viss ängslan.

”Gråter du, David?” frågade hon.

Han lyfte mot henne sitt ansikte, som var översköljt av tårar. ”Jag vill bättra mig,” sade han med sammanbitna tänder, så att man nästan kunde tro, att han var vred. ”Jag vill bli en bra människa, men ingen vill tro mig. Skulle jag inte gråta?”

”Ser du, David, det är så svårt att tro,” sade hon, ännu tveksam. ”Men jag tror dig, då du gråter. Nu tror jag dig.”

Liksom för att ge honom ett bevis på att hon trodde honom, satte hon sig ner på golvet vid hans fötter och stödde sitt huvud mot hans knä.

Hon satt stilla en stund, men snart började också hon snyfta.

Han ryckte till. ”Gråter du nu också?”

”Jag kan inte låta bli. Jag kan inte bli lycklig, förrän jag har fått gråta bort all sorgen inom mig.”

I detsamma kände David Holm åter det lilla kyliga draget över pannan. Hans tårar upphörde och förbyttes i ett inåtvänt, hemlighetsfullt leende.

Han hade fullgjort det första, som hade blivit honom förelagt genom nattens händelser. Det återstod honom nu att hjälpa gossen, som hans bror hade älskat. Det återstod honom att visa sådana människor som syster Maria, att syster Edit inte hade haft orätt, då hon hade gett honom sin kärlek. Det återstod honom att lyfta sitt eget hem ur förfallet. Det återstod honom att överbringa körkarlens hälsning till människorna. Sedan, när allt detta var gjort, skulle han få gå till den älskade, efterlängtade.

Han satt där och kände sig oändligt gammal. Han hade blivit tålig och undergiven, som de gamla bruka vara det. Han

vågade inte hoppas eller önska, han bara knäppte sina händer
och framviskade körkarlens nyårsbön:

*”Gud, låt min själ få komma till mognad, innan den skall
skördas!”*

Textkritisk kommentar och analys

Körkarlen, med undertiteln *Berättelse*, utkom första gången mellan den 12 och 18 december 1912 på Albert Bonniers förlag ("Svensk bokförteckning" i *Svensk Bokhandelstidning* 1912). Volymen har ett opaginerat smutstitelblad och ett opaginerat titelblad och är sedan paginerad [5]–216. Formatet är oktav och boken kollationerar 8:o: 1–13⁸ 14⁴. Volymen innehåller tolv kapitel, numrerade I–XII, varje kapitel börjar på ny sida och har ovanför kapitelnumret och i kapitelslutet individuellt utformade vinjetter (tecknade av Yngve Berg).

Som grundtext för föreliggande utgåva har valts originaleditionen (OE) från 1912 och som textförlaga har använts ett exemplar av originaleditionens första–femtonde tusende i Svenska Vitterhetssamfundets ägo.

Smutstitelbladets text på rectosidan är SELMA LAGERLÖF / KÖRKARLEN och på versosidan *Första–femtonde tusendet*. Titelsidans text på rectosidan är SELMA LAGERLÖF / KÖRKARLEN / BERÄTTELSE / Stockholm. Albert Bonniers förlag och på versosidan *Copyright. Albert Bonnier 1912. / STOCKHOLM / ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1912.*

Den första kompositionen (eller sättningen) från 1912 spardes som stående sats på tryckeriet och användes för flera omtryckningar: Först trycktes 28/11–2/12 1912 15 000 ex. Den 19/12 trycktes ytterligare 5 000 ex. Därefter: 3 000 ex. 1917, 3 000 år 1920, 3 200 år 1921, 3 100 år 1922, 3 200 år 1923, 3 000 år 1924 och 3 000 år 1926. Totalt trycktes 41 700 ex. efter kompositionen till 1912 års upplaga, enligt Bonniers tryckeris beräkningar (summeringen av arbetsböckernas och tryckerijournalernas uppgifter om antal tryckta ex. blir dock 41 500). Inga ändringar har noterats och korrektur lästes av Selma Lagerlöf och Valborg Olander endast inför första tryckningen, enligt Bonniers tryckeris arbetsböcker. Inför övriga tryckningar efter denna komposition lästes korrekturet på tryckeriet. *Körkarlen* utkom under Lagerlöfs livstid i ännu en sättning i samlingsutgåvan *Skrifter* 1933, där ändringar gjorts av Lagerlöf och Olander samt av sättnarna, efter Lagerlöfs och Olanders instruktioner (se nedan).

Sättningsförlaga och arbetsmanuskript finns bevarade på Kungl. biblioteket (KB), signum L 1:15 (se nedan under rubriken "Manuskript"). Några förarbeten i Lagerlöfs anteckningsböcker (KB, L 1:332:14) finns inte, men ett maskinskrivet blad som ser ut som ett tidigt förarbete finns längst bak i samma kapsel som sättningsförlagan och arbetsmanuskriptet.

De fragment till *Körkarlen* som Olander återger i en uppsats från 1914 ("En blick in i verkstaden" i *Svenska studier tillägnade Gustaf Cederschiöld den 25 juni 1914*, Lund 1914, s. 202–216), för att åskådliggöra Lagerlöfs arbetsprocess, har inte kunnat återfinnas.

Ändringar i den etablerade texten i förhållande till OE redovisas under "Utgivarens ändringar" nedan. I föreliggande utgåva har uppenbara tryckfel rättats. Den äldre typografiska konventionen att markera emfas med spärrad stil har ändrats till kursiv stil. Vidare har OE:s indrag i brödtexten vid nytt kapitel och nytt stycke, också en äldre typografisk konvention, inte efterföljts i utgåvan. De flesta av utgivarens ändringar består av eliminering av citattecken i början på varje nytt stycke, i avsnitt innehållande ett längre anförande av samma person. Däremot har konventionen i OE att placera kommatecken efter citattecken i sagesats inte ändrats till det modernare bruket att placera kommatecken före citattecken. Sådana ingrepp skulle ha medfört drygt 200 ändringar.

Vid avstavning i radslut av ett sammansatt ord i OE uppstår vid textetableringen tveksamhet om detta ord ska återges med eller utan bindestreck. En kontroll av alla avstavade sammansatta ord har därför gjorts, genom att texten sökts igenom digitalt, för att utröna om samma ord kan återfinnas och om det i så fall skrivits med eller utan bindestreck. Några sammanskrivningar med bindestreck har emellertid inte hittats, och därför har alla avstavade sammansatta ord återgivits utan bindestreck.

Föreliggande bok är en textkritisk utgåva där endast vissa delar av den textkritiska apparaten redovisas i sin helhet i bokform. Mer ingående redogörelser för varianter, fylligare ordförklaringar och annat kringmaterial kommer att finnas på Selma Lagerlöf-arkivets webbsida selmalagerlofarkivet.se. Istället för variantlistor publiceras i bokform och i löpande

text sammanfattningar och analyser av vad som kan utläsas av variantlistorna. En vinst med detta är ett behändigare bokformat, en annan att textkritisk teori och metod som analysinstrument när det gäller litterära verks tillkomstprocesser tydliggörs.

UTGIVARENS ÄNDRINGAR

<i>Provtg. sida</i>	<i>Provtg. rad</i>	<i>Provtgåvan</i>	<i>OE sida</i>	<i>OE rad</i>	<i>OE</i>
10	24	hon	16	13	hon
16	19	Jaså	25	10	"Jaså
20	17	igen!"	31	15	igen!"
44	13	för att slita	68	2	för slita
53	16	Kamraterna	81	26	"Kamraterna
53	21	Och	82	7	"Och
54	22	Men	83	25	"Men
56	16	Han	86	19	"Han
57	8	'Ser	87	21	"Ser
57	8 f.	sättet,'	87	22	sättet,"
57	9	'Det	87	23	"Det
57	11	det.' "	87	26	det."
58	3	Och	89	3	"Och
58	11	Hon	89	14	"Hon
58	18	Då	89	24	"Då
65	13	Mer	100	7	"Mer
65	23	Det	100	22	"Det
66	4	Vi	101	8	"Vi
66	21	Jag	102	6	"Jag
66	25	Då	102	12	"Då

67	1	Och	102	18	"Och
67	9	Därmed	103	3	"Därmed
68	1	Nu	104	6	"Nu
68	4	Om	104	11	"Om
70	10	Och	107	21	"Och
70	15	Men	108	3	"Men
77	10	hon	118	13	han
81	19	Ur	125	4	"Ur
81	22	Jag	125	9	"Jag
81	27	Ingen	125	17	"Ingen
82	4	Under	125	24	"Under
82	10	Med	126	6	"Med
82	15	Jag	126	14	"Jag
82	17	'Vad	126	17	"'Vad
82	19	Jag	126	20	"Jag
82	22	De	126	24	"De
82	26	Jag	127	3	"Jag
83	1	En	127	8	"En
83	3	Det	127	12	"Det
83	7	'Doktorinnan	127	18	"'Doktorinnan
83	13	När	127	27	"När
83	17	Jag	128	6	"Jag
83	20	Jag	128	10	"Jag
83	23	Hon	128	14	"Hon
83	28	Jag	128	21	"Jag
84	3	Den	128	25	"Den
84	10	Det	129	8	"Det
84	12	dörr	129	12	dörrr
84	14	Han	129	14	"Han
84	18	Han	129	20	"Han
84	21	De	129	24	"De
84	25	Medan	130	3	"Medan
85	1	Det	130	10	"Det

85	6	Jag	130	18	"Jag
85	11	Men	130	25	"Men
85	14	Hustrun	131	3	"Hustrun
85	19	David	131	11	"David
85	20	'Det	131	13	"'Det
85	22	Det	131	16	"Det
85	25	Han	131	21	"Han
85	27	Jag	131	23	"Jag
86	10	Det	132	13	"Det
86	14	Än	132	18	"Än
86	20	Men	133	1	"Men
87	22	Det	134	22	"Det
88	10	Det	135	20	"Det
88	22	Men	136	12	"Men
89	1	Hustrun	136	23	"Hustrun
89	7	Inte	137	5	"Inte
89	10	Han	137	9	"Han
89	15	Han	137	17	"Han
90	5	Han	138	18	"Han
90	12	Han	139	1	"Han
90	18	Det	139	10	"Det
109	9	'Varför	168	4	"'Varför
109	13	Då	168	10	"Då
110	28	Karlen	170	19	"Karlen
111	10	Rymmaren	171	8	"Rymmaren
111	14	Det	171	14	"Det
111	22	Rymmaren	171	26	"Rymmaren
112	1	'Har	172	9	"'Har
112	7	'Vi	172	18	"'Vi
112	12	Rymmaren	172	26	"Rymmaren
112	21	Gossen	173	13	"Gossen
113	5	Medan	174	4	"Medan
113	18	Rymmaren	174	24	"Rymmaren

114	3	Modern	175	17	”Modern
114	12	’Det	176	4	”’Det
114	19	Det	176	14	”Det
114	25	Det	176	23	”Det
115	18	Om	178	1	”Om
115	22	Vid	178	8	”Vid
116	9	När	179	4	”När
116	16	Torparen	179	15	”Torparen
116	27	Rymmaren	180	5	”Rymmaren
117	3	Den	180	10	”Den
117	10	Han	180	21	”Han
117	13	Han	180	25	”Han
117	20	’När	181	8	”’När
117	23	’Om	181	13	”’Om
118	3	Straffången	181	25	”Straffången
118	7	Nästa	182	3	”Nästa
132	19	O	204	3	”O
141	3 f.	”Gud, låt [...] skördas!”	216	5 ff.	”Gud, låt [...] skördas!”

MANUSKRIFT

Manuskript till *Körkarlen*, huvudsakligen bestående av arbetsmanuskript och sättningsförlaga, finns i Kungl. biblioteket i en kapsel med signum L 1:15. Manuskripten överlämnades till Kungl. biblioteket 1961 (acc. 1961/28), av Nils Afzelius, som i sin tur, flera årtionden tidigare, fått dem av Valborg Olander. Enligt Olanders bouppteckning skulle allt som hade samband med Lagerlöfs författarskap, inklusive manuskript av Lagerlöf, vid Olanders död övergå till Afzelius, för att efter hans död tillfalla Mårbackastiftelsen och deponeras på Kungl.

biblioteket. (Se Stockholms Stadsarkiv, Bouppteckningar, Rotel 2, 1936/1943.) Bladen är lösa och utgörs av olika typer av papper med varierande format, såväl med maskinskrift som i handskrift av Selma Lagerlöf resp. Valborg Olander (se nedan). Texten finns i regel endast på bladets ena sida, i några fall finns en tidigare version av texten överkorsad, på baksidan.

Kapseln med manuskript består av tre olika sorters papper:

- 1) Maskinskrivningspapper med maskinskrift av Lagerlöf (se brev från Olander till K.O. Bonnier 9/11 1912, Bonniers förlags arkiv). Ändringar är gjorda med svart bläck, av såväl Olander som Lagerlöf. Enstaka ändringar och strykningar med blyerts finns, troligen gjorda av Lagerlöf. Varje blad mäter 28,3 x 22 cm. Papperen har vattenmärke med text "Valkyrian" och en bild av en valkyria till häst samt ett emblem med bokstäverna JMH längst ner.
- 2) Linjerat skrivpapper med renskrift av Olander i svart bläck. Varje blad mäter 37 x 22,5 cm. Papperet saknar vattenmärke.
- 3) Linjerat skrivpapper, "Lessebo Bikupa", mer gulaktigt än ovanstående, med text av Lagerlöf i tunnare svart bläck än ovanstående. Ändringar är utförda med samma sorts bläck, utom de blad av arbetsmanuskriptet som utgör sättningsförlaga (se nedan) och som även har ändringar med kraftigare svart bläck. Varje blad mäter 36,5 x 22,2 cm. Papperen har vattenmärke med text "Lessebo" eller en bild av en bikupa, samt texten "N^o1" och "1911".

L 1:15 kan ses som bestående av olika delar, nedan benämnda A–E:

A) En bunt med 68 paginerade blad omslutna av ett linjerat pappersark med påskrift i bläck ”Fragment från Körkarlen I”. Bladen är paginerade i övre högra hörnen med svart bläck som ibland är mer brunaktigt. Pagineringen är troligen gjord av Olander. I övre vänstra hörnet är bladen paginerade enskilt för varje kapitel. Denna paginering är gjord med samma hand eller skrivverktyg som övrig text på samma blad.

Först ligger 27 blad maskinskrivningspapper, högst upp på första bladet är titeln skriven med bläck av Lagerlöfs hand: ”Körkarlen. [understr.] Berättelse av Selma Lagerlöf”. Dessa 27 blad är huvudsakligen maskinskrivna av Lagerlöf med ändringar (av Lagerlöf och Olander) med svart bläck. Ändringarna avser såväl interpunktion som stavning, ordval och markering av mellanslag (där sådana missats). *Dessa 27 blad har utgjort sättningsförlaga till kap. I–IV.*

Blad 12, 13 och 14 är handskrivna renskrifter av Olander, ersätter maskinskriven text, med många ändringar av Lagerlöfs hand med svart bläck, på baksidan, överkorsad med blå penna. Överkorsad text finns på baksidan av blad 12 och 13, baksidorna är paginerade ”13” och ”14” och motsvarar i föreliggande provutgåva s. 21, r. 22 ”Om herrarna” t.o.m. s. 23, d.v.s. slutet på kap. II. På baksidan av blad 14 är den överkorsade maskinskrivna texten paginerad ”12” i övre högra hörnet och ”4” i övre vänstra och motsvarar s. 20, r. 3 ”reda på” t.o.m. s. 21, r. 22 ”stackarna.”. (Bild 1) Papperet till blad 12,

13 och 14 är maskinskrivningspapper, av samma sort som tidigare.

Efter blad 27 följer blad 28–30 som är en renskrift av Olander med svart bläck, kap. V finns markerat högst upp på blad 28. Ett fåtal strykningar och ändringar finns.

Papperet till blad 28–30 är tjockt, linjerat anteckningspapper, utan vattenmärke. *Med blad 28 fortsätter sättningsförslagan med Kap. V och sedan följer kap. VI.*

Blad 31 har gulare, linjerat papper, "Lessebo", och Lagerlöfs handstil och här finns fler ändringar. Sedan följer blad 32 och 33 med Olanders handstil och samma linjerade anteckningspapper som tidigare blad hon renskrivit, endast en ändring finns, på blad 33. Blad 34 är åter "Lessebo" papper och Lagerlöfs handstil, så även blad 37 (har dock bikupa som vattenmärke), 43, 45–49 (46–49 bikupa som vattenmärke), 51, 53–55, övriga blad har text av Olanders hand och skriven på de papper hon använt. De blad som har text skriven med Lagerlöfs handstil har fler ändringar och strykningar än övriga.

Blad 56 (motsvarar från s. 78, r. 25 "liksom" t.o.m. s. 80, r. 2 "jag") har övre hälften av sidan renskriven av Olander (t.o.m. s. 79, r. 15) medan undre hälften är lämnad tom och har innålat, med två knappnålar på varje långsida av papperet, papper med handskrift av Lagerlöf (ituklippt papper med bikupa som vattenmärke).

Blad 57–59 har text skriven med Lagerlöfs handstil (bikupa som vattenmärke). Blad 60 (motsvarar från s. 83, r. 18 "ingen" t.o.m. s. 84, r. 22 "så") har på övre hälften av sidan ett innålat (med två knappnålar på långsidorna av det undre papperet)

ingen av dem låtsade om mig.

"Jag såg, att hustrun närmande sig till dörren. Jag skall gå
med på gatan och kolla in barnerna, sade hon. De äro inte
bäst borta."

"Hon gick förbi mig och var mig så nära, att hennes pålägg,
lappade klänning, snuddade vid min hand. ^{Det är ju så}
Då kastade jag mig ner på knä, drog klänningen till mina
läppar, kyssade dem och prat. Men jag kunde egentligen säga,
Den arätt, som jag hade gjort ^{den klänningen} för att förstå

"Jag var förvånad över att hon inte alls lade märke till mig,
men jag kunde också väl begripa, att hon inte ville tala till
den, som hade dragit in olyckan i hennes hem.

"Den patetiska modern ^{kan} ~~kan~~ smällartat inte sett läm-
na rummet, därför att en av damerna sade till henne, att det
var en sak, som borde ordnas, i synen barnen. kallades in.

Hon tog fram ett papper ur en handväska och läste upp det
högt. Det var en uttåg, att förtärliga införtrode sina barn i hennes
vård, så länge som deras hem var smittat av tuberkulos, och skulle under tiden
av borta för och mer.

"Det framträdde i naturliga ordan av besömmat. De öppnade en,
och drick Holm kom in. Jag kunde inte låta bli att se, att hon hade ett stort
väntat bakom denna för att visa sig just i bästa ögonblicket.

"Hon var klätt i de gamla, slaskiga kläderna, och hon hade
den elaka glimten i ögat. Jag kunde säga till mig själv, att hon tog
sig omkring med tyg till förmågan, som om hon var glad över allt
sländret omkring honom.

Hon började tala om hur mycket han älskade sina
barn, och att han kunde det egentl. på det ena av dem var först
till läsaritet, att också följare de hade andra.

"De två damerna gjorde mig knappast bevänt på att höra
på honom. De anså det endast, att hans barn så

BILD 2: Blad ur manuskriptet till Körkarlen, med både Selma Lagerlöfs
och Valborg Olanders handstil. Foto: Kungl. biblioteket.

ituklippt papper med text av Lagerlöfs hand (t.o.m. s. 84, r. 6 "det"; bikupa som vattenmärke), undre delen är renskrift av Olander där övre delen lämnats tom för att ge plats för Lagerlöfs handskrift. (Se Bild 2)

Blad 61–65 har text skriven med Lagerlöfs handstil, papper "Lessebo". Blad 66 är en renskrift av Olanders hand, samma papper som hon tidigare använt, och blad 67 och 68 är skrivna med Lagerlöfs hand och papper (bikupa som vattenmärke). På baksidan av blad 67 är några rader överkorsade med blå penna.

Blad 68 slutar med kap. VI. Alla dessa blad med text till kap I–VI har använts som sättningsförlaga

B) En bunt med 57 paginerade blad omslutna av ett linjerat pappersark med påskrift i svart bläck "Fragment från Kōrkarlen II", med blyerts i övre vänstra hörnet av omslaget tillfogat med blyertsanteckning om antal manuskriptblad samt även "1 bl. språkriktighetsnotiser av V. O-r". I nedre högra delen av omslaget finns en blyertsanteckning främst rörande bladens paginering

Dessa 57 blad börjar med en renskrift av Olander, på samma sorts papper som hon tidigare använt, med innålat, opaginerat spaltkorrektur överst och nederst på bladet. Detta motsvarar hela kap X och utgör de i slutskedet korrigerade delarna av kap. X (se "Inledning", s. XXIII). Renskriften motsvarar s. 122, r. 12 till s. 123, r. 14 i föreliggande provutgåva. (Se Bild 3) Sedan följer ännu ett opaginerat blad med enbart spaltkorrektur, motsvarande början på kap. XI. Spaltkorrek-

Om det vore möjligt att gifva sig Nord
i det här försvärgade gästet och dömd;
så ville jag säga Georgen att ord till mig
säg till han har hjälpt denna tid, styr-
kigt och min bost, i denna tempel Ap-
teck. Gifve David Håm. Sjag vill inte
dessa bönen till vilka i ett andra bönen
i hans språk, men jag vill gifva visa
bönen, att jag föder har han har bokat
den.

Körpet har här det det, fästa
körket är la Håmarna och stannar
klara, alltså som hade han förmånen
hans tankar.

Jag är bara en fattig styngare till
körket, säger han. ~~...~~
Jag vill hjälpa någon, men lika ofta binder
ett, att jag emellan. Dessa till vara
lilla att dricka över gräset, därför att
den som tvingade sig för till Guds hä-
nöd och den andra hade så det, som
hand hörens ut jorden. Vet du, David,
födder han och andra höst, hander den
gamla karotte bönen, att sågare gång,
att jag har som har i karga och trossar,
så som föder till ett annat till ett
märke, så skulle jag vill ställa den ut
i kärnan.

Det kan jag nog ställa säga säger
David Håm.

De vet David, att det ~~...~~
~~...~~ till vara sålderna. ~~...~~
Att äro ut till en yngre så. Men om
någon skulle vara tvungen att gå ut och
vara mer äro yngre, som han vore mer
att förvara, det skulle han vore vara
ett gryn och ständigt arbete. ~~...~~
Håm, som jag läst, han ~~...~~
Körket för god till sågare och ~~...~~
alltammans till mig fattig körket.
De har föder, att det minn vara
så säger David Håm.

11-9

19/13

Su and say han
"Om bara människorna vore", säger George
"har fått det är att hjälpa den som gräver som ha sitt arbete
färdigt och vore glömlig förtä och bända arbeten, resten
dessa ut har blivit det", att hjälpa det, som det har varit
avslutat och fullkomligt och lämna den på bered, alla som
han söker på skulle de kanske säga beund. till för sågare
körket arbete. Låtse!"
"Om menar du, George?"
"Tank på en dot, David! Så länge som du har
varit med mig, kan du kanske inte tänka om var en av en
sjukdom, och jag kan säga, att du kan det varit med mig hela det
här året. Vore du hjälpa, att du sjukdomen gör fram till
sägare både, du både, som det ~~...~~ för mig till att det är
Under den fjula tiden, som jag körd körket, tänkte jag ständigt
om bara du sjukdomen komme bort, skulle min sjukhet vore
en förgy."

"Har det bästa du vill kallar till människorna?"
"Nej, David. Nu vet jag bättre än för en två människorna
förmå. De skulle om vore till hjälpa sig fram till sjukdomen
genom sin kunskap och ickärlighet. De skulle ~~...~~ vore förmå de
ha förgy till sig både fram om vore förmå alla de andra som föll
för sjukdomen sjukdomarna. Det är inte på detta sättet hjälper
Låtse?"
"Människorna de så måttiga", säger George "att
jag tror att du är det skall komma, de de vore om komman
till hjälper om alla sjukdomen eller något annat, som förtä till mig,
att det inte sig, att körket sjukhet som bända bända förmå till."
"Vore det så de vill kalla den George?"

Det är snart sålderna. David och
de människorna som vore, vilka de föder
på det nya året och på allt, vad de önska
och hjälper till ~~...~~ på dem, och
resten på det så föder. Men ett sista
håm säger, att de har stöd önska
den eller mitt eller långt till eller om
låta; jag vill, att de skulle hjälpa sin
händer och vore sin föder till mig om
vore till.
Gud, låt min själ få komma

BILD 3: Blad ur manuskriptet till Körkarlen. Spaltkorrektur med tillfogat parti av Valborg Olanders hand. Foto: Kungl. biblioteket.

turet är klippt i fyra bitar och sedan fastsatt med knappnålar på samma sorts linjerade papper som Olander använt för sina renskrifter. Första gången är spaltkorrekturet avklippt efter "försök" på s. 125, r. 7, sedan börjar "Nu" på raden efter. Sedan är det avklippt efter "frukter." på s. 125, r. 19, "Då" kommer efter och sedan avklippt efter "stilla." på s. 126, r. 2. I spaltkorrekturet finns korrekturändringar med såväl svart bläck som blyerts, både av Lagerlöfs och Olanders hand. I högra marginalen av det linjerade papperet finns en blyertsanteckning av Olanders hand: "Obs. att ändringar med blyerts äro nya.". Dessa blad är de i slutskedet korrigerade delarna av kap. XI (se "Inledning", s. XXIII). (Text motsvarande den som klippts bort i spaltkorrekturet finns på blad 91, 92 och 93. Vad som klipps bort kommer att kunna ses på selmalagerlofarkivet.se, delar av texten ses på Bild 4.)

Sedan följer ett antal blad (alla med text av Lagerlöfs hand) som är arbetsmanuskript till kap. V och VI, d.v.s. en tidigare version än sättningsförlagan:

Först kommer blad paginerade 28–43 och 45 (alltså ej paginerade i samma följd som manuskripten i förra buntens) med text av Lagerlöfs hand och papper (bikupa eller "Lessebo" som vattenmärke), många ändringar i svart bläck. Blad 32, 33, 35, 38, 41, 42 och 43 har på versosidan tillägg till texten på rectosidan. Dessa blad motsvarar kap. V (som börjar på s. 45) t.o.m. s. 66, r. 11 "mycket kär". Det saknade blad 44 motsvarar s. 64, r. 1 fr.o.m. "syster" t.o.m. s. 65, r. 6 "kommit" och detta blad återfinns som blad 43 (Lagerlöfs handstil och papper) i sättningsförlagan, i den föregående buntens.

Två kvinnor sitta fördjupade i ett samtal, som har varat i många timmar.

Det avbröts en stund på eftermiddagen, då båda två voro med om att fira en gudstjänst i frälsningsarméns lokal, men sedan har det återigen fortsatts. Hela tiden har den ena av kvinnorna ensträngt sig för att väcka hos den andra mod och förbröstan, men det förefaller, som skulle hon alltjämt vara mycket långt från detta mål.

"Vet fru Holm," säger hon, som försöker att trösta och uppmuntra, "att så besynnerligt det kan låta, så tror jag, att ni hädanefter skall få det bättre än förr. Jag tror, att han nu har gjort sitt värsta. Detta var väl något, som han hade föresatt sig att göra för att utkräva den där hämnden, som han har hotat er med hela tiden, sedan ni blev återförenade. Men fru Holm förstår, att det är en sak för sig att en dag göra sig hård och säga, att barnen inte få föras bort, en annan sak är det att gå med en sådan mördartanke inom sig och genomföra den dag för dag. Det tror jag ingen kan stå ut med."

"Det är så enlitt, att kapten söker trösta mig," säger hustrun. Men det märks, att hon inom sig tänker, att om än ingen annan kan stå ut med något sådant, så vet hon en, som kan det.

Frälsningskaptenen ser ut, som skulle hon nu vara vid gränsen av sin förmåga att övertyga, men helt hastigt besluter hon sig för att göra ett nytt försök.

"Jag skall tala om för fru Holm," säger hon, "att innan jag kom in vid armen, var jag sjuksköterska. Jag har haft plats på lasarett och på sanatorier och på epidemisjukhus och jag har sett alla slags sjukdomar, tror jag, att jag kan säga. Och på den tiden, medaf jag höll på att strida med dem, kunde jag ibland tycka, att sjukdomarna voro något slags levande varelser. Jag kunde se dem för mig om vaknätterna: Somliga voro starka, djärva rövare, som störtade fram och fällde sina offer i ett enda slag, andra voro giftblandare och smögo sig fram tyst och förstulet. Några voro, men det skall jag inte plåga fru Holm med att omtala, jag ville bara säga, att en av dem brukade jag kalla för den gamle tuktomästaren. Jag såg honom i sjukdomen för mig som en lång, gammal man med ett hårt, förbenat ansikte. Han kom med en spöklippe under armen och en lång lista i handen, där han antecknade alla våra förbrytelser mot ordning och sed. Jag tyckte, att han var den fröskräckligaste av dem alla, därför att han var så oöfverkligt sträng även mot helt små förbrytelser. Han var kanske inte enbart ond, han ville visa folk tillfåtts, men han var en gammaldags man, och han visste intet annat medel än

BILD 4: Blad ur manuskriptet till *Körkarlen*, med text som inte togs med i trycket. Foto: Kungl. biblioteket.

Därefter följer ytterligare arbetsmanuskript med ett blad med Lagerlöfs handstil paginerat 51. De saknade blad 46–50 motsvarar s. 66, r. 12 ”Det” t.o.m. s. 71, r. 24 ”Gud ---” och återfinns som blad 45–49 (Lagerlöfs handstil och papper) i sättningsförlagan. Blad 51 motsvarar från s. 71, r. 25 t.o.m. s. 72.

Blad 52 saknas och motsvarar början på kap. VI, s. 73 t.o.m. s. 74, r. 14 ”ser” och återfinns som blad 51 (Lagerlöfs handstil och papper) i sättningsförlagan. Sedan följer blad 53 med text skriven med Lagerlöfs handstil och papper (”Lessebo”) som motsvarar s. 74, r. 14 från ”böf fallande” t.o.m. s. 75, r. 17. Blad 54–56 saknas och motsvarar fr.o.m. s. 75, r. 18 ”Hon” t.o.m. s. 78, r. 25 ”förut,” och återfinns som blad 53–55 (Lagerlöfs handstil och papper) i sättningsförlagan.

Blad 57 är bara halvt och motsvarar s. 78, r. 25 fr.o.m. ”lik-som” t.o.m. s. 79, r. 15. Den bortklippta hälften är innålad på blad 56 i sättningsförlagan (se ovan).

Blad 58–66 saknas och motsvarar fr.o.m. s. 80, r. 2 ”älskar.” t.o.m. s. 90, r. 6 ”gått,” och återfinns som blad 57–65 (Lagerlöfs handstil och papper, dock är halva blad 60 en renskrift av Olander) i sättningsförlagan.

Sedan följer blad 64 med text skriven med Lagerlöfs handstil, motsvarande s. 138, r. 20 fr.o.m. ”om” t.o.m. s. 140, r. 14.

Efter dessa blad fortsätter sättningsförlagan: Maskinskrivna blad (av Lagerlöf) paginerade 70–89, börjar med kap VII. *Här fortsätter sättningsförlagan, t.o.m. kap. VII.* Samma typ av ändringar med svart bläck som föregående maskinskrivna manuskriptblad finns här. På blad 80 är innålat Olanders visitkort med meddelande till sättaren i svart bläck om att upp-

märksamhet ska fästas på alla enkla citattecken som tillfogats som ”en följd av den långa andra-hands-berättelsen”.

Sedan följer blad 89 (d.v.s. dubblerad numrering från föregående blad), som är den tidigare version av början på kap. X som i slutskedet förkastades (se ”Inledning”, s. XXIII). Blad 89 är dubblerat, dels i maskinskrift, motsvarande slutet på kap IX (s. 120) och början på kap. X, s. 121 till s. 122 tredje stycket nerifrån (texten ej densamma), dels som ett blad renskrivet av Olander med samma paginering (89), motsvarande s. 121 till s. 122 tredje stycket nerifrån (renskriften slutar med samma ord som maskinskriften). Renskriften är alltså sättningsförlagan till det textparti där sedan genomgripande ändringar gjordes efter sättning.

Sedan följer maskinskrivna blad 90–103, motsvarande den tryckta boken s. 122, r. 13 till slutet. *Dessa blad är sättningsförlaga för resten av boken.* På blad 94 är nedre hälften av texten struken, motsvarande mellan s. 127, r. 6 och 7. (Se Bild 5. Alla strykningar kommer att kunna ses i den interna variantförteckningen och i faksimil av manuskriptet på selmalagerlofarkivet.se.)

Efter dessa två manuskriptbuntar följer ytterligare några blad:

C) Ett blad omslutet av ett pappersark med blyertsskrift ”Ur Körkarlen”. Manuskriptbladet har text skriven med Lagerlöfs handstil och utgörs av ett avklippt halvt linjerat skrivpapper med bikupa som vattenmärke. Detta är en del av arbetsmanuskriptet, närmare bestämt den från sättningsförlagens blad 60 bortklippta delen av text skriven med Lagerlöfs handstil,

med det där lugnet, säger hon.

"Kapten skall vara alldeles trygg för mig", säger hustrun. "Jag vet allt, att jag har sagt svåra saker i natt, men det är över nu med Guds makt."

"Tror fru Holm, att ni kan lägga alltsammans i Guds hand och lita på att han styr allt till det bästa?" frågar salvationisten.

"Ja", säger kvinnan, "det kan jag."

"Jag skulle gärna ha stannat ända till morgonen, men jag ser, att fru Holm tycker bäst om, att jag går."

"Det har allt varit så gott att ha haft kapten här, men nu kommer han snart, och då är det bättre, att jag är ensam."

De gå ut efter ännu några växlade ord, båda två. David Holm förstår, att hustrun

öfverlämnat till porten för att öppna den för henne.

David säger för sig själv: "Hörde du henne? Märker du, så minni-skorna veta, allt vad de behöva veta. De behöva undantaget sig själva. Jag många gånger önskat, att ett bud kom, som kunde bringa en härling från oss bortgångna till de levande. Men denna härling skulle inte ha innehållit något annat än vad den där kvinnan nyss sade. Lämnade inte så många av människorna att föra omkring som torra löv för vinden. Låt dem inte gå omkring och utsprida elände, såsom du och jag ha gjort. Låt dem inte undslippa arbetet, som du och jag ha undslupit. Låt dem inte förtöra sig med dryckenskap, som du och jag ha förtörtat oss. Rädda dem undan den förtidiga döden och undergången. Låt det inte finnas några förtäppade och försämnade."

Han tystnade lade handen över pannan och eftertänkte. "Men det är en sak till David, som vi bortgångna ha att hälsa till dem, som leva kvar i det jordiska. Och den hälsningen är denna att om de vilja verka gott och inte ont, som vi som kunna verka så skada de fördela arbetet jämnare. Det är sådana som syster Edith och den kvinnan, som nu gick härifrån, de ta för sig för många, de arbeta sig fördärvade och kunna dock inte göra tillräckligt för någon. Vi bortgångna vi prisa mera det fattiga folket, som tog sig av en ensam man och som vi också lyckades upprätta honom. Vi ville att alla skulle ta del i det stora upprättelse arbetet, som behövs, men ingen skulle verka på fler än han kan ha makt att själv sköta, värda och uppfostra så länge tills de kunna sköta sig själva. Vi ville en frälsningshär så stor att alla räknade sig till den, som ha makt och förmåga och den skulle väcka till för alla de barn, som inte ha hem för alla de män och kvinnor, som ha gått vilse. För mila de gamla, som förtviv-

motsvarande fr.o.m. s. 84, r. 6 ”högt” t.o.m. r. 22 ”så”. (Bladen kommer att visas på Selma Lagerlöf-arkivets webbsida.)

D) En karbonkopia av en maskinskriven text, blå text på linjerat skrivpapper. Detta är ett förarbete utan motsvarande textställe i OE. (Manuskriptet kommer att visas på Selma Lagerlöf-arkivets webbsida.)

E) Blad med språkliga anteckningar skrivna med Olanders handstil. (Bladet kommer att visas på Selma Lagerlöf-arkivets webbsida.)

ÄNDRINGAR I MANUSKRIFTEN – OM INTERNA VARIANTER, TILLKOMST OCH SKRIVPROCESS

Arbetsmanuskript till kap. V och VI finns i KB, L 1:15 (se ovan). Huruvida övriga kapitel också funnits som arbetsmanuskript, eller om Lagerlöf skrev resten direkt på maskin, är oklart. Inga blad utgörande arbetsmanuskript som sedan renskrivits av Lagerlöf själv finns i samlingen. Blad med text skriven med Lagerlöfs handstil, där sedan samma textparti renskrivits av Olander finns däremot i samma samling. Flera av bladen i arbetsmanuskriptet har också fått utgöra sättningsförlaga.

Som nämnts ovan innehåller arbetsmanuskriptet många ändringar och strykningar, vilka kommer att kunna studeras närmare i digitala faksimil, på Selma Lagerlöf-arkivets webbsida. Dessa interna varianter redovisas alltså inte i någon förteckning, i föreliggande bokutgåva.

Arbetsmanuskriptet är utfört med Lagerlöfs handstil, liksom ändringarna. I det stora hela återger arbetsmanuskriptet *Körkarlen* så som berättelsen trycktes, naturligtvis med en hel del omformuleringar, språkliga korrigeringar och strykningar. Lagerlöf skrev uppenbarligen mycket snabbt, när hon väl kom igång, och de strykningar och ändringar hon gjort i arbetsmanuskriptet kan kopplas till försök att hitta passande formuleringar och språkliga anslag, inte till osäkerhet om vad hon ville berätta.

I sättningsförlagan har ändringar gjorts av såväl Lagerlöf som Olander och kanske även någon på Bonniers förlag. Ändringarna kommer att redovisas i en förteckning över interna varianter, d.v.s. varianter inom ett och samma dokument, på selmalagerlofarkivet.se. I förteckningen redovisas dock inte ändringar av interpunktion och infogad spatio eller ifyllning av svagt tryck, rättning av överhoppade bokstäver eller styckesindelning.

I de delar av sättningsförlagan som utgörs av maskinskrivna blad (av Lagerlöf) finns många ändringar av interpunktionen samt korrigeringar av felskrivna ord. De flesta av dessa ändringar är troligen gjorda av Olander, som språkgranskade – och renskrev vissa blad – innan manuskriptet skickades vidare till förlaget. Maskinskriften är i sig mycket sparsamt interpunkterad. Det tycks alltså som om Lagerlöf var inställd på att Olander skulle sköta detta. Olanders ändringar är huvudsakligen gjorda med svart bläck. Ett fåtal ändringar och strykningar i maskinskriften är gjorda med blyerts och det är troligen Lagerlöfs ändringar. En hel del ändringar i maskinskriften

är också gjorda mitt under pågående skrivprocess, s.k. *Sofortkorrektur*, vilket visar att det är den som suttit vid skrivmaskinen, d.v.s. Lagerlöf själv, som skrivit ner ändringen. Hon har börjat på en formulering eller ett ord, men sedan avbrutit sig och direkt skrivit ner en ny formulering eller ett nytt ord, ofta utan att stryka något. Om ett ord är struket mitt under pågående skrivprocess är det i regel gjort med blyerts. Detta är en indikation på att Lagerlöf skrev mycket snabbt och, som jag tidigare nämnt, hade en berättelse hon ville skriva ner färdigformulerad för sig själv.

De flesta ändringar av ord och formuleringar i maskinskriften är gjorda av Lagerlöfs hand. Olanders insatser gäller, förutom interpunktion, främst ändring av former och stavning. Så har hon t.ex. genomgående ändrat Lagerlöfs "dörrn" till "dörren", "häg" till "helg" och "helsa" till "hälsa".

I de delar av sättningsförslagan som utgörs av infogade blad från arbetsmanuskriptet är fler strykningar och ändringar av ord och formuleringar gjorda, i förhållande till maskinskriften och de blad som renskrivits av Olander. Dessa ändringar är huvudsakligen utförda av Lagerlöfs hand, även om det förstås kan vara svårt att avgöra av vems hand en strykning är gjord. Vad gäller *Körkarlen* vet vi dock att Lagerlöf satt på Mårbacka och skrev medan Olander befann sig i Falun och inväntade Lagerlöfs arbetsmanuskript att renskriva eller maskinskriften för granskning (se vidare "Inledning", s. XXII). Om en strykning eller överkorsning gjorts med blåpenna är den gjord av Olander – en renskrift, av hennes hand, av det överkorsade partiet brukar då finnas i nära anslutning till detta textställe.

I de delar av arbetsmanuskriptet som utgjort sättningsförlaga finns också en hel del ändringar av interpunktionen, i svartare bläck, med stor sannolikhet av Olanders hand.

I de renskrifter som gjorts av Olander finns mycket få strykningar och ändringar. De ändringar hon gjorde gentemot Lagerlöfs manuskript var istället en integrerad del av renskrivningsarbetet. Hon skrev inte enbart av utan hon slutförde interpunktion och ändrade stavning samt gjorde andra ändringar, framför allt språkliga sådana, ibland så att det påverkade stilen. Olanders kommatering har exempelvis ofta givit upphov till en annan språkrytm. Dessutom slipade hon en och annan formulering och kunde också byta ett ord mot ett annat. En jämförelse mellan Lagerlöfs arbetsmanuskript och Olanders renskrift, motsvarande början på kap. V (blad 28 i båda handskrifterna, även början på blad 29 i arbetsmanuskriptet), utgör ett illustrativt exempel på vilken typ av ändringar som Olander gjorde (radnumreringen inkluderar kapitelrubrik):

<i>Körkarlen sida</i>	<i>Körkarlen rad</i>	<i>Lagerlöfs arbetsmanuskript</i>	<i>Olanders renskrift</i>
45	2	temligen	tämligen
	4	annat mindre som	annat, mindre, som
	6	taket och	taket, och
	7	detta, det	detta: det
	10	hade roat sig	ha roat sig
	11	gavelväggen och	gavelväggen, och
	12	dörren	dörren
	12	köket och	köket, och
	17 f.	upplysa förmaket	upplysa också förmaket

46	1	mahognisoffa	mahognysoffa
	4	rummet gärna	rummet, gärna
	12	Nej nu	Nej, nu
	13	kammarjungfrun	husjungfrun
	13 f.	tallrikarna.	tallrikarna.” [utropstecken i OE]
	17	rummen kunde	rummen, kunde
	18	nog som sagt vanligen	nog, som sagt, vanligen
	19	som komma in i rummet	som få se rummet [ä.fr. som komma in i]
	20	årsskiftet uppstå	årsskiftet, uppstå
	22	in äro två män så	in, äro två män, så
	25	en nog så ovanlig	en ovanlig
	25	luffare och	luffare, och

Vid genomgången av ändringarna i sättningsförlagan har några smärre avvikelser gentemot den tryckta texten kunnat noteras; vilka de är framgår av den interna variantförteckningen (som kommer att tillgängliggöras på selmlagerlofarkivet.se). Dessa skillnader härrör sannolikt från ändringar som gjorts i korrekturet, strax före tryckning. Sättarna har dock uppenbart följt sättningsförlagan mycket noggrant, vilket inte minst kan utläsas av att sättningsförlagans interpunktion omsorgsfullt följts.

SKRIFTER 1933 OCH ÄNDRINGAR GENTEMOT 1912 ÅRS SÄTTNING

En nytryckning av *Körkarlen*, efter ny sättning eller komposition, gjordes till Skrifter 1933, där berättelsen utkom i del 9,

tillsammans med *Bannlyst*. Såväl Lagerlöf som Olander läste korrektur på texten och gjorde ändringar som framför allt ledde till en modernare språkdräkt. Verbens pluralformer har tagits bort. Så har exempelvis "voro" ändrats till "var", "skola" till "ska", "fingo" till "fick" och "gingo" till "gick". Konjunktiv har behållits t.ex. i finge, sluppe, bure och hölle. Ett närmande till talspråk kan också noteras, genom att kortformer införts. Exempelvis har "skall" genomgående ändrats till "ska", "lade" till "la" och "sade" till "sa". Genomgående har också konjunktionerna "då" ändrats till "när", "ty" till "för" och "ned" ändrats till "ner". Ett närmande till talspråket ses också av ändringar från "upp" till "opp" i dialog.

Ändringar har också gjorts i fråga om sammanskrivningar och särskrivningar av sammansatta ord. Sammansättningar med "där" har i 1912 års upplaga sammanskrivits men i Skrifter 1933 särskrivits. Så har "därnere" ändrats till "där nere", "därute" till "där ute", "därinne" till "där inne" och "därborta" till "där borta". Å andra sidan har vissa ord som särskrivits i 1912 års upplaga sammanskrivits i Skrifter. Exempelvis har "mitt under" ändrats till "mittunder", "likaså väl" till "likasåväl", "tvärs över" till "tvärsöver", "över huvud taget" till "överhuvudtaget" och "Herre Gud" till "herregud" (i det senare fallet har alltså ändringar även gjorts i fråga om versala och gemena bokstäver).

Generella ändringar genomfördes förmodligen, efter instruktioner av Lagerlöf och Olander, av Bonniers förlags sätare. (Se vidare Petra Söderlund, *Selma Lagerlöf & Co. Litteratursociologiska och textkritiska analyser* (2010)).

Korrekturet till *Körkarlen* i Skrifter 1933 finns bevarat i KB (signum L 1:332:14). Både Lagerlöf och Olander läste korrektur, enligt Bonniers tryckerijournal, men ändringarna är gjorda med Olanders handstil. Samma typ av språkliga ändringar som genomgående gjordes mellan de två sättningarna har också gjorts i korrekturet, framför allt ändringar av ”upp” (även när ordet använts som förled) till ”opp”, ”lade” till ”la” och ”sade” till ”sa”.

Skillnaderna mellan *Körkarlen* 1912 och 1933 kommer att kunna studeras i sin helhet på selmalagerlofarkivet.se.

TRYCK EFTER SKRIFTER 1933

Efter Skrifter 1933 har *Körkarlen* utkommit som tryckt bok 34 gånger, från 1934 till 2011. Alla dessa omtryckningar har haft Skrifter 1933 som textförlaga, 23 av dem är dessutom faksimiler efter 1933 års sättning. För serien Svalans svenska klassiker (Albert Bonniers förlag) gjordes en nysättning och *Körkarlen* har i denna serie tryckts 9 gånger (mellan 1960 och 1993). I Bonnier Pocket (2005 och omtryckt 2008) är texten nysatt.

Körkarlen, så som berättelsen gestaltade sig i originalupplagan från 1912, har alltså inte omtryckts sedan 1926 (då sista tryckningen efter 1912 års komposition gjordes, med undantag för Selma Lagerlöf-arkivets provutgåva från 2009). Det innebär att det i över 80 år är en språkligt moderniserad version av berättelsen som funnits tillgänglig på bokmarknaden och för läsarna.

Petra Söderlund

Ord- och sakförklaringar

- 3 **slumsyster** äldre benämning på kvinnlig frälsningssoldat som utförde hjälparbete i slummen
- 4 **hejaren** detsamma som fallhammare, d.v.s. en hammare som hissades upp och fick falla ned och driva in pålen i marken med sin tyngd
- 5 **stämplat** präglat
- 5 **salvationisten** frälsningssoldaten
- 6 **de elända** de eländiga, d.v.s. de nödlidande
- 8 **skola** ska (äldre böjningsform, presens pluralis)
- 11 **tarvligt** enkelt, torftigt
- 15 **elektriska lamporna** elektrisk gatubelysning började under de första decennierna av 1900-talet ersätta gaslyktorna som tidigare var den vanligaste gatubelysningen; i Landskrona som anses vara förebild för den stad där romanen utspelar sig, skedde det 1908
- 16 **illfundighet** slughet och lömskhet
- 17 **uppmurken** murken
- 25 **korpalåt** olycksprofetia
- 27 **varit ömtålig för** varit känslig för
- 27 **sluppe** slapp (äldre böjningsform, konjunktiv)
- 28 **Härunder** under tiden
- 29 **Långgatan i ända** till slutet av Långgatan
- 31 **torgkärria** täckt kärria som användes vid torghandel

- 35 **min skull** mitt fel
- 38 **i sin ordning** i sin tur
- 46 **axminstermatta** matta i turkisk stil knuten i Axminster, England, liknar wiltonmatta
- 46 **bure** bar (äldre böjningsform, konjunktiv)
- 46 **hölle** höll (äldre böjningsform, konjunktiv)
- 47 **emblem** märken eller föremål med symbolisk funktion
- 48 **lyckta** låsta
- 50 **tapetdörr** en enklare typ av dörr som ofta användes till förråd och sågades ut ur en panelvägg, i finare rum klädd med tapet för att smälta in i rummet
- 51 **komme** kom (äldre böjningsform, konjunktiv)
- 52 **förut** innan
- 52 **slumstation** 1891 öppnades Frälsningsarméns första slumstation i Sverige på Södermalm i Stockholm, därefter öppnade frälsningssoldater på många andra orter, bland andra Landskrona (1912), slumstationer för att hjälpa människor i utsatta områden
- 52 **steriliseringsugnen** användes för att med hjälp av värme ta död på bakterier, i synnerhet de som orsakade tuberkulos
- 53 **bådo** bad (äldre böjningsform, imperfekt pluralis)
- 53 **bispringa** hjälpa, bistå
- 55 **stode** stod (äldre böjningsform, konjunktiv)
- 56 **fullsövd** utsövd
- 57 **skapnad** form (används speciellt om kroppsbyggnad)
- 63 **männer** män (äldre pluralform)
- 64 **betvang** övervann
- 66 **finge** fick (äldre böjningsform, konjunktiv)
- 67 **ge sig till spillo** kasta bort sig, slösa sina krafter
- 67 **bli henne kunnigt** komma till hennes vetskap
- 70 **misskundsamma** barmhärtiga, skonsamma
- 75 **villfara** uppfylla
- 75 **kälta** tigga, tjata

- 78 **fröse** frös (äldre böjningsform, konjunktiv)
81 **bärgat folk** folk med god inkomst, välbärgade människor
82 **barnasyl** tillfällig vård av barn som behövde hjälp av samhället
82 **tuberkler** en knölförmig bildning i kroppen som uppkommer vid tuberkulos, ordet använt synonymt med tuberkulos
85 **såge** såg (äldre böjningsform, konjunktiv)
90 **bleve** blev (äldre böjningsform, konjunktiv)
90 **tegat allt hittills** varit tyst hela tiden
98 **överskyggdes** överskuggades
98 **de tre vise män** Orions bälte i stjärnbilden Orion
98 **sjustjärnorna** Plejaderna; öppen stjärnhop i stjärnbilden Oxen
100 **stege** steg (äldre böjningsform, konjunktiv)
100 **gingo** gick (äldre böjningsform, imperfekt pluralis)
101 **don** utrustning
101 **åkrede** åkdon, fordon
101 **sätta en damm för** hejda, hindra
107 **mitt i vintern till** till på köpet mitt i vintern
109 **bedrsäng** dubbelsäng
112 **tagit sig av honom** tagit sig an honom, skyddat honom
121 **stympare** klåpare
131 **beställt** ordnat
132 **Hav** ha (äldre form, imperativ)

Jenny Bergenmar